

Univerzita Karlova
Přírodovědecká fakulta

Studijní program: Demografie

Studijní obor: Demografie

Bc. Miroslav Chráska

Hajnalova linie v současné Evropě
The Hajnal line in contemporary Europe

Diplomová práce

Vedoucí práce: RNDr. Olga Kurtinová, Ph.D.

Praha, 2020

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce, ani její podstatná část, nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze, 14. 8. 2020

Podpis

Poděkování:

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucí diplomové práce RNDr. Olze Kurtinové, Ph.D. za její cenné připomínky, podněty a vstřícnost. Oceňuji také to, že se mi věnovala nejen v době těhotenství, ale našla si na vedení mé práce čas i v době, kdy již nastoupila na mateřskou dovoleno a věnovala se miminku.

Dále bych chtěl poděkovat své partnerce, které mi byla velkou morální oporou při studiu a psaní této práce.

Na závěr chci poděkovat rodičům, kteří mne podporovali při studiu na Univerzitě Karlově. Tuto práci bych chtěl věnovat své babičce Kristince, se kterou jsem si o diplomové práci nejednou povídal, a která před jejím dopsáním po těžké nemoci náhle zemřela.

Abstrakt

Diplomová práce se snaží odpovědět na otázku, zda v současné Evropě stále platí rozložení zemí, které stanovil v roce 1965 ve svém teoretickém konceptu John Hajnal. Hlavním cílem bylo, na základě vybraných demografických ukazatelů (průměrný věk při uzavření prvního manželství u mužů a žen, průměrný věk ženy při narození prvního dítěte, index rozvodovosti, podíl živě narozených dětí v manželství a mimo manželství), reanalyzovat původní rozdělení zemí pomocí K-means shlukové analýzy. Demografické ukazatele byly převzaty z databáze Eurostatu z let 1990–2015. Dále byly provedeny K-means shlukové analýzy evropských zemí podle hodnotových orientací jejich obyvatel v oblasti sociálních vztahů a životních očekávání. Výpovědi respondentů pocházely ze šetření European Social Survey z let 2002–2018. Shluková analýza vybraných demografických ukazatelů nepotvrdila dva modely rodinného a sňatkového uspořádání podle Hajnalova konceptu. Dále provedené K-means shlukové analýzy hodnotových orientací respondentů však potvrdily statisticky významnou existenci dvou hodnotových přístupů k životním prioritám – preferenci tradičně přijímaných hodnot a preferenci dynamického a výkonnostního přístupu k životu i sobě samému.

Klíčová slova

Hajnalova linie, rodina, sňatečnost, rozvodovost, výzkumný projekt ESS, K-means shluková analýza, hodnoty

Abstract

The master's thesis deals with answer of distribution of countries, which was determined in 1965 in the theoretical concept by John Hajnal, in contemporary Europe. The main aim was to reanalyze the original division of countries using cluster analysis on the basis demographic indicators: average age at first marriage men and women, the average age of a woman at first child birth, the number of divorces per 100 marriages, the proportion of live births in marriage and out of marriage. The data used came from the Eurostat database from 1990 to 2015. Cluster analyzes of European countries were also performed according to the value orientations of their inhabitants in the area of social relations and life expectations. Respondents' statements came from the European Social Survey from 2002 to 2018. Cluster analysis of selected demographic indicators did not confirm two models of Hajnal's concept of marital behavior. Cluster analyzes of respondents' value orientations confirmed the existence of two value approaches to life priorities - a preference for traditionally accepted values and a preference for a dynamic and efficient lifestyle.

Keywords

Hajnal line, family, marriage, divorce rate, ESS research project, K-means cluster analysis, values

OBSAH

SEZNAM ZKRATEK	8
SEZNAM OBRÁZKŮ.....	9
SEZNAM TABULEK	11
1 Úvod	13
2 Teoretická východiska	15
2.1 Hajnalova esej European marriage pattern in perspective	15
2.2 Osobnost Johna Hajnala.....	17
2.3 Teorie rodiny.....	19
2.4 Rodina v demografii.....	21
2.5 Srovnání přístupů k definici rodiny.....	21
2.6 Sňatečnost	22
2.7 Rozdělená Evropa na Západní a Východní blok v kontextu Hajnalovy linie	22
2.8 Diskuze k Hajnalově linii.....	23
3 Změny rodinného chování	27
3.1 Normativní přístup a teorie racionální volby při studiu změn rodinného chování....	28
3.2 Normativní (kulturní) přístupy	28
3.3 Teorie racionální volby	32
4 Data a metodologie	35
4.1 Zdroje dat	35
4.1.1 Data pro analýzu původního rozdělení evropských zemí dle Hajnala z Eurostat Database.....	35
4.1.2 Data pro analýzu hodnotových orientací respondentů z projektu The European Social Survey	36
4.2 Metoda použitá pro zpracování dat	42
4.2.1 Shluková analýza K-means.....	42
4.2.2 Realizace shlukové analýzy K-means	43

---

5 Analytická část.....	44
5.1 Ověření platnosti rozdělení evropských zemí na základě teoretického konceptu J. Hajnala o utváření rodin na základě K-means shlukové analýzy vybraných demografických ukazatelů	44
5.2 Ověření rozdělení evropských zemí na základě teoretického konceptu J. Hajnala o utváření rodin na základě K-means shlukové analýzy vybraných dat z šetření European Social Survey	59
5.2.1 Šetření European Social Survey, 1. vlna 2002.....	59
5.2.2 Šetření European Social Survey, 2. vlna 2004.....	64
5.2.3 Šetření European Social Survey, 3. vlna 2006.....	68
5.2.4 Šetření European Social Survey, 4. vlna 2008.....	72
5.2.5 Šetření European Social Survey, 5. vlna 2010.....	77
5.2.6 Šetření European Social Survey, 6. vlna 2012.....	81
5.2.7 Šetření European Social Survey, 7. vlna 2014.....	85
5.2.8 Šetření European Social Survey, 8. vlna 2016.....	89
5.2.9 Šetření European Social Survey, 9. vlna 2018.....	93
5.2.9 Přehled výsledků z šetření ESS 2002–2018.....	97
5.3 Shrnutí výsledků analytické části.....	98
6 Závěr.....	100
Seznam použité literatury	102
Seznam použitých datových zdrojů	106

SEZNAM ZKRATEK

EU	Evropská unie
EHP	Evropský hospodářský prostor
ESS	European Social Survey
EVS	European Value Survey
SMAM	Singulate Mean Age at Marriage
TRV	Teorie racionální volby
WVS	World Value Survey

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obr. 1 – Hajnalova linie	15
Obr. 2 – Srovnání rozdělení zemí Evropy po 2. světové válce s Hajnalovou linií.....	22
Obr. 3 – Revidovaná Hajnalova linie dle Livi Bacciho	24
Obr. 4 – Hodnotové orientace k rodině v evropských zemích na základě šetření EVS 2008	25
Obr. 5 – Inglehart-Welzelova kulturní mapa světa, 1999–2004	29
Obr. 6 – Průměrný věk při uzavření prvního manželství, muži, evropské země, 1990–2015	46
Obr. 7 – Průměrný věk ženy při uzavření prvního manželství, evropské země, 1990–2015.....	48
Obr. 8 – Charakteristika shluků 1, 2, 3 podle demografických ukazatelů, rok 1995	56
Obr. 9 – Charakteristika shluků 1, 2, 3 podle demografických ukazatelů, rok 2015	58
Obr. 10 – Kartogramy rozložení shluků 1, 2, 3, charakterizující utváření rodiny v Evropě, 1995, 2015	59
Obr. 11 – Určení počtu shluků v proceduře Data Mining K-means v programu STATISTICA 13.3	60
Obr. 12 – Počty respondentů ve shlucích 1 a 2, vybrané evropské země, první vlna šetření ESS 2002	63
Obr. 13 – Normovaný průměr vybraných hodnotových otázek z prvního šetření ESS v roce 2002	63
Obr. 14 – Počty respondentů ve shlucích 1 a 2, vybrané evropské země, druhá vlna šetření ESS, 2004.....	67
Obr. 15 – Normovaný průměr vybraných hodnotových otázek ze druhého šetření ESS v roce 2004	68
Obr. 16 – Počty respondentů ve shlucích 1 a 2, vybrané evropské země, třetí vlna šetření ESS, 2006	71
Obr. 17 – Normovaný průměr vybraných hodnotových otázek ze třetího šetření ESS v roce 2006	72
Obr. 18 – Počty respondentů ve shlucích 1 a 2, vybrané evropské země, čtvrtá vlna šetření ESS, 2008.....	76
Obr. 19 – Normovaný průměr vybraných hodnotových otázek ze čtvrtého šetření ESS v roce 2008	76
Obr. 20 – Počty respondentů ve shlucích 1 a 2, vybrané evropské země, pátá vlna šetření ESS, 2010	80

Obr. 21 – Normovaný průměr vybraných hodnotových otázek z pátého šetření ESS v roce 2010	80
Obr. 22 – Počty respondentů ve slucích 1 a 2, vybrané evropské země, šestá vlna šetření ESS, 2012	84
Obr. 23 – Normovaný průměr vybraných hodnotových otázek z šestého šetření ESS v roce 2012	84
Obr. 24 – Počty respondentů ve slucích 1 a 2 v evropských zemích v sedmé vlně šetření ESS, 2012.....	88
Obr. 25 – Normovaný průměr vybraných hodnotových otázek ze sedmého šetření ESS v roce 2014	88
Obr. 26 – Počty respondentů ve slucích 1 a 2, vybrané evropské země, osmá vlna šetření ESS, 2016.....	92
Obr. 27 – Normovaný průměr vybraných hodnotových otázek z osmého šetření ESS v roce 2016	92
Obr. 28 – Počty respondentů ve slucích 1 a 2, vybrané evropské země, devátá vlna šetření ESS, 2018.....	96
Obr. 29 – Normovaný průměr vybraných hodnotových otázek z devátého šetření ESS v roce 2018	96
Obr. 30 – Převažují hodnotová orientace v evropských zemích dle šetření ESS 2002 až 2018.....	98

SEZNAM TABULEK

Tab. 1 – Podíl svobodných ve vybraných věkových skupinách dle pohlaví, vybrané evropské země v roce 1900, %	16
Tab. 2 – Dva typy vytváření domácností v předindustriální době	18
Tab. 3 – Zastoupení analyzovaných evropských zemí ve skupině s progresivním pohledem na rodinu, v letech 1990, 1999, 2008	26
Tab. 4 – Přehled otázek pokládaných v šetření ESS během let 2002 až 2018	37
Tab. 5 – Přehled zúčastněných zemí v šetření ESS během let 2002 až 2018	38
Tab. 6 – Přehled proměnných vstupujících do shlukové analýzy postojů obyvatel evropských zemí zúčastněných šetření ESS v letech 2002 až 2018	40
Tab. 7 – Počet analyzovaných respondentů zúčastněných šetření ESS v letech 2002–2018 a počty získaných odpovědí	42
Tab. 8 – Průměrný věk muže při uzavření prvního manželství, evropské země, 1990–2015	45
Tab. 9 – Průměrný věk ženy při uzavření prvního manželství, evropské země, 1990–2015	47
Tab. 10 – Průměrný věk ženy při narození prvního dítěte, evropské země, 1990–2015	49
Tab. 11 – Index rozvodovosti, evropské země, 1990–2015	50
Tab. 12 – Podíl živě narozených dětí v manželství (v %), evropské země, 1990–2015	51
Tab. 13 – Podíl živě narozených dětí mimo manželství (v %), evropské země, 1990–2015	52
Tab. 14 – K-means shluková analýza demografických ukazatelů, vybrané evropské země, 1995	53
Tab. 15 – K-means shluková analýza demografických ukazatelů, vybrané evropské země, 2015	54
Tab. 16 – Výsledky shlukové analýzy pro první vlnu ESS v roce 2002	60
Tab. 17 – Zastoupení vybraných sociodemografických charakteristik v prvním šetření ESS (2002)	61
Tab. 18 – Výsledky shlukové analýzy pro druhou vlnu ESS v roce 2004	64
Tab. 19 – Zastoupení vybraných sociodemografických charakteristik ve druhém šetření ESS (2004)	65
Tab. 20 – Výsledky shlukové analýzy pro třetí vlnu ESS v roce 2006	68
Tab. 21 – Zastoupení vybraných sociodemografických charakteristik ve třetím šetření ESS (2006)	69
Tab. 22 – Výsledky shlukové analýzy pro čtvrtou vlnu ESS v roce 2008	72

Tab. 23 – Zastoupení vybraných sociodemografických charakteristik ve čtvrtém šetření ESS (2008).....	74
Tab. 24 – Výsledky shlukové analýzy pro pátou vlnu ESS v roce 2010	77
Tab. 25 – Zastoupení vybraných sociodemografických charakteristik v pátém šetření ESS (2010).....	78
Tab. 26 – Výsledky shlukové analýzy pro šestou vlnu ESS v roce 2012	81
Tab. 27 – Zastoupení vybraných sociodemografických charakteristik v šestém šetření ESS (2012).....	82
Tab. 28 – Výsledky shlukové analýzy pro sedmou vlnu ESS v roce 2014.....	85
Tab. 29 – Zastoupení vybraných sociodemografických charakteristik v sedmém šetření ESS (2014).....	86
Tab. 30 – Výsledky shlukové analýzy pro osmou vlnu ESS v roce 2016.....	89
Tab. 31 – Zastoupení vybraných sociodemografických charakteristik v osmém šetření ESS (2016).....	90
Tab. 32 – Výsledky shlukové analýzy pro devátou vlnu ESS v roce 2018.....	93
Tab. 33 – Zastoupení vybraných sociodemografických charakteristik v devátém šetření ESS (2018).....	94

Kapitola 1

1 Úvod

Tématem předložené práce je teoretický koncept Hajnalovy linie v současné Evropě. Tato diplomová práce si klade za cíl prokázat, zda-li i v současné Evropě existuje rozdělení, které by odpovídalo linii, kterou v roce 1965 vytyčil matematik, ekonomický statistik a demograf John Hajnal.

Hajnalova linie je teoretický koncept, se kterým pracují vědní disciplíny demografie a sociologie. Tato pomyslná linie rozděluje Evropu na dva historické modely formování a fungování manželského soužití v Evropě. Linie je vytyčena Terstem v severní Itálii a Petrohradem v Rusku. V demografii je Hajnalova linie předmětem historické demografie. Na první pohled by se mohlo zdát, že se jedná o téma již neaktuální, ale opak je pravdou. John Hajnal, autor linie, ve své historické práci píše o tématech i dnes stále velmi aktuálních – věku vstupu jedinců do manželství, způsobu bydlení mladých manželů a fenoménu bezdětnosti.

V mírně přeneseném významu by se dalo hovořit v této souvislosti i o tématu jak v minulosti, tak i dnes hojně diskutovaném a tím je *krize rodiny*. Odborně se tématu věnovala například Evelyne Sullerotová v sociologicko-historické studii *Krize rodiny* z roku 1998. I mimo odborné kruhy se v českém mediálním prostoru konkrétně krizí rodiny zabýval například pořad Fokus Václava Moravce na téma *Krize rodiny* v roce 2016, což odráží i obecný zájem o tuto problematiku z řad široké veřejnosti. Úplná rodina je ve společnosti neustále vnímána jako vysoká hodnota, ke které se snaží rodiče vychovávat své děti, byť často nejsou schopni tuto hodnotu sami udržet (obecně vysoká míra rozvodovosti napříč vyspělými zeměmi světa).

Co přesně znamená krize rodiny pokud opustíme jistý senzační až bulvární nádech termínu? Sociologická encyklopedie definuje krizi rodiny jako stále častější selhávání rodiny v plnění jejích tradičních funkcí (Fišerová, 2017), jež může vést k rozpadu rodinných vazeb a rozvodům. Rodina se totiž jako společenská instituce pomyslně vzdává určitých činností (např. vzdělávání) a přenechává je státu. Stát jako takový pak přejímá stále více regulačních mechanismů u nových generací svých členů. O tzv. transformaci rodinných funkcí, hovoří také Keller (1992), kdy ji označuje jako „sociální vyvlastnění rodiny“, mající kořeny již ve feudálním státě. Rodina se podle něj mění z ekonomicko-výrobní jednotky v jednotku spotřební, ztrácí moc nad výchovou svých dětí i kontrolu nad chováním svých členů, čímž může slábnout i její schopnost poskytnout citové zázemí a pocit jistoty pro své členy.

Na druhé straně je krize rodiny zpochybňována tendencemi, které naznačují nejen schopnost rodiny přežít, ale i udržet si vysoký kredit a důležitou roli ve společnosti i přes uvedené ztráty některých funkcí. Jak naznačují výzkumy hodnotových orientací (Fišerová, 2017), jsou soukromé cíle jedinců směřovány do rodiny navzdory tomu, že manželská a rodinná soužití často zanikají. Jak upozorňují i psychologové (Vágnerová, 2007), je vytvoření pevného partnerského svazku spolu s příchodem dítěte (vedle potřeby dosažení očekávaného sociálního a kariérního statutu) důležitým osobním cílem ve vývojovém období mladší dospělosti a také znakem pro přiznání statusu dospělého jedince ze strany společnosti.

Cílem diplomové práce je prokázat, zda v současné Evropě stále platí rozložení zemí, které stanovil v roce 1965 ve svém teoretickém konceptu John Hajnal. Hlavním cílem tedy je na základě vybraných demografických ukazatelů (průměrný věk při uzavření prvního manželství u mužů a žen, průměrný věk ženy při narození prvního dítěte, počet rozvodů na 100 sňatků, podíl živě narozených dětí v manželství a mimo manželství), reanalyzovat původní Hajnalovo rozdělení zemí pomocí K-means shlukové analýzy. Data, se kterými bude v analýze pracováno jsou přejata z databáze Eurostatu z let 1990–2015. Dalším cílem diplomové práce je provedení K-means shlukové analýzy (s určením statisticky významného počtu shluků) evropských zemí podle hodnotových orientací jejich obyvatel v oblasti sociálních vztahů a životních očekávání. Cílem bude potvrdit existenci případných modelů rodinného a sňatkového uspořádání. Data pro analýzu budou získána z autentických výpovědí reprezentativního vzorku respondentů pocházejících z dostupných výsledků šetření European Social Survey z let 2002–2018.

Práce je rozdělena do 6 kapitol, včetně úvodu a závěru. V kapitole „Úvod“ je zdůvodněna důležitost a aktuálnost vybraného tématu spolu s nastíněním cílů práce. Kapitola „Teoretická východiska“ obsahuje kapitoly vztahující se k osobě J. Hajnala a dalších autorů věnujících se problematice rodiny. Následují kapitola „Změny rodinného chování“ rozebírá přístupy k rodinnému chování jednotlivců ve společnosti. Kapitolou „Data a metodologie“ přechází práce do své empirické části, kdy v následující kapitole „Analytická část“ jsou rozebírána jednotlivá ověření rozdělení evropských zemí s využitím K-means shlukové analýzy. Poslední kapitola „Závěr“ pak celou práci shrnuje a nabízí přínosy zpracovávaného tématu.

Kapitola 2

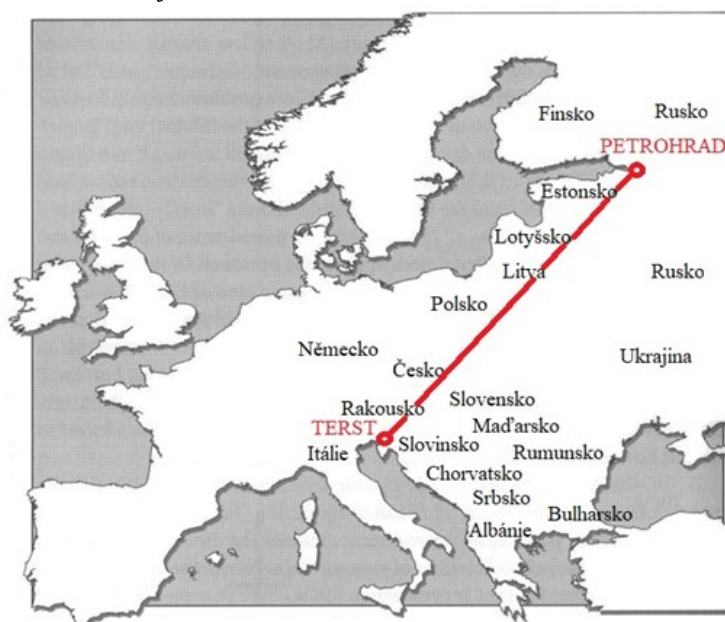
2 Teoretická východiska

Tato kapitola si klade za cíl předložit původní práce Johna Hajnala a práce vybraných autorů zabývajících se problematikou rodiny a jejím vývojem v současné Evropě. Tvoří teoretické východisko pro analýzu aktuální situace v této oblasti.

2.1 Hajnalova esej European marriage pattern in perspective

John Hajnal napsal v roce 1965 pojednání *European marriage pattern in perspective*, ve kterém rozdělil Evropu na dva sňatkové modely: evropský model a východoevropský model (viz obr. 1). Toto rozdělení, dle Hajnala, platí alespoň 200 let (do roku 1940). Evropský model je typický vysokým věkem při vstupu do manželství a vysokým podílem osob, které nikdy manželství neuzavřely. Oproti tomu východoevropský model je typický nižším věkem při vstupu do manželství a zanedbatelným podílem osob, které zůstaly celoživotně svobodné (méně než 5 %). Linie rozdělující Evropu na evropský a východoevropský sňatkový model vede od Petrohradu (Rusko) po Terst (Itálie).

Obr. 1 – Hajnalova linie

Zdroj: Plakans a Wetherell (2005), přeloženo

Již Hajnal upozorňoval na to, že model neplatí univerzálně. Jih Španělska a jih Itálie připadá podle věku vstupu do manželství spíše do východoevropského modelu, přestože by měl geograficky patřit do modelu evropského (Hajnal, 1965).

Tab. 1 – Podíl svobodných ve vybraných věkových skupinách dle pohlaví, vybrané evropské země v roce 1900, %

Země	Muži			Ženy		
	20–24	25–29	45–49	20–24	25–29	45–49
Evropský model						
Belgie	85	50	16	71	41	17
Švédsko	92	61	13	80	52	19
Východoevropský model						
Bulharsko	58	23	3	24	3	1
Srbsko	50	18	3	16	2	1

Poznámka: údaje se vztahují k území v roce 1900

Zdroj: Hajnal, 1965

Tabulka 1 znázorňuje podíl svobodných v populaci ve vybraných věkových skupinách a vybraných evropských zemích v roce 1900. Počet svobodných ve věkové skupině 45–49 let naznačuje počet lidí v dané populaci, kteří nikdy neuzavřou manželství. V evropském modelu se jedná o značný podíl mužů i žen, kteří nikdy neuzavřou manželství, zatímco ve východoevropském modelu se takoví jedinci téměř nevyskytují. Zastoupení svobodných ve věkových skupinách 20–24 a 25–29 let naznačuje věk při sňatku. Zatímco v evropském modelu jsou ve věku 20–24 let tři čtvrtiny žen stále svobodné (rok 1900), ve východoevropském modelu jsou v této věkové skupině již tři čtvrtiny žen vdané.

Během 50. a 60. let 20. století zažila většina Evropy revoluci v manželských zvycích. Lidé uzavírali sňatky více a dříve, než tomu bylo v předchozích obdobích. Zastoupení celoživotně svobodných lidí zásadně pokleslo. Zdá se, že se evropský model vytrácí (Hajnal, 1965).

Nabízí se otázka, kdy Evropský model manželství vznikl? Odpověď by mohli přinést historikové znalí evropských hospodářských a sociálních souvislostí až do období středověku, neboť demografové používající moderní data by se nedostali tak daleko do minulosti. Křížové tabulky s věkem a rodinným stavem se totiž objevují až od druhé poloviny 19. století. Obecně se předpokládá, že evropský manželský model vznikl před 18. stoletím. Statistická evidence manželství (tj. taková, která by pokrývala všechno obyvatelstvo daného území) před druhou polovinou 17. století téměř neexistuje (Hajnal, 1965).

K dokreslení historického pohledu na anglické manželství v 18. století (zástupce evropského modelu manželství) uvádíme úryvek z knihy *Strange Island: Britain Through Foreign Eyes 1395–1940* od F. M. Wilskona. V roce 1784 navštívil Anglii ve věku 18 let francouzský šlechtic François de la Rochefoucauld a srovnal francouzská a anglická manželství. Jeho půvabně romantický pohled si zaslouží citaci: „Manžel s manželkou jsou vždy spolu a sdílí stejnou společnost. Je neobvyklé vidět jednoho bez druhého... Vždy vypadají dokonale harmonicky, manželka vypadá se svým životem obzvláště spokojeně, což mne potěšuje... Nejsem si jistý, zda dlouhodobé soužití s jednou ženou, vede ke sňatku v pozdním věku, ale předpokládám to. Zoufalý život zažívá v Anglii manželka, o kterou se její manžel nezajímá. Angličan se proto snaží více

poznat svou nevěstu ještě před svatbou, stejně tak Angličanka chce nejdřív poznat svého muže. Věřím, že i to je důvodem, proč je manželství před dosažením věku 25 či 28 let vzácné. Dalším možným důvodem je to, že je v Anglii obvyklé si ihned po sňatku zajistit dům. Mladý pár nikdy nezůstává se svými rodiči... Angličtí manželé mají nad námi (Francouzi) výhodu, které někdy využívají, a tou jest rozvod.“ (Wilson, 1955, s. 124).

Tento nepochybně romanticky zkrleslý pohled mladého pozorovatele výstižně popisuje evropský model manželství. Je zde zachycen pozdější vstup do manželství (kolem věku 25 až 28 let) a neolokace¹ manželského páru. Jistou hádanku představují společnosti, kde se téměř 100 % dívek vdává (východoevropský model). Jaký je osud dívek, které mají vážný fyzický či psychický hendikep nebo deformitu? Hajnal uvádí, že v moderních západních společnostech trpí tímto postižením přibližně 1–2 % žen (slepota, hluchota, postižení obrnou, epilepsie, mentální postižení apod.). Jako možné vysvětlení se nabízí, že dívky které se narodily s hendikepem nebo jej během života získaly, zemřely před dosažením sňatkového věku. V polygamiích společnostech se mohly tyto ženy stát další manželkou již ženatého muže. Dle Hajnala se tímto problémem doposud nikdo nezabýval (Hajnal, 1965).

2.2 Osobnost Johna Hajnala

John Hajnal se narodil 26. listopadu 1924 v německém Darmstadtu, městě ležícím 30 km jižně od Frankfurtu nad Mohanem. Rodina byla židovského vyznání a měla maďarskými kořeny (jeho celé jméno bylo John Hajnal-Kónyi). Kvůli narůstající perzekuci a diskriminaci ze strany nacistického režimu se rodina rozhodla roku 1936 opustit Německo a přestěhovala se do Anglie. John nejprve studoval v Nizozemsku a od svých 16 let v Anglii – *University College School* (Hampstead), následně *Balliol College* (Oxford). Od roku 1948 do roku 1951 pracoval v *Populační divizi OSN* v New Yorku, kam ho zlákal Frank Notestein (jeden z otců teorie demografického přechodu²). Zde také poznal svoji budoucí ženu Ninu. Následně působil v Kanceláři populačního výzkumu na *Princeton University* (1951–1953) a na Katedře sociálního a preventivního lékařství na *Manchester University*. V roce 1957 se přestěhoval s rodinou do Londýna, kde získal místo docenta na *London School of Economics*. Roku 1966 se stal členem Britské královské společnosti (akademie věd) a o devět let později získal titul profesora v oboru statistika (1975).

John Hajnal vyvinul nový způsob měření sňatečnosti, který se v demografii často využívá: *Singulate Mean Age at Marriage* (=SMAM). Tento přístup měření lze česky pojmenovat dle Rychtařkové jako

---

¹ **Neolokace** znamená, že po uzavření sňatku vzniká nová domácnost. Novomanželé nebydlí v domácnosti jednoho z rodičů, jak tomu bývá zvykem ve východoevropském modelu, ale bydlí sami a zakládají si vlastní, novou domácnost.

² **Teorie demografického přechodu** představuje teoretický koncept, při kterém dochází k zásadním změnám demografického chování. Přejít se skládá ze čtyř fází. První fáze představuje období, kdy je porodnost (45–50 ‰) i úmrtnost vysoká (25–30 ‰). Ve druhé fázi se snižuje úmrtnost (pod 15 ‰), nicméně porodnost je stále vysoká (to vede k přirozenému růstu populace). Ve třetí fázi klesá i porodnost (pod 20 ‰). Čtvrtá fáze představuje období, kdy se hodnoty míry úmrtnosti a porodnosti ustálí na nízkých hodnotách (Kalibová, Pavlík, Vodáková, 2009)

průměrný věk při prvním sňatku počítaný z rozložení svobodných podle věku (Rychtaříková, 2018). Jinými slovy je SMAM průměrný počet let, který stráví osoba ve svobodném stavu. Počítá se z podílu svobodných osob v každém věku za předpokladu, že se sňatky neuzavírají do 15 let věku a po 50. roce věku (Hajnal, 1953).

Nejvlivnější a nejznámější prací Johna Hajnala však byla kapitola *European marriage patterns in perspective* publikovaná v roce 1965 ve sborníku *Population in History*³. Hajnalova linie přinesla možný rámec pro vysvětlení odlišných modelů rozvoje ve východní a západní Evropě. Vystává otázka, do jaké míry byl evropský sňatkový model faktorem rozvoje průmyslu v severozápadní Evropě? (Murphy, 2014). Hajnal k tomuto tématu publikoval v roce 1982 článek „*Two kinds of preindustrial household formation system*“, což lze volně přeložit jako *Dva typy vytváření domácností v předindustriální době*. Charakteristiky těchto dvou typů vytváření domácností v předindustriální době jsou uvedeny v tabulce 2.

Tab. 2 – Dva typy vytváření domácností v předindustriální době

	Severozápadní evropské jednoduché uspořádání domácnosti <i>Northwest European simple household system</i>	Spojené uspořádání domácnosti <i>Joint household systems</i>
časování	později uzavřený sňatek pro obě pohlaví	dřívější sňatek u mužů a poměrně časný sňatek u žen
domácnost	po uzavření manželství pár tvoří vlastní domácnost (hlavou domácnosti je manžel)	mladí manželé spolu často začínají žít v domácnosti se starším párem, hlavou domácnosti zůstává osoba ze staršího páru, obvykle se mladá manželka přivádá do domácnosti, v níž žije její manžel.
struktura	před uzavřením manželství jsou mladí lidé často ve službě	domácnost složená z několika manželských párů se může rozdělit na dvě či více domácností, z nichž v každé je jeden či více párů.

Zdroj: Hajnal, 1982, přeloženo

Demograficky zaměřené práce Johna Hajnala se zaměřovaly především na manželství. Výrazně přispěly k objasnění role manželství v historických populacích v mezinárodním kontextu evropských zemí. Zdůraznily klíčovou roli manželství jakožto „strážce plodnosti“ v minulosti. Možnost oženit se (či vdát se), byla hlavním nástrojem omezování růstu populace. Pozdní manželství a vysoké zastoupení celoživotně svobodných lidí redukovalo počty narozených dětí. V současném demografickém výzkumu se však z mnoha důvodů stala role manželství méně významná. Ekonomická omezení vstupu do manželství se stala mnohem méně důležitá, páry mohou uzavřít sňatek jakmile to považují za vhodné a nevystavují se vnějším omezením jako je například čekání na rodinné dědictví. Narození dítěte mimo manželství se stává stále běžnější (Murphy, 2014).

³ V únoru 2020 měl článek 2 806 citací na Google Scholar.

John Hajnal nepatřil k lidem, kteří by se chtěli zviditelnit či se stát středem zájmu. Během své kariéry nezaložil žádné výzkumné skupiny, ani na sebe neupoutával pozornost na mezinárodních statistických a demografických kongresech. Jeho nejlepší práce byly publikovány v *Royal Commission on Population*, a tak nezískaly takovou popularitu, jako by mohly získat v hlavních akademických časopisech (Murphy, 2014). John Hajnal zemřel na rakovinu 30. listopadu 2008 ve věku 84 let, jen sedm měsíců po úmrtí své manželky Niny. Jsou společně pohřbeni na *Golders Green Cemetery* v Londýně. Na jeho náhrobním kameni stojí „*Demographer and Statistician. Lover of knowledge who followed his own path.*“, tedy „Demograf a statistik. Milovník vědění, který šel svou vlastní cestou“, což mu umožnilo dosáhnout zásadního vlivu v historické demografii (Seneta, 2010).

2.3 Teorie rodiny

Termín rodina je všeobecně známý. Již od narození jsme téměř všichni v kontaktu s rodinou a každý z nás má určitou představu o tom, co rodina znamená. Definovat rodinu však není tak snadné, jak by se na první pohled mohlo zdát. První úskalí představuje fakt, že termín rodina používají různé vědní obory. Nejběžnější chápání termínu rodina je ve vztahu k lidské společnosti, kdy představuje skupinu osob, která je navzájem spojena manželstvím, příbuzenstvím nebo osvojením. V tomto případě se rodinou zabývají vědní obory jako sociologie, psychologie, statistika či demografie. Termín rodina se též používá v biologii, kde se setkáváme s genovou rodinou, která reprezentuje skupiny příbuzných genů. Biologie taktéž používá termín rod, jenž prezentuje jednu z osmi základních taxonomických kategorií. V lingvistice se setkáme s pojmem jazyková rodina. Jednotlivé jazykové rodiny obsahují jazyky, jež mají společného předchůdce. Předložená práce se bude zabývat rodinou vztahující se k lidské společnosti.

Druhé úskalí při definování rodiny přináší její historický vývoj. Není totiž zcela možné srovnávat podobu předindustriální (tradiční), moderní a postmoderní rodiny. Přesto je zapotřebí rodinu definovat vzhledem k jejímu vztahu ke společnosti a užívání pojmu ve veřejném sektoru.

Poměrně starou definici rodiny, z dnešního pohledu až archaickou, přináší Ottův slovník naučný. Zde je rodina definována (roku 1904) následovně: „*Rodina v té formě, jak jest u vzdělaných národův dnes nejvíce rozšířena, jest svazek dvojice rodičův a jejich svobodných (neženatých a nevdaných) dětí. Jest to tzv. rodina individuální čili monogamická. Rodina tato není však prvotní formou lidského soužití, nýbrž zakončením dlouhého vývoje počínajícího od forem zcela primitivních k formám dokonalejším a dokonalejším. Na základě prací Morganových, Bachofenových i prací jejich stoupenců E. A. Schroeder pokusil se podati nám vývoj rodiny. Východiskem vývoje byla prý rodina skupinová, při níž rozeznávají se opět tři stupně:*

- a) *prvotní či stádová rodina, ve které obcují pohlavně všichni mužští členové se všemi členy ženskými. Byla to polygamie pro mužské a polyandrie pro ženské. V rodině této známa byla pouze matka každého dítěte, otec však neznámý;*

- b) *krevní rodina skupinová, v níž dovoleno bylo pohlavní obcování jen mezi příbuznými s vyloučením ascendentů⁴. Bratři byli tedy muži svých sester. Zapovídalo se však obcování s rodiči;*
- c) *rodina punalua, v níž se již nedopouštělo pohlavní obcování mezi členy jednoho a téhož rodu – i vzdálenými – ovšem jen se strany mateřské. Ani při této formě rodiny nebylo ještě žádného formálního svazku manželského. V době panování této rodiny plemeno dělilo se na jistý počet rodů, totiž skupin spojených krevním příbuzenstvím po matce, uvnitř kterýchto skupin manželství bylo zakázáno. Mužové náležející k jednomu z rodů mohli bráti si ženy sice jen uvnitř plemene (endogamie), avšak museli si je vybírat mimo svůj rod (exogamie). V rodině punalua byl neznám otec, avšak otcové byli známi.*

Další formou vývoje byl prý matriarchát – teprve později povstala prý rodina patriarchální, jež se udržela pode jménem záduha, zajednica, veliká kuća atd. a veliká rodina až dodnes u selského lidu jihoslovanského a ruského. Konečnou formou vývoje jest, jak již řečeno, tzv. rodina individuální čili monogamická.“ (Ottův slovník naučný, 1904, str. 877–878)

Předložená definice rodiny z Ottova slovníku naučného je stará více než sto let. Je tedy nutné si uvědomit, že od doby vzniku této definice prošla rodina mnohými proměnami a není tudíž zcela platná. Přesto je tato definice zajímavá z hlediska historického vývoje rodiny, jak si jej představovali soudobí badatelé (od skupinové rodiny, přes matriarchát, patriarchát, velkorodinu až k individuální rodině).

Ottův slovník naučný zmiňuje badatele Bachofena a Morgana. Johann Jakob Bachofen (1815–1887) byl švýcarský právník a historik, jenž v knize *Mateřské právo* (Das Mutterrecht, 1861) představil klasičtější teorii evoluce rodiny. Z pohledu antropologie je dílo zajímavé tím, že zde vyslovil hypotézu o prvotnosti matriarchátu před patriarchátem. Podle Bachofena bylo na počátku lidských dějin zajištěno rodičovství pouze matkou, neboť v této společnosti byly sexuální vztahy strukturovány promiskuitně. Pokrevní příbuznost šla odvodit pouze od matky, díky čemuž se ženy staly autoritou, jež vedla k matriarchátu (Soukup, 2004). Další představitel, tentokrát americké antropologie, byl Lewis Henry Morgan (1818–1881). Jeho přínos studiu rodiny spočíval v nahlížení na ni jako na historický jev, jenž se mění spolu s vývojem společnosti. Též studoval příbuzenské vztahy amerických Indiánů a poukázal na to, že se podobají matriarchálnímu uspořádání asijskému, africkému a australskému. V roce 1871 publikoval významné dílo *Systems of Consanguinity and Affinity of Human Family* (volně přeloženo jako Příbuzenské systémy a podobnost lidských rodin), které je považováno za základ studia příbuzenských systémů. Studium příbuzenství přivedlo Morgana k evolucionistické teorii vývoje společnosti. Podle něj lidská společnost postupovala od fáze lovecké a sběračské (označované jako divoštství) přes fázi zemědělského osídlení (barbarství) až k městské společnosti s vyspělým zemědělstvím (civilizace). Podle jeho konceptu bylo prvotní uspořádání matriarchát, nikoli patriarchát (Encyclopædia Britannica, 2019).

---

⁴ vzestupná linie příbuzenství, tj. rodič, prarodič atd.

2.4 Rodina v demografii

Pavlík a Kalibová (2005) definují v Mnohojazyčném demografickém slovníku rodinu následovně: „Rodina je manželský pár s dětmi, ve statistické praxi pokládáme za rodinu i pouhý manželský pár, tzv. bezdětnou rodinu, který ještě nemá dítě nebo už nemá děti, protože se odstěhovaly nebo zemřely, eventuálně nikdy děti neměl a mít nebude.

V demografickém pojetí se za rodinu považuje zpravidla také nesezdané soužití neboli faktické manželství, tj. vztah druha a družky. Rodina musí být zřetelně odlišena od domácnosti⁵. Vzniká ze vztahů v průběhu demografické reprodukce, zejména kdy tyto vztahy jsou založeny sociálně zákonem nebo obyčejem, jako je např. sňatek, adopce apod. Ve společnostech evropského typu vzniká základní rodinný vztah sňatkem mezi manžely na jedné straně a rodičovstvím na straně druhé, mezi rodiči – otcem, matkou a jejich dětmi – syny a dcerami.

Rodina jako jednotka demografického studia představuje část nebo celou domácnost, její vymezení se v různých zemích liší. Pro účely statistického sledování je důležitá statistická rodina (nejčastěji se uplatňuje při sčítání lidu a proto se jako synonymum používá též termín censová rodina), která sestává ze všech členů domácnosti, kteří jsou nějakým způsobem příbuzní. Statistická rodina nemůže být širší než domácnost, ale domácnost může zahrnovat více než jednu rodinu. V některých zemích je definice statistické rodiny založena na biologické rodině, v jiných na jádru rodiny (např. ve Velké Británii základní rodinná jednotka sestává z rodičů a jejich dětí, sourozenců rodičů a předků) sestávajícím buď z bezdětného manželského páru, manželského páru s dětmi, které jsou dosud svobodné resp. bezdětné nebo z jednoho z rodičů se svobodnými resp. bezdětnými dětmi.“ (Pavlík a Kalibová, 2005, s. 17–18)

2.5 Srovnání přístupů k definici rodiny

Z hlediska definice z Ottova slovníku naučného je rodina „svazek dvojice rodičův a jejich svobodných (neženatých a nevdaných) dětí“, z toho tedy plyne, že za rodinu se považují pouze rodiče (vzhledem k době vzniku definice předpokládáme, že sezdaní) a jejich svobodné děti. Pokud se děti vdají či ožení, přestává být dle této definice rodina rodinou a stává se z ní dvojice rodiče a jejich ženaté/vdané děti.

Demografický pohled na rodinu je do jisté míry podobný přístupu z Ottova slovníku naučného z roku 1904, liší se jen tím, že demografie považuje za rodinu i nesezdaná soužití druha a družky. Ve statistické praxi může rodinu představovat i bezdětný manželský pár (který děti ještě nemá, neplánuje děti mít, nebo už děti nemá). Rodina též představuje část, či celou domácnost při sčítání lidu.

---

⁵ **Domácnost** je statistická jednotka v demografii. Vymezení domácnosti se v různých zemích liší. Jedná se o **sociální**, respektive **ekonomickou jednotku** sestávající z osob, které žijí v jednom bytě a zpravidla též společně hospodaří. Můžeme rozeznávat **soukromé domácnosti**, které odpovídají původnímu pojetí, a **ústavní domácnosti**, tvořené osobami, žijícími společně v určitém zařízení nebo ústavu (Pavlík a Kalibová, 2005)

2.6 Sňatečnost

Demografie studuje monogamní rodiny, jejichž základ tvoří pár z jedinců opačného pohlaví. Termínem sňatek se označuje právní akt vzniku manželství a termínem svatba se označuje ceremoniál. Studium sňatečnosti se zabývá četností vzniku manželství, která vznikají na základě zákona nebo zvykových tradic. Dále zkoumá charakteristiky osob, do těchto svazků vstupujících nebo z nich vystupujících. Sňatek neboli svatba zpravidla obnáší zvláštní ceremonii či formalitu, která je předepsána zákonem nebo vychází ze zvyklostí. Manžel a manželka se souhrnně nazývají manžely a tvoří manželský pár. Před uzavřením manželství se manželé označují snoubenci (Pavlík a Kalibová, 2005).

Zákonodárství manželské a obyčejová práva manželská se v rámci různých společností výrazně odlišují. Pokud osoba může mít pouze jednoho manžela resp. manželku, tak se společnost označuje jako *monogamní*. Pokud může být osoba sezdána s více osobami, jedná se o společnost *polygamní*. Polygamní společnost dále rozdělujeme na společnost *polyandrickou* (tj. mnohomužství), kde žena může mít více manželů a společnost *polygynní* (tj. mnohoženství), kde muž může mít více manželek.

2.7 Rozdělená Evropa na Západní a Východní blok v kontextu Hajnalovy linie

Při pohledu na mapu Evropy rozdělenou na Východní a Západní blok po 2. světové válce si lze povšimnout jisté podobnosti s vymezením Hajnalovy linie. Přestože železná opona, která rozdělovala Evropu po dobu více než 50 let, není zcela totožná s Hajnalovou linií, je zde patrná jistá paralela (viz obr. 2)

Obr. 2 – Srovnání rozdělení zemí Evropy po 2. světové válce s Hajnalovou linií

Zdroj: Wikipedia (2020): Eastern Bloc, Hajnal line, upraveno

Podoba rodiny je nepochybně ovlivněna politickým zřízením země, ve které žije. Je na místě položit si otázku, jaká byla podoba rodiny v socialistických státech na rozdíl od těch ne-socialistických?. Pro jasnější představu o socialistických státech uvedme jejich charakteristické rysy:

- ústavně se zavazují k vybudování socialismu,
- vládne zde jedna (socialistická) strana,
- základní ideologií je marxismus-leninismus,
- je zde plánované hospodářství (Brand, 2005).

Socialistické režimy začaly vznikat po první světové válce. Po skončení druhé světové války se střední a východní Evropa dostala do sféry vlivu Sovětského svazu. Mezi socialistické státy patřila například Československá socialistická republika, Německá demokratická republika, Polská lidová republika či Socialistická federativní republika Jugoslávie.

Jaký vliv měly socialistické režimy na podobu rodiny? Goody (2006) uvádí v historicko-antropologické esejí *Proměny rodiny v evropské historii* následující charakteristiky:

- odsunutí náboženských omezení, které umožnily rozvod a interrupce, a tím i snížení úrovně porodnosti,
- zvýšení vzdělanosti a zaměstnanosti žen (více pracovních příležitostí pro ženy),
- kolektivní péče o děti ve škole i mimo ni,
- konfiskace osobního majetku státem zjevně vedla k nižší motivaci jednotlivců dlouhodoběji šetřit a oslabilu kontinuitu vztahů mezi rodiči a dětmi.

2.8 Diskuze k Hajnalově linii

Livi Bacci demograf na *University of Florence*, uvádí, že Hajnalovu linii můžeme interpretovat nejen z geografického, ale také z etnického a lingvistického hlediska. Na východ od Hajnalovy linie se nacházejí slovanské národy společně s Maďary a na západ od linie skandinávské národy, germánské národy a Češi. Dále upřesňuje Hajnalův model a uvádí výjimky západo-východního modelu. V jižních oblastech Itálie, například v Apulii, byl sňatkový věk velmi nízký – značně pod hranicí 20 let a nevykazoval změny mezi 16. a 18. stoletím. Výjimku tvoří také Finové, kteří přijali evropský model teprve ve druhé polovině 18. století, dále Irové, jižní Portugalsko a Španělsko. Graficky jsou výjimky zobrazeny v obrázku číslo 3 (Livi Bacci, 2003).

Obr. 3 – Revidovaná Hajnalova linie dle Livi Bacciho

Zdroj: Livi Bacci (2003), upraveno

V roce 2014 byl v rámci konference pořádané Population Association of America (PAA) představen příspěvek Chrise Tenczy a Thomase Andersona nesoucí název *Does the Hajnal Line Persist in 21st Century Europe?* Jejich práce si kladla dva cíle:

- 1) zjistit, zda v současné Evropě přetrvává geografické rozdělení rodinných hodnot,
- 2) vyhodnotit, zda se rodinné hodnoty v posledních dvou desetiletích změnily.

Zdrojem dat bylo mezinárodní šetření hodnot *European Values Study* (EVS). Jako metodu zvolili analýzu latentních tříd⁶. Na základě odpovědí na otázky o normách formování rodiny byly jednotlivci rozčleněni do dvou tříd:

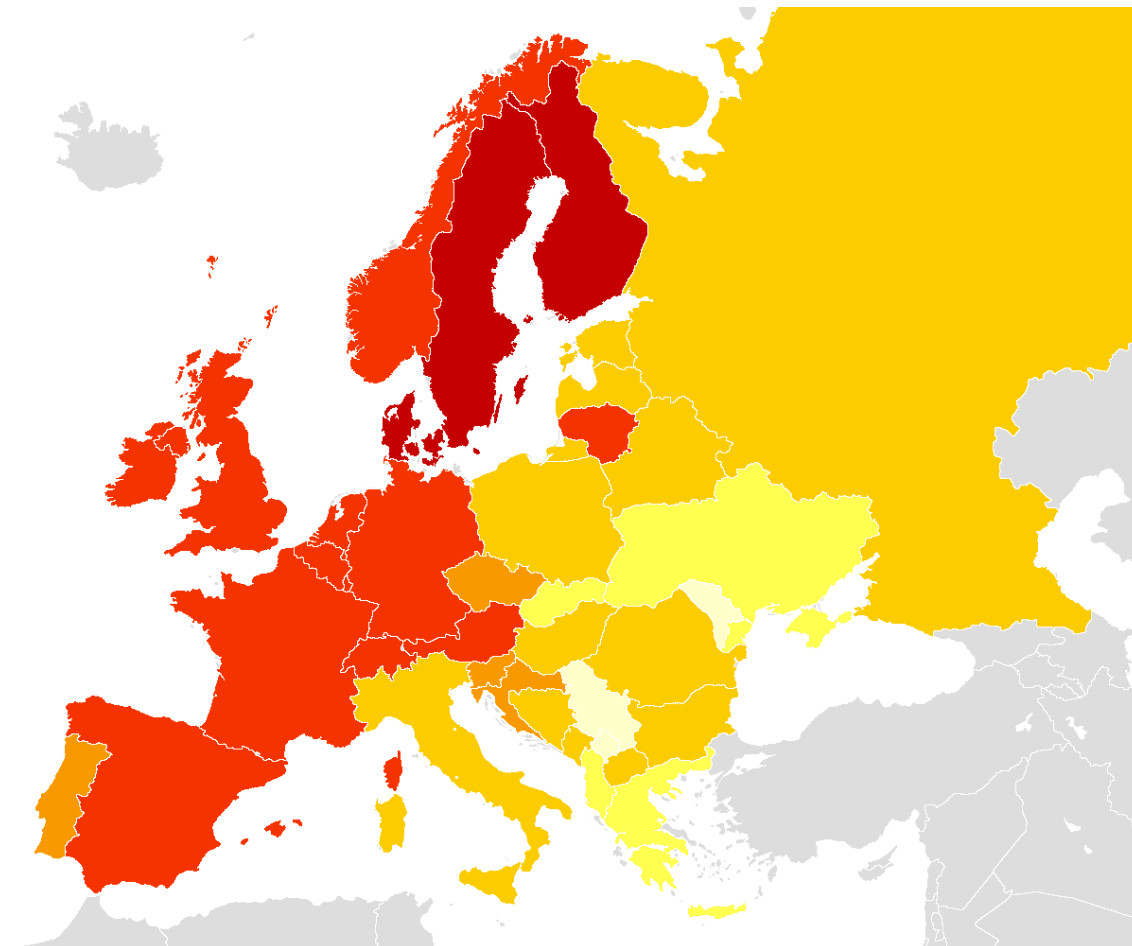
- 1) tradičnější pohled na utváření rodiny,
- 2) progresivní pohled na utváření rodiny.

⁶ **Analýza latentních tříd** je založena na modelu vztahu mezi latentní (neměřenou, neznámou, hypotetickou) kategorizovanou proměnnou (o zadaném počtu hodnot) a manifestními (měřenými, pozorovanými) kategorizovanými proměnnými. Model analýzy latentních tříd je kvalitativní paralelou k modelu faktorové analýzy, jako obdoba nulové parciální korelace měřených proměnných při zadaných hodnotách faktorů (Řehák, 2017).

První třídu představovali jednotlivci, kteří uváděli, že: manželství by mělo být spojené s dětmi, manželství není zastaralá instituce, je nevhodné být svobodný rodič, rozvod není ospravedlnitelný. Výsledky analýzy ukazují, že rodinné hodnoty, které jsou analogické pro Hajnalovu linii v Evropě 21. století přetrvávají. Zároveň došlo mezi lety 1990 a 2008 k univerzálnímu nárůstu progresivního pohledu na utváření rodiny mezi evropskými státy.

Obr. 4 – Hodnotové orientace k rodině v evropských zemích na základě šetření EVS 2008

Poznámka: čím sytější odstín červené barvy, tím progresivnější hodnoty, čím sytější odstín žluté barvy, tím tradičnější hodnoty

Zdroj: Tencza a Anderson, 2014, upraveno

V tabulce 3 jsou shrnuty výsledky studie Tenczy a Andersona o přetrvávání rodinných hodnot v Evropě 21. století na základě vymezení dle Hajnalovy linie. Porovnávány byly evropské země mezi lety 1990, 1999 a 2008. Skóre o zastoupení ve skupině 2 (progresivní pohled na rodinu) oproti skupině 1 (tradiční pohled na rodinu) bylo spočteno na základě odpovědí ve výzkumech EVS. Na počátku sledovaného období (rok 1990) patřily k nejprogresivnějším⁷ zemím Dánsko (0,522), Nizozemsko (0,403), Slovinsko (0,370) a Velká Británie (0,330). Zajímavé je, že Slovinsko se řadí na východ od Hajnalovy linie, přesto se v roce 1990 řadilo názorově spíše na Západ. Oproti tomu mezi země s tradičním pohledem na rodinu patřily Malta (0,066), Polsko

⁷ Autor práce uvádí vždy 4 země s nejvyšší a nejnižší hodnotou zastoupení ve skupině 2 představující progresivní pohled na rodinu.

(0,082), Slovensko (0,103) a Česko (0,119). V další vlně EVS (rok 1999) se země přesunuly blíže ke skupině 2. Nejprogressivnějšími státy se staly opět Dánsko (0,587), nově Švédsko (0,564), Nizozemsko (0,555) a Velká Británie (0,484). Na opačném, tradičním pólu, byly stále země Malta (0,069), Polsko (0,165), Slovensko (0,193) a nově (místo Česka) Rumunsko (0,199). V posledním sledovaném období (rok 2008) došlo k další deinstitucionalizaci rodiny. Mezi progresivní země se nově dostalo Španělsko s hodnotou (0,613). Nadále zde zůstávají Švédsko (0,684), Dánsko (0,683) a Nizozemsko (0,506). Tradiční pohledu na rodinu zastupují opět státy Malta (0,132), Slovensko (0,176) a Polsko (0,243). Nově se k zemím s tradičním pohledem na rodinu řadí s hodnotou 0,228 Estonsko (Tencza & Anderson, 2014).

Tab. 3 – Zastoupení analyzovaných evropských zemí ve skupině s progresivním pohledem na rodinu, v letech 1990, 1999, 2008

	1990	1999	2008
Rakousko	0,236	0,317	0,427
Belgie	0,261	0,389	0,443
Bulharsko	0,189	0,231	0,252
Česko	0,119	0,258	0,360
Německo	0,267	0,317	0,414
Dánsko	0,522	0,587	0,683
Estonsko	0,155	0,230	0,228
Španělsko	0,313	0,413	0,613
Francie	0,310	0,428	0,460
Velká Británie	0,330	0,484	0,478
Itálie	0,251	0,249	0,260
Litva	0,145	0,363	0,470
Lotyšsko	0,171	0,226	0,277
Malta	0,066	0,069	0,132
Nizozemsko	0,403	0,555	0,506
Polsko	0,082	0,165	0,243
Portugalsko	0,248	0,398	0,413
Rumunsko	0,200	0,199	0,270
Švédsko	0,319	0,564	0,684
Slovinsko	0,370	0,427	0,411
Slovensko	0,103	0,193	0,176

Poznámky: uvedené hodnoty jsou formátovány škálou „semafor“, tzn. čím sytější odstín zelené, tím tradičtější (méně progresivní) pohled na rodinu, čím sytější odstín červené, tím více progresivní pohled na rodinu (méně tradiční), barevná škála vznikla jako podmíněné formátování v programu Excel

Zdroj: Tencza, Anderson, 2014, upraveno

Kapitola 3

3 Změny rodinného chování

Když psal John Hajnal v roce 1965 svoji esej o dvou manželských modelech v Evropě, již tehdy si všimnul, že univerzální rozdělení na severovýchod a jihozápad přestává platit. Sňatkové a reprodukční chování Evropanů se začalo postupně měnit. Rabušic (2019), jenž se profesně věnuje problematice populačních studií a hodnotovým proměnám, uvedl v rozhovoru pro Český statistický úřad následující: „Vydeme-li z faktu, že člověk je živočich, který se rozmnožuje sexuálně, pak je jasné, že sexuální styk je základní podmínkou reprodukce. A jelikož v živočišné říši platí, že mezi rozmnožováním a zachováním druhu je příčinný a ne funkční vztah, pak také platí, že člověk nemá sex, aby se rozmnožoval, ale rozmnožuje se, protože má sex. Dříve, než lidé dokázali účinně kontrolovat své počety, to bylo jednoduché: sexuální styk měl obvykle za následek počety. A jelikož lidé se sexu oddávají hojně a často, neboť je jim příjemný, počety a porody byly časté. Jakmile ale začali mít v moderní době lidé účinné nástroje k jeho kontrole, a platí to především o ženách, tato příčinnost přestává platit. Sexuální styk přestal být nástrojem prokreace, stal se především nástrojem rekreace. Antikoncepční pilulka tak způsobila, že do hry vstoupily další prvky, které rozhodují o tom, zdali penetrativní sexuální akt, abych tak řekl, bude aktem reprodukce nebo rekreace. (...) Homo sociologicus nás vede k tomu, že máme děti, protože ty jsou naplněním našich emocionálních potřeb, jsou stvrzením našeho sociálního pouta s milovaným člověkem, jsou prvkem transgrese, tedy snahy člověka překročit sebe sama a něco po sobě zanechat, jsou prvkem rozšiřování našich sociálních vazeb. Na druhé straně homo economicus nás nabádá zvažovat náklady a výnosy – v širokém, ne pouze materiálním smyslu – rodičovství, což vede k omezování počtu dětí, čehož jsme svědky v různé intenzitě v současných vyspělých společnostech.“

L. Rabušic s více než 40letým odstupem navazuje na myšlenku J. Hajnala a vysvětluje možné důvody změny rodinného (rozšíření nesezdaných soužití a pokles plodnosti pod hranici čisté reprodukce⁸) a prokreačního chování. Změny v účinné možnosti kontroly lidské reprodukce vedly k zásadním změnám podoby evropské rodiny. V zemích západní Evropy klesá od konce 60. let 20. století sňatečnost i plodnost (Rabušic, 1998).

---

⁸ Čistá míra reprodukce udává, kolik dívek se narodí v průměru jedné ženě v průběhu jejího reprodukčního období při nezměněné úrovni specifické plodnosti a dožije se věku své matky při porodu. V případě, že se hodnota čisté míry reprodukce rovná 1, je zajištěna prostá obnova populace, je-li větší než 1, populace se početně zvětšuje, je-li menší než 1, populace se početně zmenšuje (Kalibová, 2017).

3.1 Normativní přístup a teorie racionální volby při studiu změn rodinného chování

V sociologii rodiny nalézáme dva možné přístupy k vysvětlení změn demografického chování ve vyspělých zemích v druhé polovině 20. století (Hamplová, 2003):

1) tzv. **normativní (kulturní) přístupy:**

- změny rodinného chování se skrývají především za změnami hodnotovými

2) **teorie racionální volby:**

- změny objektivních podmínek, např. situace na pracovním trhu nebo relativní velikost jednotlivých generací

3.2 Normativní (kulturní) přístupy

Prvním představitelem normativního přístupu je **Ronald Inglehart**⁹. Podle něj v moderních vyspělých společnostech již nehrají klíčovou roli ve společenských procesech ekonomické faktory, nýbrž hodnoty, které začaly více ovlivňovat lidské chování. Obecně klesající sňatečnost v moderních vyspělých společnostech a nižší podíl osob žijících v manželství přisuzuje přechodu od „materialistických“ k „post-materialistickým“ hodnotám. Inglehart chápe pojmy materialistický a post-materialistický poněkud jinak, než je běžný výklad. „Materialistické hodnoty“ se dle Inglehartova pojetí vztahují k fyzickému blahobytu a bezpečí, „post-materialistické“ hodnoty vztahuje ke kvalitě života. Díky této úpravě mohl Inglehart přiřadit rodinu a rodinné hodnoty do kategorie „materialistická“ (tradiční rodina představuje jistotu a zázemí). Nesezdané soužití či život bez stálého partnera naopak přiřadil do kategorie „postmaterialistická“ (přináší méně závazků než manželství a nabízí možnost nezávislosti, seberealizace a sebevyjádření). Současný sociální stát převzal zodpovědnost za přežití a základní životní standard, takže už není potřeba vytvářet primární vazby a stálé vztahy (Inglehart, 1977).

Ronald Inglehart a **Christian Welzel** publikovali v práci *Modernization, Cultural Change and Democracy* (2005) bodový graf (viz Obr. 4), kde byly znázorněny státy světa podle jejich kulturních hodnot. Tato „kulturní mapa“ vznikla na základě dat ze čtvrté vlny šetření *World Values Survey* (WVS), které proběhlo v letech 1999 až 2001. Země jsou znázorněny podle hodnot, nikoli podle geografické blízkosti (nicméně se často hodnotová blízkost a geografická blízkost doplňují).

---

⁹ **Ronald F. Inglehart** (narozen 5. září 1934) je americký sociolog a politolog, profesor na *University of Michigan*. Je vedoucím *World Values Survey* (vzorek 97 zemí, pokrývá 90 % světové populace) a *Laboratory for Comparative Social Research*. Pomáhal založit evropské šetření *Eurobarometr*. Jeho výzkum se zabývá měnícími se hodnotami a jejich dopadem na sociální a politické změny. Je členem *American Academy of Arts and Sciences* a *American Academy of Social and Political Science* (University of Michigan, 2020).

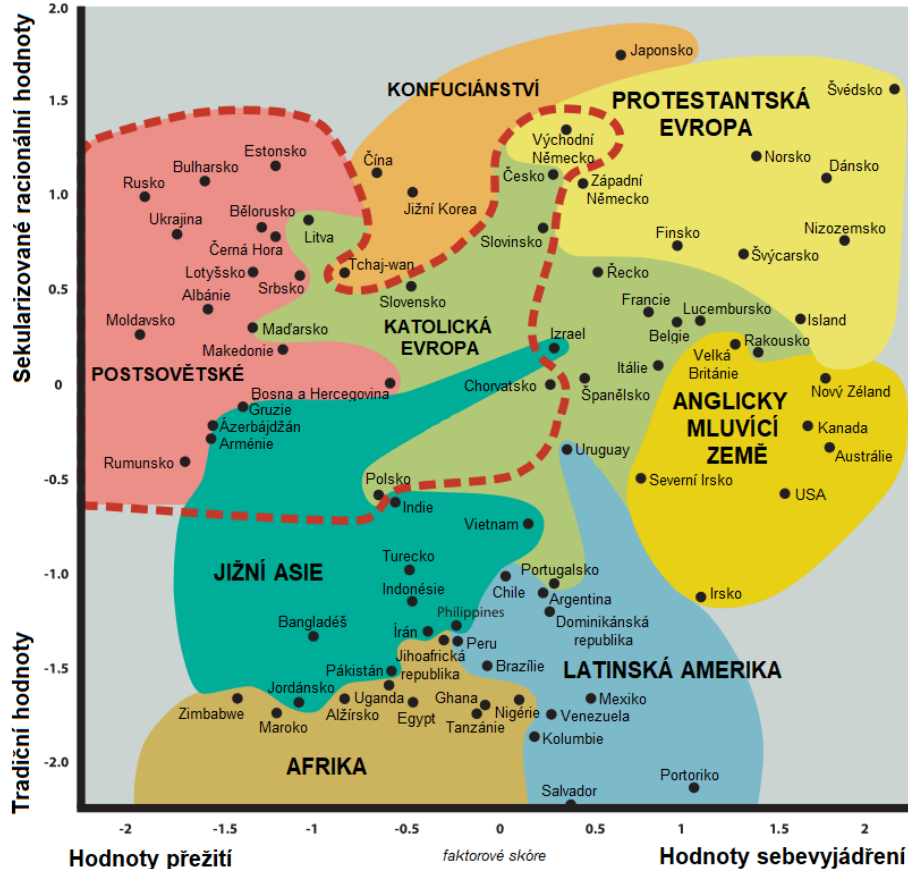
WVS je navrženo tak, aby zahrnovalo všechny hlavní oblasti lidského zájmu: od náboženství a politiky až k hospodářství a sociálnímu životu. Dvě hlavní dimenze, které vysvětlují více než 70 % odchylek mezi státy, jsou:

- 1) dimenze tradiční hodnoty vs. sekularizované racionální hodnoty (zobrazeno jako osa y),
- 2) dimenze hodnoty přežití vs. hodnoty sebevyjádření (zobrazeno jako osa x).

První dimenze tradiční hodnoty vs. sekularizované racionální hodnoty ukazuje rozdíl mezi státy, ve kterých je velmi důležité náboženství, a těmi, kde důležité není. Tato dimenze úzce souvisí s dalšími hodnotovými orientacemi tradičních společností, jako jsou například důležitost vazby mezi dětmi a rodiči, úcta k autoritě, tradiční rodinné hodnoty, odmítání rozvodu, potratu, eutanázie a sebevraždy. Tradiční společnosti bývají velmi hrdé na svůj národ. Oproti tomu společnosti orientované sekulárně a racionálně mají ve výše zmíněných hodnotách opačné preference.

Druhá dimenze *hodnoty přežití vs. hodnoty sebevyjádření* ukazuje rozdíly mezi průmyslovými a postindustriálními státy. Díky bohatství, které nashromáždily rozvinuté státy, se stalo přežití samozřejmostí. Priority občanů bohatých států se tak přesunuly od ekonomického a fyzického zabezpečení směrem k subjektivní pohodě, sebevyjádření a kvalitě života. Tyto země kladou vysokou důležitost ochraně životního prostředí, účasti na rozhodování v politice a hospodářství a toleranci rozmanitosti. V rodinném životě převládá tolerance, důvěra a politická umírněnost. Státy, kde je vysoká hodnota sebevyjádření bývá i vysoká mezilidská důvěra (Inglehart a Welzel 2005).

Obr. 5 – Inglehart-Welzelova kulturní mapa světa, 1999–2004

Zdroj: Inglehart a Welzel (2005), přeloženo

Druhým zástupcem normativního přístupu k vysvětlení změn demografického chování ve vyspělých zemích je koncept druhého demografického přechodu, jehož autory jsou nizozemští vědci **Van de Kaa** a **Lesthaeghe** (Hamplová, 2003). Podle konceptu druhého demografického přechodu ovlivňují demografické chování tři typy společenských procesů:

- 1) sociální struktura,
- 2) kultura,
- 3) technologický vývoj (Van de Kaa, 1987).

Tyto procesy působí na demografické chování současně a ovlivňují jej. Podle Van de Kaa je však největším nositelem změny demografického chování kultura, neboť samotné technologické a strukturální inovace se mohly projevit jen díky hodnotové změně společnosti. Toto tvrzení ilustruje na vynálezu moderní formy antikoncepce: samotný vynález by nezpůsobil sexuální revoluci, pokud by lidé nezměnili své hodnoty (např. právo na seberealizaci). Nové důležité hodnoty pro změnu demografického chování jsou sekularizace a individualismus. Tyto hodnoty se projevují tím, že moderní člověk je přesvědčen o právu na sebenaplnění. Z tohoto důvodu volí nesezdané soužití (kohabitaci), které splňuje tento požadavek (Van de Kaa, 1987).

Švédská profesorka demografie **Eva Bernhardt** publikovala v roce 2004 práci *Is the Second Demographic Transition a Useful Concept for Demography?*, ve které se zamýšlí nad druhým demografickým přechodem. Souhlasí s myšlenkami Van de Kaa, který uvádí jako charakteristické znaky druhého demografického přechodu:

- 1) křehké vztahy,
- 2) méně věrné vztahy,
- 3) vyšší kohabitace,
- 4) více rozvodů,
- 5) odkládání manželství,
- 6) opožděný a méně pravděpodobný přechod k rodičovství,
- 7) klesající plodnost (až pod hranici prosté reprodukce),
- 8) redukce porodů vyššího pořadí.

Podle Evy Bernhardt (2004) nemá druhý demografický přechod dostatečně explicitně vyjádřené genderové perspektivy: autonomie a seberealizace jsou více revoluční pro život žen, než pro život mužů. Podle ní je zapotřebí změnit postoje mladých mužů k partnerství a rodičovství, aby se sdílení domácích prací a ekonomické zodpovědnosti stalo v budoucnosti přirozeným základem vztahu mužů a žen. Rodičovství tak podle ní bude dobrá možnost jak pro muže, tak pro ženy, což by mohlo přinést méně křehké vztahy a vyšší úroveň plodnosti. Dále uvádí, že pojmenování druhý demografický přechod není zcela vhodné a navrhuje vlastní název *Revolution in family formation patterns* (Bernhardt, 2004).

Další kritik konceptu druhého demografického přechodu je oxfordský profesor demografie **David Coleman**. Oceňuje koncept jako takový, nicméně jinak jej podrobuje kritice. Podle Colemana (2004) není demografický přechod druhý, ale sekundární. Dále není tak úplně demografický a není vlastně ani přechodem. Sekundární je proto, že se jedná jen o částečnou změnu rodinného uspořádání. Pokud by se jednalo o úplnou změnu, tak by se nejednalo o druhý, ale spíše o čtvrtý přechod: paleolitický, neolitický, univerzální manželství. Koncept není doopravdy demografický, protože neřeší ústřední otázky demografie (na rozdíl od prvního

demografického přechodu): narození, úmrtí, struktura populace. Koncept druhého demografického přechodu se zabývá manželstvím a jeho alternativami. Druhý demografický přechod není podle Colemana (2004) přechod, neboť přechod by měl být dokončený a nezvratný (první demografický přechod přechodem byl, ale druhý už není). Coleman (2004) dále uvádí, že populace s netradičním životním uspořádáním v rozvinutém světě mají tendenci mít nejvyšší plodnost, přestože bychom očekávali nejnížší. Naopak země s tradičním postojem k sexuálním vztahům a životnímu uspořádání mají velmi nízkou plodnost (Coleman, 2004).

Třetím představitelem normativní teorie je **Antony Giddens**¹⁰. Ten přichází s konceptem tzv. volně plynoucího či čistého vztahu. V tomto vztahu jsou dva lidé chápáni jako nezávislé individuality. Takovýto typ vztahu vzniká kvůli změně samotných principů, na nichž se postmoderní vztahy zakládají. Volně plynoucí neboli čistý vztah je v protikladu k romantické představě výjimečného a trvalého vztahu. V čistém vztahu není podstata najít si toho pravého partnera, ale samotná emocionální vazba. Díky tomu čistý vztah není „dokud nás smrt nerozdělí“, ale trvá jen do doby, dokud oba partneři ve vztahu nalézají uspokojení. Čistý vztah nemusí být nutně ani monogamní. Ideál romantické lásky podle Giddense souvisel s oddělením domova a práce, proměnou vztahu rodič-dítě a „vynálezem“ mateřské lásky. V době emancipace a rovnosti pohlaví však na těchto „překonaných a zastaralých“ konceptech nelze postavit vztah (Giddens, 1992).

Kritika normativních teorií

Lindeberg (1989) uvádí, že přílišný důraz na hodnoty a preference odvádí pozornost od objektivních omezení při rozhodování se mezi alternativami (Lindeberg, 1989). Jako hlavní nedostatek hodnot a preferencí se uvádí absence jejich definic – co jsou hodnoty a preference a jak je můžeme měřit? V praxi se setkáme s dvěma přístupy jejich zjišťování:

- 1) přímo se zeptat respondenta, jaké jsou jeho hodnoty a preference,
- 2) odvodit hodnoty a preference z chování (odpovědí) respondenta.

Hodnoty přímo deklarované často bývají velmi vágní a přizpůsobují se dané situaci¹¹. Druhá varianta, odvozování hodnot z chování respondenta, má taktéž svá úskalí. Lze těžko rozlišit, do jaké míry je chování ovlivněné hodnotami, a do jaké míry je ovlivněno objektivními možnostmi (Friedman, Hechter, Kanazawa, 1994).

---

¹⁰ **Anthony Giddens** (narozen 18. ledna 1938) je britský sociolog. Je známý svým interdisciplinárním přístupem, který zahrnuje sociologii, antropologii, archeologii, psychologii, filozofii, historii, lingvistiku, ekonomii, sociální práci a politologii. Proslavila ho teorie strukturace a holistický pohled na moderní společnost. Je považovaný za jednoho z nejvlivnějších současných autorů. Působil jako ředitel London School of Economics. Je členem Americké akademie umění a věd a Čínské akademie sociálních věd (Academia Europaea, 2020).

¹¹ zeptám-li se studenta gymnázia, jaká je hodnota magisterského titulu z Katedry demografie a geodemografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy, bude jeho odpověď pravděpodobně jiná, než jakou dostaneme od čerstvého absolventa magisterského programu demografie, a ještě zcela jinou odpověď můžeme dostat od absolventa studijního programu po 20 letech

3.3 Teorie racionální volby

Teorií racionální volby (TRV) se označuje přístup ve společenských vědách (ekonomie, sociologie, evoluční teorie, politologie), kdy vysvětlujeme chování lidí a sociální jevy tím, že všichni zúčastnění se rozhodují racionálně (v ekonomickém slova smyslu, tj. maximalizovat svůj užitek). V sociodemografickém výzkumu se TRV zaměřuje na to, co lidé mohou, než na to, co chtějí (Oppenheimer, 1988).

Významným představitelem TRV byl **Gary Becker**¹². Ten přichází s konceptem *sňatkového trhu*, podle kterého každý hledá (na sňatkovém trhu) takového partnera, se kterým maximalizovat svůj užitek. Předpokladem pro tento koncept je, že manželství je dobrovolné a lidé do něj vstupují proto, jelikož z něj mají větší užitek, než kdyby byli svobodní. Výhodnost manželství spočívá ve službách, které si může společná domácnost koupit a na „zboží“, které produkuje. Becker jako hlavní „zboží“ vnímá vlastní kvalitní děti. Ty, na rozdíl od provozu domácnosti a sexuálních služeb, totiž nelze koupit. Pro rodinu je dle Beckera též výhodná dělba práce v tom smyslu, že každý z partnerů rozvíjí jiný typ lidského kapitálu (je efektivnější, pokud se jeden z partnerů věnuje placenému zaměstnání a druhý domácnosti, než když oba dělají napůl placenou práci a napůl starost o domácnost), čímž se zvýší efektivita obou partnerů a vzroste tak produkce domácnosti. Dělbá práce ovlivňuje i chování na sňatkovém trhu: je důležité, aby to co muži a ženy do společné domácnosti přinášejí (finance, lidský kapitál, čas apod.) splňovalo dva principy:

- 1) princip komplementarity – partneři se navzájem doplňují,
- 2) princip kompatibility – partneři jsou navzájem slučitelní.

Podobnost je důležitá ve vlastnostech, jež se netýkají placené práce (vzhled, výška, inteligence, zájmy,...), naopak odlišnost je důležitá v ekonomických rolích, kdy jeden je pečovatel a druhý živitel (Becker, 1972).

Pokles sňatečnosti a plodnosti v druhé polovině 20. století ve vyspělých zemích dle Beckera souvisí s dvěma faktory:

- 1) výdělečný potenciál žen,
- 2) rozvoj moderního (sociálního) státu a tržní ekonomiky.

Výdělečný potenciál žen pro rodinu znamená, že roste hodnota času ženy. Pokud žena tráví svůj čas péčí o dítě a domácnost, přichází o zisk z činností, kterým by se v tu chvíli mohla věnovat. Náklady na děti tedy rostou a snižují tak poptávku po potomcích. Díky tomu užitek z manželství klesá, zvyšuje se počet rozvodů a stoupá atraktivita nesezdaného soužití. Rozvoj moderního sociálního státu svým způsobem snížil význam rodiny v životě člověka. Stát, případně tržní sféra, převzaly od rodiny zodpovědnost za funkce, které byly dříve spojovány s rodinou: péče o děti, ochrana před nezaměstnaností, péče o staré a nemocné (Becker, 1996).

---

¹² **Gary Stanley Becker** (1930 – 2014) byl americký ekonom a nositel Nobelovy ceny za ekonomii (1992). Z hlediska této práce je zajímavé dílo *Pojednání o rodině* (1981), ve kterém Becker pohlíží na manželství jako na prostředek k uspokojování potřeb reprodukce a socializace. Práce analyzovala determinanty manželství a rozvodu, velikost rodiny, čas rodičů věnovaný jejich dětem a změny v bohatství v průběhu několika generací. Tvrdil, že lidské chování lze chápat jako racionální a maximalizující užitek.

Další představitel TRV je **Siegwart Lindenberg**. Ten kritizuje Beckera za jeho názor, že cílem manželství je produkce dětí. Podle Lindenberga platí dva základní cíle, které má manželství plnit:

- 1) fyzické pohodlí a bezpečí,
- 2) sociální uznání.

Místem fyzického pohodlí a bezpečí je v moderní společnosti domov. I podle Lindenberga (1989) je důležitá dělba práce v domácnosti. Dělbba práce totiž zvyšuje efektivitu a navíc přináší vzájemné uznání mezi partnery. Sociální uznání má dle Lindenberga (1989) tři formy: status, sociální souhlas a citový vztah. Status představuje relativní pozici člověka vůči ostatním lidem. Přístup k vzácným statkům (privilegia, moc, peníze apod.) je člověku přístupný právě na základě jeho statusu. Sociální uznání znamená, že člověk udělal něco (například sňatek), co je v očích společnosti správné. Toto uznání může být jak osobní (od přátel, kolegů, rodiny,...), tak i neosobní (člověk ví, že udělal něco správného). Citový vztah má osobní charakter a vzniká na základě investic do vztahu, neformálních kontaktů a tím, jak svým chováním naplňujeme očekávání druhého partnera (Lindenberg, 1989).

Změna demografického chování ve druhé polovině 20. století ve vyspělých zemích vysvětluje Lindenberg tím, že se změnilы způsoby, jak lze získat sociální uznání. V tradiční společnosti, kde jsou muži zodpovědní za ekonomické zajištění rodiny, je pro ně vhodné setrvat v placeném zaměstnání. Druhý zdroj sociálního uznání je životní styl (který sdílejí se svými manželkami). Ženy v tradiční společnosti, na rozdíl od mužů, nezastávají placené zaměstnání a tak je pro ně jediným zdrojem sociálního uznání životní styl. Tudíž mají méně sociálního uznání než muži a snaží se to kompenzovat tím, že mají více dětí, do kterých mohou investovat (čas, city, apod.). V moderní společnosti však přestává přinášet budování domova takové sociální uznání jako v tradiční společnosti. Ženy proto reagují na vzniklou situaci tím, že sociální uznání získávají skrze placené zaměstnání. Lindenberg tedy jako důvod změny demografického chování ve druhé polovině 20. století shledává vyšší zaměstnanost žen. Ženy tak zareagovaly na to, že moderní společnost již vysoce nehodnotí „vytváření domova“, ale zaměstnanost a budování kariéry (Lindenberg, 1989).

Další zástupkyní TRV je **Valerie Oppenheimerová**¹³, která se profesně věnuje problematice vstupu do manželství. Kritizuje Beckera za jeho koncept, ve kterém připisuje změnu demografického chování ve druhé polovině 20. století ve vyspělých zemích rostoucí zaměstnanosti žen. K problematice demografických změn Oppenheimerová (1988) uvádí, že základním omylem je, že se zaměřuje odklad sňatků do vyššího věku a odmítání manželství jako takového. Oppenheimerová (1988) dokonce navazuje na Hajnala a parafrázuje, že historickodemografický výzkum ukazuje, že euroamerická kultura měla v minulosti relativně vysoký věk při uzavírání prvního sňatku a poměrně vysoký podíl celoživotně svobodných lidí (Hajnal, 1965). Podle Oppenheimerové (1988) je opětovný posun průměrného sňatkového věku do vyššího věku pouhou historickou náhodou a nesouvisí jen s nástupem do placeného

---

¹³ **Valerie Oppenheimerová** (1957–2009) byla americká socioložka, která zkoumala dopady zaměstnanosti žen na rodinu. Působila na *University of California* a publikovala přes 25 studií o rodině, manželství, genderu a zaměstnání (UC Berkeley Sociology Department, 2019).

zaměstnání. Současná moderní společnost se podle Oppenheimerové od tradiční společnosti liší tím, že k udržení ekonomické rovnováhy domácnosti využívá práce žen, nikoliv dětí jak tomu bylo v minulosti. Uzavření sňatku ve vyšším věku Oppenheimerová (1994) vysvětluje tím, že s nástupem žen do placeného zaměstnání a vyrovnáváním ekonomické role muže a ženy se změnila kritéria výběru partnera (manžela, manželky). Muži nyní čekají (dříve to byly pouze ženy), jak žena uspěje na pracovním trhu (Oppenheimerová, 1994).

Mezi další zástupce TRV patří **Hans Peter Blossfeld** a **Mellinda Millsová**. Změnu rodinného chování vysvětlují globalizací¹⁴, konkrétně globalizací životní dráhy. Tento termín znamená, že práce musí být flexibilnější a dynamičtější, budoucnost se stává méně předvídatelnou, životní dráhy se stávají rozmanitější. Jednotlivé fáze životního cyklu ztrácí jasné a vymezené hranice a přechod do dospělosti je komplikovanější, než tomu bývalo v minulosti. Reakcí na nejistotu na pracovním trhu je podle Blossfelda a Millsové (2001) nesezdané soužití, které umožňuje odložit závazky až do budoucnosti. Projev globalizace v oblasti utváření rodiny závisí dle Blossfelda a Millsové (2001) na národních specifikacích. Vycházejí z klasifikace, kterou vytvořil Esping-Anderson (1993): liberální model (USA, Kanada, Británie), sociálnědemokratický model (skandinávské země), konzervativní model (Německo, Nizozemí) a familistický model (Itálie, Španělsko). Blossfeld a Millsová (2001) přidávají navíc pátou skupinu, a to země postsocialistické. Na empirických analýzách dokazují, že se nové nároky pracovního trhu projevují v různých systémech různě. Kupříkladu vysoká ochrana pracovních míst může vést k tomu, že sice zajistí stabilní zaměstnání těm, kteří jsou již zaměstnaní, ale brání vstupu nových zaměstnanců, zejména mladým lidem. Tímto vlastně nepřímo negativně ovlivňují sňatečnost a plodnost. Jako příklad extrémně uzavřeného pracovního trhu uvádí Španělsko (Blossfeld, Millsová, 2001).

Manželé **Brigitte** a **Peter Bergerovi**, oba dva sociologové, byli svým společným dílem *The War Over the Family* z roku 1984 představiteli jak normativního přístupu, tak i TRV (Hamplová, 2003). Normativní přístup v jejich díle odráží soustředění se na ideologii související s rodinou (tj. kulturní aspekty a hodnoty). TRV představuje jejich přístup k demografickému chování, které dle Bergerových (1984) souvisí se socioekonomickou pozicí. Podle Bergerových (1984) existují tři základní přístupy k rodině:

- 1) tzv. *kritický tábor*, požadující radikální proměnu rodiny,
- 2) tzv. *neotradiční (prorodinný) tábor*, reagující na aktivity kritického tábora, obhajuje jedinečnost manželství a tradiční rodiny,
- 3) tzv. *profesionálové*, vycházející z vědeckého poznání, které není zkresleno tradicemi a předsudky (Bergerovi, 1984).

---

¹⁴ **Blossfeld** a **Millsová** (2001) charakterizují *globalizaci* čtyřmi trendy: 1) klasický stát sociálního blahobytu selhává a roste význam mezinárodních trhů, 2) zvyšuje se ekonomická konkurence, vláda přijímá opatření zvyšující efektivitu (liberalizace a privatizace, 3) rozvíjejí se informační sítě a technologie, 4) zvyšuje se zranitelnost vůči náhodným šokům (Mills, Blossfeld, 2001).

Kapitola 4

4 Data a metodologie

Následující kapitola představuje datové zdroje pro analýzu vybraných demografických ukazatelů a vybraných hodnotových orientací respondentů, které se vztahují k teoretickému konceptu Hajnalovy linie. Dále jsou popsány metodologické postupy použité při zpracování získaných dat.

4.1 Zdroje dat

Tato podkapitola seznamuje čtenáře se zdroji dat, které byly použity pro analýzu původního rozdělení evropských zemí dle Hajnala (1965) rozlišující dva historické modely rodiny v Evropě: severozápadní a jihovýchodní. Toto rozložení evropských zemí vzniklo na základě populačních dat historických populací, které byly z hlediska současně dostupných dat málo podrobné. Hajnalova práce pracuje pouze s procentuálním zastoupením mužů a žen podle věkových skupin a rodinného stavu. Dále také vycházíme z práce Tencyzy s Andersonem (2014), která navazuje na Hajnalovu práci a testuje rozložení rodinných hodnot v evropských zemích na základě dat EVS.

4.1.1 Data pro analýzu původního rozdělení evropských zemí dle Hajnala z Eurostat Database

Do analýzy možného rozdělení podoby současné evropské rodiny na základě demografických ukazatelů, které jsou dnes podrobnější než datová základna historických populací dle J. Hajnala, byly využity následující demografické ukazatele z databáze Eurostatu:

- průměrný věk při uzavření prvního manželství, muži (Eurostat Database, 2020),
- průměrný věk při uzavření prvního manželství, ženy (Eurostat Database, 2020),
- průměrný věk ženy při narození prvního dítěte (Eurostat Database, 2020),
- index rozvodovosti (Eurostat Database, 2020),
- podíl živě narozených dětí v manželství (Eurostat Database, 2020),
- podíl živě narozených dětí mimo manželství (Eurostat Database, 2020).

Výše zmíněné ukazatele byly převzaty z databáze Eurostatu. Eurostat je statistický úřad Evropské unie, který spolupracuje s národními statistickými úřady, vnitrostátními orgány členských států EU, se statistickými úřady zemí Evropského hospodářského prostoru (EHP)

a Švýcarskem. Cílem Eurostatu je předkládat srovnatelná statistická data na úrovni celé EU (Eurostat, 2020).

Jako časové období demografické části analýzy bylo zvoleno rozmezí let 1990 až 2015 v pětiletých intervalech. Rok 1990 byl zvolen z důvodu počínajících změn, které odstartovaly ve východní a střední Evropě po pádu východního bloku. Tyto nastupující změny ve společnosti ovlivnily i demografické chování (například otevřením hranic s možností „neomezeného“ cestování či možností seberealizovat se i mimo rodinu). Do analýzy vstoupilo 32 evropských států: Belgie, Bulharsko, Černá Hora, Česko, Dánsko, Estonsko, Finsko, Francie, Chorvatsko, Irsko, Island, Itálie, Kypr, Litva, Lotyšsko, Lucembursko, Maďarsko, Německo, Nizozemsko, Norsko, Polsko, Portugalsko, Rakousko, Rumunsko, Řecko, Slovensko, Slovinsko, Srbsko, Španělsko, Švédsko, Švýcarsko a Velká Británie. Je třeba uvést, že zdaleka ne všechny státy měly dostatečnou datovou základnu po celé sledované období. Konkrétní hodnoty vybraných demografických ukazatelů jsou uvedeny v tabulkách 8 až 13. Kvalita a srovnatelnost převzatých demografických ukazatelů by měla být zajištěna jistou „autoritou“ Eurostatu, který je podporován Evropskou unií. EU uvádí, že *„přesné statistiky a kvalitnější ověřování spolehlivosti souhrnných údajů poskytovaných úřadu Eurostat jsou nezbytným předpokladem k tomu, aby mohl být zkvalitněný dohled účinný“* (Evropská unie, 2011, s. 81)

Byť v původní práci z roku 1965 uvažuje Hajnal pouze procentuální podíly ženatých/vdaných podle věku, v této práci bylo zvoleno ukazatelů více. Hlavním důvodem přidání dalších ukazatelů byla klesající výpovědní hodnota podílu ženatých/vdaných podle věku, neboť v současné Evropě je vysoká míra nesezdaného soužití, která zkresluje podíly rodinného stavu podle věku.

4.1.2 Data pro analýzu hodnotových orientací respondentů z projektu The European Social Survey

K analýze hodnotových orientací respondentů byla použita dostupná data ze šetření European Social Survey. Bližší popis šetření spolu s jeho cíli a dalšími detaily je přiblížen v textu další podkapitoly.

4.1.2.1 Projekt European Social Survey

The European Social Survey (ESS) je mezinárodní akademický výzkumný projekt, který probíhá v Evropě od roku 2002. Výzkum probíhá každé dva roky formou osobního rozhovoru s nově vybraným průřezovým vzorkem respondentů. Zatím poslední, devátá vlna, proběhla v roce 2018. ESS měří postoje, přesvědčení a vzorce chování různých populací ve více než třiceti zemích. Jedná se o dlouhodobý výzkumný projekt, který si klade za cíl porozumět současné evropské společnosti a změnám, jež v ní probíhají. V Česku probíhá ESS pod záštitou Sociologického ústavu AV ČR. Česko se zapojilo do šetření ESS již od počátku v roce 2002.

Hlavní cíle ESS jsou:

- *„zmapovat stabilitu a změnu v sociální struktuře, podmínky a postoje v Evropě a interpretovat, jak se v Evropě mění sociální, politické a morální struktury,*
- *dosáhnout a šířit vyšší standardy v mezinárodním sociálně-vědním výzkumu, například co se týče návrhu dotazníku a pilotáže otázek, výběru respondentů, sběru dat, snížení zkreslení a nereliability otázek,*

- zavést vývojové indikátory založené na vnímání a hodnocení klíčových aspektů společnosti ze strany jejich obyvatel,
- provádět a podporovat odborné vzdělávání evropských sociálních vědců v oblasti komparativních kvantitativních měření a analýz,
- zlepšit viditelnost a dosah údajů o společenských změnách mezi vědci, politiky a širší veřejností“ (ESS, 2020).

V každé vlně šetření ESS se opakují stálá témata média a sociální důvěra, politika a volební účast, spokojenost s demokracií a ekonomikou, složení domácností, sociodemografické proměnné, životní hodnoty. Druhá část dotazování ESS sestává z rotujících modulů. V první vlně v roce 2002 se přidaly témata postoje k imigraci a občanská aktivita. Ve druhé vlně v roce 2004 se zjišťovaly navíc postoje ke zdravotnictví a zdraví, ekonomická morálka, vyvažování práce, rodiny a volného času. Třetí vlna v roce 2006 zahrnovala navíc témata životní cyklus a spokojenost se životem. Čtvrtá vlna v roce 2008 zjišťovala postoje k sociálnímu státu a ageismus. Pátá vlna roku 2010 se dotazovala na vyvažování práce, rodiny a volného času a hodnocení trestní spravedlnosti. Šestá vlna, pořádaná roku 2012, se dotazovala na spokojenost se životem a představy o demokracii. Sedmá vlna, konaná v roce 2014, zjišťovala postoje k imigraci a sociální nerovnosti ve zdraví. Osmá vlna, pořádaná roku 2016, zjišťovala postoje k sociálnímu státu a postoje ke klimatické změně a energetice. Devátá, zatím poslední, vlna z roku 2018 se dotazovala na životní cyklus a právo a spravedlnost v Evropě. Tabulka 4 zobrazuje přehled dotazovaných okruhů otázek během šetření ESS mezi lety 2002 až 2018.

Tab. 4 – Přehled otázek pokládaných v šetření ESS během let 2002 až 2018

	R1 2002	R2 2004	R3 2006	R4 2008	R5 2010	R6 2012	R7 2014	R8 2016	R9 2018
Média a sociální důvěra	○	○	○	○	○	○	○	○	○
Politika, volební účast	○	○	○	○	○	○	○	○	○
Spokojenost s demokracií, ekonomikou	○	○	○	○	○	○	○	○	○
Složení domácností	○	○	○	○	○	○	○	○	○
Sociodemografické proměnné	○	○	○	○	○	○	○	○	○
Životní hodnoty	○	○	○	○	○	○	○	○	○
Postoje k imigraci	○						○		
Občanská aktivita	○								
Zdraví a postoje ke zdravotnictví		○							
Ekonomická morálka		○							
Vyvažování práce, rodiny a volného času		○			○				
Životní cyklus			○						○
Spokojenost se životem			○			○			
Postoje k sociálnímu státu				○				○	
Ageismus				○					
Hodnocení trestní spravedlnosti					○				
Představy o demokracii						○			
Sociální nerovnosti ve zdraví							○		
Postoje ke klimatické změně a energetice								○	
Právo a spravedlnost v Evropě									○

Zdroj: European Social Survey, 2020

K Hajnalově linii a rodinnému chování se ze stálých modulů vztahují: složení domácností, sociodemografické proměnné a životní hodnoty. Z rotujících modulů se zmíněných témat dotýkají: vyvažování práce, rodina a volného času, životní cyklus, postoje k sociálnímu státu a ageismus.

Šetření ESS se v letech 2002 až 2018 zúčastnily následující země: Albánie, Belgie, Bulharsko, Černá Hora, Česko, Dánsko, Estonsko, Finsko, Francie, Chorvatsko, Irsko, Island, Itálie, Izrael, Kosovo, Kypr, Litva, Lotyšsko, Lucembursko, Maďarsko, Německo, Nizozemsko, Norsko, Polsko, Portugalsko, Rakousko, Rumunsko, Rusko, Řecko, Slovensko, Slovinsko, Velká Británie, Srbsko, Španělsko, Švédsko, Švýcarsko, Turecko a Ukrajina. Je třeba uvést, že ne všechny státy se zúčastnily všech vln šetření. Mezi státy, které se zapojily do všech devíti vln ESS patřily Belgie, Finsko, Francie, Irsko, Maďarsko, Německo, Nizozemsko, Norsko, Polsko, Portugalsko, Slovinsko, Španělsko, Švédsko, Švýcarsko a Velká Británie. Česko vynechalo šetření ESS pouze v roce 2006, jinak bylo účastníkem všech zbylých vln. Přehled všech zemí a jejich zapojení do jednotlivých vln šetření ESS je uvedený v tabulce 5. Přestože státy Albánie, Černá Hora, Kosovo, Lucembursko, Rumunsko a Srbsko byly zapojeny jen do jedné či dvou vln šetření ESS, do analýzy přesto vstoupily, neboť vybraná shluková analýza je i přesto může zařadit do hodnotového shluku. Státy Izrael a Turecko byly z analýzy vyřazeny, neboť nepředstavují evropské země.

Tab. 5 – Přehled zúčastněných zemí v šetření ESS během let 2002 až 2018

	R1 2002	R2 2004	R3 2006	R4 2008	R5 2010	R6 2012	R7 2014	R8 2016	R9 2018
Albánie						○			
Belgie	○	○	○	○	○	○	○	○	○
Bulharsko			○	○	○	○			○
Černá Hora									○
Česko	○	○		○	○	○	○	○	○
Dánsko	○	○	○	○	○	○	○		
Estonsko		○	○	○	○	○	○	○	○
Finsko	○	○	○	○	○	○	○	○	○
Francie	○	○	○	○	○	○	○	○	○
Chorvatsko				○	○				○
Irsko	○	○	○	○	○	○	○	○	○
Island		○				○		○	
Itálie	○	○ ¹⁵				○		○	○
Izrael	○			○	○	○	○	○	
Kosovo						○			
Kypr			○	○	○	○			○
Litva				○	○	○	○	○	○
Lotyšsko			○	○			○		○
Lucembursko	○	○							
Maďarsko	○	○	○	○	○	○	○	○	○

¹⁵ V přehledu zúčastněných států v šetření ESS 2004 je Itálie zahrnuta, ale databáze údaje o této zemi neobsahuje.

Německo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Nizozemsko	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Norsko	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Polsko	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Portugalsko	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Rakousko	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Rumunsko			☐	☐					
Rusko			☐	☐	☐	☐		☐	
Řecko	☐	☐		☐	☐				
Slovensko		☐	☐	☐	☐	☐			☐
Slovinsko	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Spojené království	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Srbsko									☐
Španělsko	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Švédsko	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Švýcarsko	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Turecko		☐		☐					
Ukrajina		☐	☐	☐	☐	☐			

Zdroj: European Social Survey, 2020

4.1.2.2 Analyzovaná data (vybrané otázky) ze šetření ESS 2002–2018

Pro naplnění cíle práce byly analyzovány odpovědi na vybrané otázky pokládané v šetření European Social Survey v devíti vlnách v letech 2002 až 2018. Na základě teoretických prací o změnách rodinného chování byly vybrány následující proměnné (otázky). Pro lepší orientaci a přehlednost byly otázky (proměnné) rozděleny do pěti podskupin. První podskupina představuje sociodemografické proměnné a zahrnuje otázky: země; pohlaví; věková kategorie; rodinný stav; rozvedl/a se; žil/a s partnerem/kou v nesezdaném soužití; typ soužití se současným manželem/kou, partnerem/kou; počet stálých členů domácnosti; nejvyšší úroveň vzdělání; nejvyšší úroveň vzdělání partnera/ky; děti žijící v domácnosti; Žili s Vámi někdy děti v domácnosti?; bydliště; celkový čistý příjem domácnosti ze všech zdrojů.

Druhá podskupina se zaměřuje na víru a náboženství. Obsahuje otázky: Jak zbožný/á jste?, Jak často se modlíte (vyjma náboženských obřadů)?, příslušnost k náboženství či denominaci, současné náboženské vyznání. Výběr oblasti náboženství reaguje na Ingleharta a Welzela (2005), kteří vytvořili kulturní mapu světa, jejíž první dimenze (ze dvou) se zaměřuje právě na škálu tradiční (nábožensky založené) státy vs. sekularizované státy.

Třetí podskupina nazvaná Péče o děti obsahuje dvě otázky zaměřené na domácnost a děti. Je složena z otázek: Domácí práce a péče o děti během posledních 7 dní? a Partner/ka vykonal/a domácí práce a péči o děti během posledních 7 dní? Vybrány byly z důvodu zjištění, zda-li se země odlišují podle participace partnerů na fungování domácnosti společně s péčí o dítě.

Čtvrtá podskupina zatupuje otázky týkající se spokojenosti. Je složena z otázek: důvěra v právní systém, Jak jste šťastný/á?, Jak jsem celkově spokojený/á se životem?, současný stav vzdělávání v zemi, současný stav zdravotnictví v zemi. Výběr otázek vycházel z předpokladu, že vyšší životní spokojenost může mít pozitivní vliv na utváření rodiny.

Pátá, poslední, podskupina nese název Hodnoty a názory a skládá se z otázek: Jak často se setkáváte s přáteli, příbuznými nebo kolegy?, gayové a lesbičky mohou žít život podle svých představ, je důležité mít nové nápady a být kreativní, je důležité být bohatý, mít peníze a drahé věci, je důležité žít v bezpečném prostředí, je důležité v životě vyzkoušet nové a netradiční věci, je důležité zažívat dobré časy (potěšení jako cíl), je důležité dělat vlastní rozhodnutí a být svobodný, je důležité pomáhat lidem a pečovat o jejich blaho, je důležité být úspěšný a mít uznání od ostatních, je důležitá silná vláda zajišťující bezpečnost, je důležité vyhledávat dobrodružství a mít vzrušující život, je důležité být loajální k přátelům a blízkým lidem, je důležité zachovávat tradice a zvyky. Vybrané otázky vycházejí mimo jiné z konceptu druhého demografického přechodu (Van de Kaa, 1987), podle kterého ovlivňují demografické chování tři společenské procesy: sociální struktura, kultura, technologický vývoj. Dalším autorem, na jehož základě byly vybrány otázky, byl A. Giddens (1992) s jeho důležitostí nezávislosti v moderním volně plynoucím vztahu. Přehled všech vybraných otázek a možných odpovědí respondentů je uveden v tabulce 6.

Tab. 6 – Přehled proměnných vstupujících do shlukové analýzy postojů obyvatel evropských zemí zúčastněných šetření ESS v letech 2002 až 2018

Proměnná	Možnost odpovědi
Země	viz tabulka 5
Pohlaví	1=muž, 2=žena
Věková kategorie	>15, 15–19, 20–24, 25–29, 30–34, 35–39, 40–44, 45–49, 50–54, 55–59, 60–64, 65–69, 70–74, 75+
Rodinný stav ¹⁶	1=ženatý/vdaná, 2=registrované partnerství, 3=rozluka, 4=rozvedený/á, 5=vdovec/vdova, 6=svobodný
Rozvedl/a se	1=ano, 2=ne
Žil/a s partnerem/kou v nesezdaném soužití	1=ano, 2=ne
Typ soužití se současným manželem/kou, partnerem/kou ¹⁷	1=ženatý/vdaná podle zákona, 2=civilní partnerství podle zákona, 3=žijící s partnerem/kou bez právního uznání, 4=žijící s právně uznaným partnerem, 5=rozluka podle zákona, 6=rozveden/a podle zákona, civilní partnerství zrušeno
Počet stálých členů domácnosti	Číslo počtu členů domácnosti
Nejvyšší úroveň vzdělání (klasifikace ISCED)	0=nelze harmonizovat s ISCED, 1=méně než nižší sekundární, 2=nižší sekundární, 3=nižší než vyšší sekundární, 4=vyšší sekundární, 5=pokročilé odborné, 6=nižší terciární vzdělání, úroveň bakalář, 7=vyšší terciární vzdělání, magistr a výše
Nejvyšší úroveň vzdělání partnera/ky	0=nelze harmonizovat s ISCED, 1=méně než nižší sekundární, 2=nižší sekundární, 3=nižší než vyšší sekundární, 4=vyšší sekundární, 5=pokročilé

¹⁶ ve vlně 1 a 2 jsou kategorie: 1=ženatý/vdaná, 2=rozluka, 3=rozvod, 4=vdovec, 5=svobodný ve vlně 3 jsou kategorie: 1=ženatý/vdaná, 2=civilní partnerství, 3=rozluka (sňatku), 4=rozluka (civilního partnerství), 5=rozvedený/á, 6=vdovec/vdova, 7=kdysi v civilním partnerství, nyní od sebe, 8=kdysi v civilním partnerství, partner/ka zemřel/a, 9=svobodný/á

¹⁷ Tato otázka se v šetření ESS objevuje až od roku 2010.

		odborné, 6=nižší terciární vzdělání, úroveň bakalář, 7=vyšší terciární vzdělání, magistr a výše
	Děti žijící v domácnosti	1=ano, 2=ne
	Žili s Vámi někdy děti v domácnosti?	1=ano, 2=ne
	Bydliště	1=velké město, 2=předměstí velkého města, 3=město nebo malé město, 4=vesnice, 5=farma nebo dům na venkově
	Celkový čistý příjem domácnosti ze všech zdrojů	škála 1 až 10, 1=1. decil, 10=10. decil
Věra a náboženství	Jak zbožný/á jste	škála 0 až 10, 0=vůbec nejsem zbožný, 10=jsem velmi zbožný
	Jak často se modlíte (vyjma náboženských obřadů)	1=každý den, 2=více než jedenkrát týdně, 3=jednou týdně, 4=nejméně jedenkrát měsíčně, 5=pouze při náboženských slavnostních dnech, 6=méně často, 7=nikdy
	Příslušnost k náboženství či denominaci	1=ano, 2=ne
	Současné náboženské vyznání	1=římskokatolíci 2=protestanté, 3=východní ortodoxní, 4=jiné křesťanské denominace, 5=Židé, 6=islám, 7=východní náboženství, 8=jiné nekřesťanské náboženství
Péče o děti	Domácí práce a péče o děti během posledních 7 dní	0=ne, 1=ano
	Partner/ka vykonával domácí práce a péči o děti během posledních 7 dní	0=nevykonával, 1=vykonával
Spokojenost	Důvěra v právní systém	škála 0 až 10, 0=vůbec nedůvěřuji, 10=zcela důvěřuji
	Jak jste šťastný/á	škála 0 až 10, 0=extra nešťastný, 10=extra šťastný
	Jak jsem celkově spokojený/á se životem	škála 0 až 10, 0=extra nespokojený, 10=extra spokojený
	Současný stav vzdělávání v zemi	škála 0 až 10, 0=extra špatný, 10=extra dobrý
	Současný stav zdravotnictví v zemi	škála 0 až 10, 0=extra špatný, 10=extra dobrý
Hodnoty a názory	Jak často se setkáváte s přáteli, příbuznými nebo kolegy	1=nikdy, 2=méně než jedenkrát měsíčně, 3=jedenkrát měsíčně, 4=několikrát za měsíc, 5=jedenkrát týdně, 6=několikrát týdně, 7=každý den
	Gayové a lesbičky mohou žít život podle svých představ	škála 1 až 5, 1=zcela souhlasím, 2=souhlasím, 3=ani souhlas, 4=nesouhlasím, 5=zcela nesouhlasím
	Je důležité mít nové nápady a být kreativní	1=velmi jako já, 2=jako já, 3=tak trochu jako já, 4=trochu jako já, 5=ne jako já, 6=vůbec ne jako já
	Je důležité být bohatý, mít peníze a drahé věci	1=velmi jako já, 2=jako já, 3=tak trochu jako já, 4=trochu jako já, 5=ne jako já, 6=vůbec ne jako já
	Je důležité žít v bezpečném prostředí	1=velmi jako já, 2=jako já, 3=tak trochu jako já, 4=trochu jako já, 5=ne jako já, 6=vůbec ne jako já
	Je důležité v životě vyzkoušet nové a netradiční věci	1=velmi jako já, 2=jako já, 3=tak trochu jako já, 4=trochu jako já, 5=ne jako já, 6=vůbec ne jako já
	Je důležité zažívat dobré časy (potěšení jako cíl)	1=velmi jako já, 2=jako já, 3=tak trochu jako já, 4=trochu jako já, 5=ne jako já, 6=vůbec ne jako já
	Je důležité dělat vlastní rozhodnutí a být svobodný	1=velmi jako já, 2=jako já, 3=tak trochu jako já, 4=trochu jako já, 5=ne jako já, 6=vůbec ne jako já

Je důležité pomáhat lidem a pečovat o jejich blaho	1=velmi jako já, 2=jako já, 3=tak trochu jako já, 4=trochu jako já, 5=ne jako já, 6=vůbec ne jako já
Je důležité být úspěšný a mít uznání od ostatních	1=velmi jako já, 2=jako já, 3=tak trochu jako já, 4=trochu jako já, 5=ne jako já, 6=vůbec ne jako já
Je důležitá silná vláda zajišťující bezpečnost	1=velmi jako já, 2=jako já, 3=tak trochu jako já, 4=trochu jako já, 5=ne jako já, 6=vůbec ne jako já
Je důležité vyhledávat dobrodružství a mít vzrušující život	1=velmi jako já, 2=jako já, 3=tak trochu jako já, 4=trochu jako já, 5=ne jako já, 6=vůbec ne jako já
Je důležité být loajální k přátelům a blízkým lidem	1=velmi jako já, 2=jako já, 3=tak trochu jako já, 4=trochu jako já, 5=ne jako já, 6=vůbec ne jako já
Je důležité zachovávat tradice a zvyky	1=velmi jako já, 2=jako já, 3=tak trochu jako já, 4=trochu jako já, 5=ne jako já, 6=vůbec ne jako já

Zdroj: European Social Survey, 2020

Do jednotlivých vln šetření ESS vstoupil různý počet respondentů. Jejich počet včetně přepočtení na množství získaných odpovědí je uveden v tabulce 7. Nejvyšší počet respondentů byl v roce 2012 (52 165), nejnižší hned následující vlnu v roce 2014 (37 623).

Tab. 7 – Počet analyzovaných respondentů zúčastněných šetření ESS v letech 2002–2018 a počty získaných odpovědí

Šetření ESS	Počet respondentů	Počet odpovědí (v mil.)
Vlna 1 (2002)	39 860	1,51
Vlna 2 (2004)	45 681	1,74
Vlna 3 (2006)	43 000	1,63
Vlna 4 (2008)	51 846	1,97
Vlna 5 (2010)	50 164	1,96
Vlna 6 (2012)	52 165	2,03
Vlna 7 (2014)	37 623	1,13
Vlna 8 (2016)	41 830	1,63
Vlna 9 (2018)	47 086	1,41

Zdroj: European Social Survey 2002–2018

4.2 Metoda použitá pro zpracování dat

Pro analýzu dat z devíti výběrových šetření European Social Survey z let 2002 až 2018 byl použit software STATISTICA ve verzi 13.3. Jako metoda analýzy dat byla vybrána K-means shluková analýza s validizací počtu shluků, která je dostupná v části programu, zabývající se Data Miningem. Obecnou podstatou shlukové analýzy je detekovat v pozorováních či proměnných shluky, a k těmto shlukům následně pozorování přiřadit. Při testování signifikance p jednotlivých odpovědí respondentů v identifikovaných shlucích byla použita ANOVA (pro metrická data) a test nezávislosti chí-kvadrát (pro nominální data). Při výpočtu shluků pomocí K-means shlukové analýzy byly použity váhy respondentů uvedené v ESS projektu.

4.2.1 Shluková analýza K-means

Prvně použil pojem K-means James MacQueen roku 1967, efektivní verzi algoritmu naprogramovali o 8 let později Hartigan a Wong (Hartigan, 1975). Software STATISTICA

používá Lloydův algoritmus¹⁸ k implementaci algoritmu k-means. Základ operace K-means je relativně jednoduchý: vzhledem k pevně stanovenému počtu shluků (požadovanému či předpokládanému) přiřazuje pozorování tak, aby se shluky (clustery) vzájemně co možná nejvíce odlišovali.

Metoda K-means (v části Data Mining) má oproti klasické shlukové analýze tu výhodu, že lze použít jak pro spojité, tak i pro kategoriální proměnné. Ze šetření ESS byly pro tuto práci vybrány jak spojité proměnné (hodnotové škály, např. důležitost tradic), tak i kategoriální proměnné (věková skupina, vzdělání, bydliště, apod.). To vedlo k volbě statistického nástroje STATISTICA, kde metoda K-means určí nejlepší počet klastrů v zadaných datech. Díky tomuto rozšíření je shluková analýza K-Means mimořádně užitečná pro Data Mining (dolování dat) a rozpoznávání vzorů.

4.2.2 Realizace shlukové analýzy K-means

K-means je metoda shlukování, která se používá k rozdělení souboru objektů do k skupin podle zadané míry vzdálenosti. Základní algoritmus iteruje (tj. opakuje se) mezi dvěma kroky:

- 1) Výpočet těžiště shluku
  - a) Počáteční těžiště se nastaví pomocí metody maximalizace počáteční vzdálenosti.
  - b) Po přiřazení všech objektů k nejbližšímu těžišti jsou vypočítána nová těžiště pomocí všech přiřazených členů. U kontinuálních proměnných je hodnota těžiště průměrem hodnot všech členů přiřazených k tomuto shluku. U kategoriálních proměnných je hodnota těžiště modu všech.
- 2) Přiřazení každého objektu k nejbližšímu těžišti
  - a) Nejbližší těžiště je vybráno pomocí metody měření Euklidovské vzdálenosti. Hodnoty spojité proměnné jsou před výpočtem normalizovány.
  - b) Patří-li všechna pozorování do stejného shluku, kam spadala před tímto opakováním, pak se opakování zastaví (TIBCO, 2018).

Při provedení shlukové analýzy K-means byla vzdálenost objektů počítána metodou Euklidovské vzdálenosti¹⁹. Metoda euklidovská vzdálenost představuje pravděpodobně nejčastěji zvolený typ výpočtu vzdálenosti. Je to prostá geometrická vzdálenost ve vícerozměrném prostoru. Vypočítá se jako:

$$d_{i,j} = \sqrt{\sum (x_{i,k} - x_{j,k})^2}$$

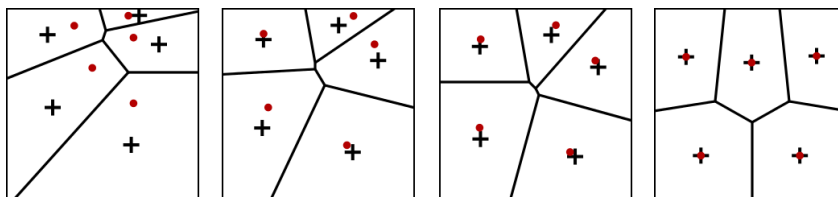
Kde:

i, j označení bodů

$d_{i,j}$ vzdálenost bodů i a j

k parametr

¹⁸ **Lloydův algoritmus** se používá k nalezení rovnoměrně rozložených množin bodů v podskupinách euklidovských prostorů a k rozdělení těchto podskupin do dobře formovaných a stejnoměrných konvexních buněk (Lloyd, 1982).

Zdroj: Wikipedia, heslo: Lloyd's algorithm, 2020

¹⁹ Další metody, kterými procedura K-means může spočítat vzdálenost objektů jsou vzdálenost městských bloků neboli Manhattanová vzdálenost a Čebyševova vzdálenost.

Kapitola 5

5 Analytická část

Následující kapitola aplikuje K-means shlukovou analýzu na vybraná demografická data a data ze šetření European Social Survey. Cílem je výzkumné potvrzení či negace existence rozložení zemí dle Hajnalova konceptu v současné Evropě.

5.1 Ověření platnosti rozdělení evropských zemí na základě teoretického konceptu J. Hajnala o utváření rodin na základě K-means shlukové analýzy vybraných demografických ukazatelů

Vybrané demografické ukazatele do jisté míry charakterizují rodinné chování, neboť založení rodiny je komplexní a poměrně složitý proces, který nelze shrnout do pouhých ukazatelů.

Průměrný věk při uzavření prvního manželství mužů a žen ukazuje trendy v zakládání rodiny. Lze vypožorovat, že muži a ženy vstupují do manželství v rozdílném věku (ženy zpravidla dříve). Narůstající věk vstupu do manželství je třeba brát s jistou dávkou obezřetnosti, neboť trendem současné evropské společnosti je narůstající podíl nesezdaného soužití, které může (a nemusí) vést ke svatbě. Je možné, že byť průměrný věk při uzavření prvního manželství narůstá, lidé nutně nemusí vstupovat do vážných vztahů později, ale mohou žít určitou část vztahu formou nesezdaného soužití, kterou však ukazatel nezohledňuje.

Průměrný věk ženy při narození prvního dítěte lze s jistou dávkou opatrnosti považovat za přibližný věk, kdy žena zakládá rodinu. Je třeba být velmi opatrný při interpretaci, neboť jistě neplatí rovnítka, že narození dítěte znamená založení rodiny. Díky moderní formě antikoncepce a svobodné volbě odsunout narození prvního dítěte do vyššího věku (Vágnerová, 2007), může být žena mnoho let vdaná a být stále bezdětná (předpokládáme-li sexuálně aktivní pár). Stejně tak může mít žena dítě a žít jako rodič samoživitel.

Ukazatel index rozvodovosti orientačně popisuje stabilitu a stálost manželských svazků. Opět zde platí mnoho omezení: rozvod je právní akt, který může být v různých zemích a v různém časovém období rozdílně dostupný. Lidé mohou být formálně stále v manželském svazku, ale reálně mohou žít odděleně nebo dokonce s někým jiným. Stejně tak platí různá rozvodová legislativa napříč Evropou a dosáhnout rozvodu nemusí být všude stejně dostupné.

Podíl živě narozených dětí v manželství je ukazatel, který jednak charakterizuje podobu rodiny (sezdaní rodiče s dětmi vs. nesezdaní rodiče s dětmi), dále odráží hodnotu instituce manželství ve společnosti. S narůstající sekularizací a proměnou hodnot společnosti dochází k nárůstu podílu dětí narozených mimo manželství.

Tab. 8 – Průměrný věk muže při uzavření prvního manželství, evropské země, 1990–2015

	1990	1995	2000	2005	2010	2015
Belgie	26,5	27,8	29,1	30,5	31,7	–
Bulharsko	24,6	26,2	28,5	29,1	29,8	30,4
Černá Hora	–	–	–	30,9	–	31,8
Česko	24,3	25,5	27,6	29,4	30,8	31,6
Dánsko	30,5	31,9	32,5	33,4	33,6	34,3
Estonsko	–	26,5	28,1	29,1	30,5	31,9
Finsko	28,4	29,3	30,5	31,5	32,5	33,4
Francie	–	–	30,7	31,8	32,8	34,4
Chorvatsko	–	–	–	29,4	30,0	30,7
Irsko	28,7	30,0	–	32,4	33,1	33,8
Island	29,4	31,7	33,3	33,9	34,7	–
Itálie	28,9	29,9	30,9	32,3	33,2	–
Kypr	27,9	28,2	29,3	29,9	–	–
Litva	24,6	24,6	26,1	27,3	28,7	28,9
Lotyšsko	–	–	–	28,0	29,4	31,0
Lucembursko	27,7	29,2	30,3	31,5	32,8	34,8
Maďarsko	24,7	25,8	27,6	29,4	31,2	32,0
Německo	28,2	29,5	30,5	31,9	–	33,6
Nizozemsko	28,5	29,7	30,7	31,8	32,4	33,3
Norsko	29,0	30,2	30,9	–	33,7	34,6
Polsko	–	25,6	26,5	27,7	28,4	29,3
Portugalsko	–	26,9	27,4	28,5	29,9	31,9
Rakousko	27,7	29,0	30,0	31,2	–	33,9
Rumunsko	25,6	26,5	27,3	28,8	29,0	30,3
Řecko	29,0	30,1	31,1	32,0	32,6	33,2
Slovensko	–	–	26,9	–	30,0	31,1
Slovinsko	26,9	28,1	29,9	31,5	31,7	32,3
Srbsko	–	–	28,8	29,6	30,5	31,1
Španělsko	27,8	29,2	30,2	31,6	33,1	34,9
Švédsko	30,3	–	33,0	34,6	35,6	36,2
Švýcarsko	29,4	30,1	30,8	31,5	32,2	32,6
Velká Británie	–	–	–	–	–	33,4

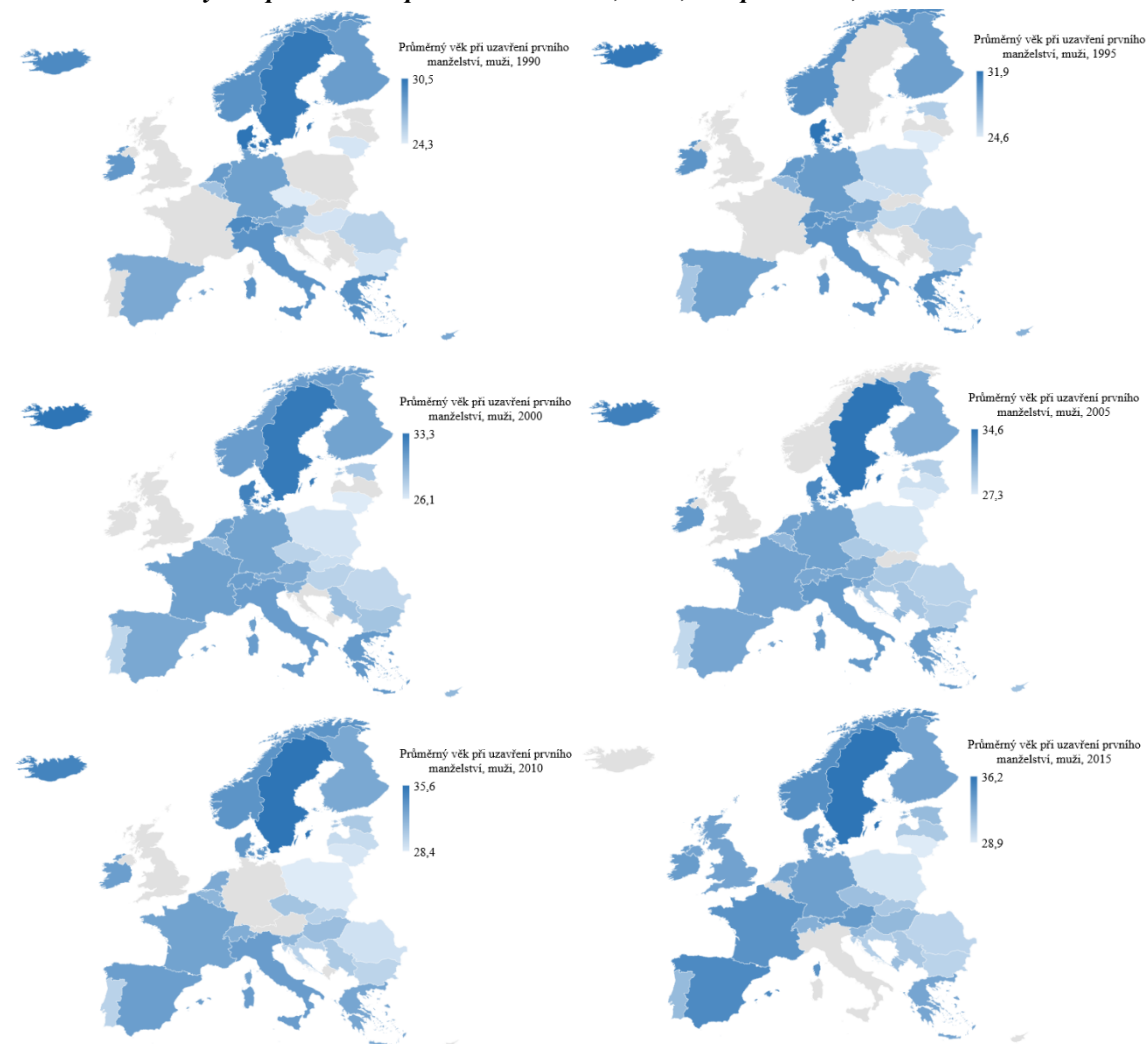
Poznámka: – značí nedostupná data; pro lepší orientaci v datech byla zvolena barevná škála „semafor“, která vznikla jako podmíněné formátování v programu Excel, čím sytější je odstín zelené, tím nižší je průměrný věk muže při uzavření prvního manželství, čím sytější je odstín červené, tím vyšší je průměrný věk muže při uzavření prvního manželství

Zdroj: Eurostat, 2020

V tabulce 8 jsou zobrazeny hodnoty průměrného věku muže při vstupu do prvního manželství od roku 1990 do roku 2015 vždy po pěti letech. Na základě barevné klasifikace na „semaforové“ škále je vidět posun od relativně nízkých hodnot v rozmezí 24,3 let (Česko) až 30,5 let (Dánsko)

v roce 1990 až k relativně vysokým hodnotám v rozmezí od 28,9 let (Litva) až 36,2 let (Švédsko) v roce 2015.

Obr. 6 – Průměrný věk při uzavření prvního manželství, muži, evropské země, 1990–2015

Poznámka: šedá barva představuje nedostupná data, čím sytější odstín modré barvy, tím vyšší hodnota průměrného věku mužů při uzavření prvního manželství

Zdroj: Eurostat 2020, zpracováno v softwaru Excel

Obrázek 6 zobrazuje kartogramy rozložení průměrného věku mužů při uzavření prvního manželství ve vybraných evropských zemích v letech 1990–2015 vždy po 5 letech. V roce 1990 lze stále pozorovat tendenci k severozápadnímu vs. jihovýchodnímu rozdělení. Výjimku představuje Řecko, kde je i přes jižní polohu země relativně vysoký průměrný věk při prvním sňatku muže (29 let). Dále můžeme vidět víceméně podobné severozápadní resp. jihovýchodní rozložení věku při uzavření prvního manželství v roce 2000, které odpovídalo rozložení v roce 1990, jen posunuté do vyššího věku (o 2 až 3 roky). Mezi lety 2000 a 2010 došlo k dalšímu posunu do vyššího věku při uzavření prvního manželství u evropských mužů přibližně o 2 roky. Rozdělení zemí má tendenci odpovídající modelu střední a východní Evropa (nižší věk) vs. zbytek zemí (vyšší věk). Hodnoty průměrného věku mužů při uzavření prvního manželství v roce 2015

víceméně kopíruje předchozí rozdělení evropských zemí, avšak dochází k obecnému nárůstu ukazatele přibližně o jeden rok (mezi lety 2010 a 2015).

V tabulce 9 jsou zobrazeny hodnoty průměrného věku ženy při vstupu do prvního manželství v letech 1990–2015 vždy po pěti letech pro vybrané země Evropy. Na základě barevné klasifikace na „semaforové“ škále je vidět posun od relativně nízkých hodnot v roce 1990 v rozmezí 21,5 let (Bulharsko) až 27,8 let (Dánsko) k relativně vysokým hodnotám v rozmezí 26,8 let (Rumunsko) až 33,6 let (Švédsko) v roce 2015.

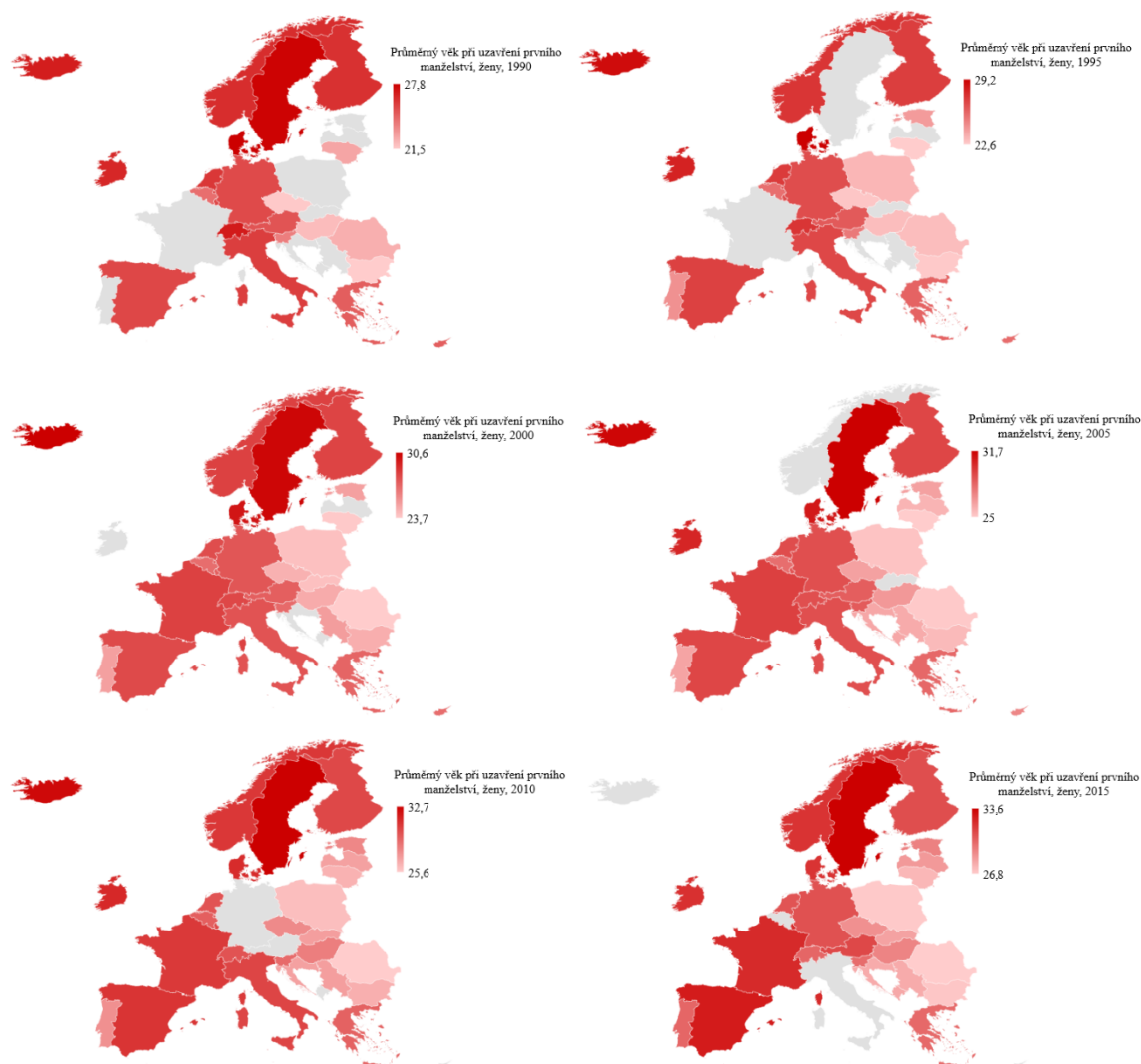
Tab. 9 – Průměrný věk ženy při uzavření prvního manželství, evropské země, 1990–2015

	1990	1995	2000	2005	2010	2015
Belgie	24,4	25,6	26,9	28,1	29,4	–
Bulharsko	21,5	22,7	24,7	25,6	26,6	27,0
Černá Hora	–	–	–	26,2	–	28,0
Česko	21,6	22,8	24,6	26,4	27,9	28,8
Dánsko	27,8	29,2	29,9	30,9	31,2	31,9
Estonsko	–	24,2	25,2	26,4	28,0	29,3
Finsko	26,3	27,2	28,3	29,4	30,2	31,0
Francie	–	–	28,4	29,6	30,7	32,2
Chorvatsko	–	–	–	26,2	27,1	27,9
Irsko	26,6	28,1	–	30,5	31,3	32,0
Island	26,9	28,8	30,6	31,5	32,4	–
Itálie	25,9	26,9	27,8	29,1	30,3	–
Kypr	24,9	25,7	26,9	27,3	–	–
Litva	22,7	22,6	23,8	25,0	26,5	27,5
Lotyšsko	–	–	–	25,8	27,1	28,5
Lucembursko	25,6	26,7	27,4	28,9	30,2	32,1
Maďarsko	22,0	23,1	24,8	26,7	28,3	29,2
Německo	25,5	26,7	27,7	29,1	–	30,9
Nizozemsko	26,1	27,3	28,0	29,2	29,8	30,8
Norsko	26,4	27,5	28,4	–	30,8	31,9
Polsko	–	23,3	24,1	25,3	26,1	26,9
Portugalsko	–	24,5	25,2	26,3	27,7	30,2
Rakousko	25,2	26,3	27,4	28,6	–	31,2
Rumunsko	22,4	23,1	23,7	25,1	25,6	26,8
Řecko	24,9	26,0	27,2	28,3	29,3	30,1
Slovensko	–	–	24,1	–	27,2	28,2
Slovinsko	23,9	25,3	27,0	28,7	29,0	30,0
Srbsko	–	–	25,3	26,1	27,2	27,9
Španělsko	25,6	27,1	28,1	29,4	30,9	32,7
Švédsko	27,7	–	30,4	31,7	32,7	33,6
Švýcarsko	27,0	27,5	28,2	29,1	29,8	30,2
Velká Británie	–	–	–	–	–	31,5

Poznámka: – značí nedostupná data; pro lepší orientaci v datech byla zvolena barevná škála „semafor“, která vznikla jako podmíněné formátování v programu Excel, čím sytější je odstín zelené, tím nižší je průměrný věk ženy při uzavření prvního manželství, čím sytější je odstín červené, tím vyšší je průměrný věk ženy při uzavření prvního manželství

Zdroj: Eurostat, 2020

Obr. 7 – Průměrný věk ženy při uzavření prvního manželství, evropské země, 1990–2015

Poznámka: šedá barva představuje nedostupná data

Zdroj: Eurostat 2020, zpracováno v softwaru Excel

Na obrázku 7 kartogramy zobrazují rozložení průměrného věku žen při uzavření prvního manželství ve vybraných evropských zemích v letech 1990–2015 vždy po 5 letech. Je zde vidět tendence rozložení, kdy nižší věk uzavření prvního manželství je charakteristický spíše pro východní evropské země, kdy s přechodem na sever, jih a západ Evropy průměrný věk při uzavření prvního manželství narůstá. Tato tendence je stejná, jako u průměrného věku při uzavření prvního manželství mužů. Hodnoty mezi lety 1990 až 2015 v průměru narostly o 5 let.

Tab. 10 – Průměrný věk ženy při narození prvního dítěte, evropské země, 1990–2015

	1990	1995	2000	2005	2010	2015
Belgie	26,4	27,3	27,0	27,6	28,0	28,7
Bulharsko	–	22,4	23,5	24,6	25,6	26,0
Česko	–	23,3	25,0	26,6	27,6	28,2
Dánsko	26,4	27,4	27,8	28,4	–	29,2
Německo	–	–	–	–	28,9	29,5
Estonsko	22,7	23,0	23,9	25,1	26,3	27,2
Irsko	–	27,3	27,6	–	29,2	29,9
Řecko	–	26,7	28,0	28,6	29,1	30,2
Španělsko	26,8	28,4	29,1	29,4	29,8	30,7
Francie	–	–	27,8	28,5	–	28,4
Chorvatsko	–	–	–	26,4	27,5	28,3
Itálie	–	–	–	–	–	30,8
Kypr	–	–	26,2	27,5	28,5	29,5
Lotyšsko	–	–	24,0	25,0	26,0	26,5
Litva	–	23,2	23,9	24,8	26,4	27,1
Lucembursko	–	–	–	–	29,5	30,2
Maďarsko	–	23,8	25,1	26,6	27,7	27,9
Nizozemsko	–	28,4	28,6	29,0	29,2	29,7
Rakousko	25,0	25,7	26,4	27,3	28,2	29,2
Polsko	–	23,7	24,5	25,7	26,5	27,0
Portugalsko	24,9	25,7	26,5	27,3	28,1	29,5
Rumunsko	–	23,0	23,6	24,8	25,5	26,3
Slovinsko	–	24,9	26,5	27,7	28,4	28,7
Slovensko	–	–	24,2	25,7	27,0	27,1
Finsko	26,5	27,2	27,4	27,9	28,3	28,8
Švédsko	26,3	–	27,9	28,7	28,9	29,2
Velká Británie	–	–	–	–	–	28,7
Island	–	24,9	25,5	26,3	26,9	27,5
Norsko	–	26,4	26,9	27,7	28,0	28,9
Švýcarsko	–	–	–	–	30,0	30,6
Černá Hora	–	–	–	26,0	–	–
Srbsko	–	–	24,1	25,8	26,9	27,7

Poznámka: – značí nedostupná data; pro lepší orientaci v datech byla zvolena barevná škála „semafor“, která vznikla jako podmíněné formátování v programu Excel, čím sytější je odstín zelené, tím nižší je průměrný věk ženy při narození prvního dítěte, čím sytější je odstín červené, tím vyšší je průměrný věk ženy při narození prvního dítěte

Zdroj: Eurostat, 2020

V tabulce 10 je zaznamenán nárůst průměrného věku žen při narození prvního dítěte v evropských zemích od roku 1990 do roku 2015. Ve všech sledovaných zemích je patrný nárůst průměrného věku při narození prvního dítěte (průměrná hodnota ukazatele ve vybraných zemích v roce 1990 nabývala hodnoty 25,6 roku, v roce 2015 dosahoval průměr ukazatel hodnoty 28,6). V roce 1990 byla minimální hodnota ukazatele ve vybraných zemích 22,7 let (Estonsko), za 10 let (rok 2000) vzrostla na 23,5 let (Bulharsko) a za dalších 15 let (rok 2015) až k hodnotě 26,0 let (opět Bulharsko). Maximální hodnota ukazatele v jednotlivých letech také stoupala, z hodnoty

26,8 let (Španělsko, 1990) přes 29,1 let (Španělsko, 2000) až k hodnotě 30,8 let (Itálie, 2015). Ze zdravotního a biologického hlediska se však nejedná o ideální stav. Gynekoložka J. Neudeckerová (2020) uvádí, že „ženské tělo je ve věku okolo 20 let v optimálním stavu pro těhotenství, vaječníky jsou ve výborné kondici, tkáň porodních cest pružné a celkový stav organismu je ideální pro plození. Rizika genetických vad plodu jsou z hlediska věku minimální. S rodičkami v tomto věku se však nesetkáváme v současné době moc často“ (Neudeckerová, 2020). Ze zdravotního hlediska je situace nejlepší v Bělorusku, Bulharsku, Rusku a Ukrajině, kde hodnoty průměrného věku při narození prvního dítěte dosahují nejnižších hodnot (okolo roku 2010). Průměrný věk prvorodiček však v celé Evropě stoupá a přibližuje se (někde i překračuje) hranici 30 let. K prvorodičkám ve věku nad 30 let Neudeckerová (2020) uvádí že „po třicítce však plodnost prudce klesá. Zhoršuje se pružnost tkání a zvyšují se i rizika genetických vad plodu. Nicméně v tomto věku již mnoho žen splnilo své cestovní i kariérní touhy a jsou sociálně připraveny založit rodinu. V tomto ohledu je věk okolo třiceti let ideálním kompromisem jak fyziologickým, tak sociálním“.

Index rozvodovosti za vybrané evropské země v letech 1990–2015 je uvedený v tabulce 11. Na rozdíl od průměrného věku při uzavření prvního manželství a průměrného věku při narození dítěte nemá ve všech zemích rostoucí tendence. Typickým příkladem je Estonsko, v jehož případě vzrostl počet rozvodů mezi roky 1990 a 1995 z podílu 49,1 rozvodů (na 100 sňatků) až k hodnotě 106,4 rozvodů (v roce 1995 tedy bylo v Estonsku více rozvodů než sňatků), následně klesl k hodnotě 77,1 v roce 2000 a od té doby dále klesá (v roce 2015 bylo na 100 sňatků „jen“ 49,6 rozvodů). Rozvod je poměrně složitý právní akt, jehož dostupnost či nedostupnost se odvíjí od legislativy konkrétních států. Přísnost, resp. benevolentnost záleží na konkrétních zákonech konkrétních zemí. Tyto zákony nejsou v čase stálé a tak kolísá i index rozvodovosti.

Tab. 11 – Index rozvodovosti, evropské země, 1990–2015

	1990	1995	2000	2005	2010	2015
Belgie	31,5	68,1	59,8	71,5	68,6	54,8
Bulharsko	19,0	29,0	30,1	43,8	45,3	37,8
Černá Hora	–	–	–	15,2	14,1	15,0
Česko	35,2	56,7	53,7	60,4	65,9	54,1
Dánsko	43,6	37,4	37,5	42,3	46,7	56,6
Estonsko	49,1	106,4	77,1	66,2	59,0	49,6
Finsko	52,5	59,1	53,2	45,7	45,5	56,4
Francie	–	46,5	38,2	54,8	53,2	52,3
Chorvatsko	19,6	17,4	20,1	22,1	23,8	30,3
Irsko	–	–	13,7	15,9	15,1	14,9
Island	41,5	38,1	30,7	34,8	36,4	–
Itálie	8,7	9,3	13,2	19,0	24,9	42,4
Kypr	6,2	11,4	12,7	25,7	31,7	29,7
Litva	35,1	46,1	64,4	55,7	53,5	42,6
Lotyšsko	45,7	70,6	66,6	50,6	53,1	37,8
Lucembursko	32,8	35,1	48,0	51,5	61,9	65,5
Maďarsko	37,5	46,5	49,9	56,1	67,2	44,0
Německo	30,0	39,4	46,4	51,9	49	40,8
Nizozemsko	29,3	41,9	39,3	44,9	44,7	53,2

Norsko	46,4	47,8	44,5	49,3	43,9	42,2
Polsko	16,6	18,4	20,3	32,7	26,8	35,6
Portugalsko	12,9	18,7	30,0	47,0	69,8	72,2
Rakousko	36,0	42,4	49,8	49,7	46,5	36,7
Rumunsko	17,1	22,7	22,6	23,4	28,2	25,1
Řecko	10,2	17,2	23,1	22,1	23,6	29,1
Slovensko	21,9	32,7	35,8	44,2	47,3	34,0
Slovinsko	21,8	19,2	29,5	45,9	37,2	37,7
Srbsko	–	–	–	19,7	18,6	25,4
Španělsko	10,5	16,5	17,4	35,3	62,0	57,9
Švédsko	47,8	67	53,9	45,1	47,2	47,6
Švýcarsko	28,3	38,5	26,4	53,1	51,0	41,0
Velká Británie	40,9	52,8	50,5	–	47,2	39,6

Poznámka: – značí nedostupná data; pro lepší orientaci v datech byla zvolena barevná škála, která vznikla jako podmíněné formátování v programu Excel, čím sytější je odstín červené, tím vyšší je index rozvodovosti

Zdroj: Eurostat, 2020

Tab. 12 – Podíl živě narozených dětí v manželství (v %), evropské země, 1990–2015

	1990	1995	2000	2005	2010	2015
Belgie	88	83	72	61	53	50
Bulharsko	88	74	62	51	46	41
Černá Hora	–	–	–	83	–	–
Česko	91	84	78	68	60	52
Dánsko	54	54	55	54	53	46
Estonsko	85	84	77	71	67	65
Finsko	75	67	61	60	59	56
Francie	–	–	56	52	45	41
Chorvatsko	93	92	91	89	87	82
Irsko	85	78	68	68	66	63
Island	45	39	35	34	36	–
Itálie	94	92	90	84	76	70
Litva	93	87	77	72	74	72
Lotyšsko	83	70	60	55	56	58
Lucembursko	87	87	78	73	66	61
Maďarsko	87	79	71	65	59	52
Německo	90	84	77	71	67	65
Nizozemsko	89	84	75	65	56	50
Norsko	61	52	50	48	45	44
Polsko	94	91	88	82	79	75
Portugalsko	85	81	78	69	59	49
Rakousko	76	73	69	63	60	58
Rumunsko	–	80	74	71	72	68
Řecko	98	97	96	95	93	91
Slovensko	92	87	82	74	67	61
Slovinsko	75	70	63	53	44	42
Srbsko	–	–	79	78	76	75

Španělsko	90	89	82	73	64	56
Švédsko	53	47	45	45	46	45
Švýcarsko	94	93	89	86	81	77
Velká Británie	72	66	61	57	53	52

Poznámka: – značí nedostupná data; pro lepší orientaci v datech byla zvolena barevná škála „semafor“, která vznikla jako podmíněné formátování v programu Excel, čím sytější je odstín zelené, tím vyšší je podíl živě narozených dětí v manželství, čím sytější je odstín červené, tím nižší je podíl živě narozených dětí v manželství

Zdroj: Eurostat, 2020

Změna hodnotových orientací a uvolnění norem ve společnosti vedlo v evropských zemích k poklesu počtu dětí narozených v manželství. V tabulce 12 přesto vidíme státy, ve kterých i v roce 2015 přetrvává vysoký podíl dětí narozených v manželství. K těmto státům patří Řecko (91 %), Švýcarsko (77 %), Chorvatsko (82 %) a Srbsko (75 %). Naopak státy, kde ukazatel dosahuje nejnižších hodnot (v roce 2015) představují Francie (41 %), Slovinsko (42 %), Portugalsko (49 %), Bulharsko (41 %), Norsko (44 %), Švédsko (45 %) a Dánsko (46 %).

Podíl dětí narozených mimo manželství je doplňkem do 100 % vyjdeme-li z tabulky 12 Podíl živě narozených dětí v manželství. V Evropě dochází k nárůstu podílu dětí narozených mimo manželství díky proměnám hodnot. Vyjdeme-li z obrázku 5, tedy kulturní mapa světa od Ingleharta a Welzela (2005), pak uvidíme spojitost mezi podílem dětí narozených mimo manželství a státy, které mají vysoké zastoupení sekularizovaných a racionálních hodnot v kombinaci s vysokou mírou sebevyjádření (země jako Švédsko, Norsko, Dánsko). Přesné hodnoty podílu dětí narozených mimo manželství jsou zobrazeny v tabulce 13.

Tab. 13 – Podíl živě narozených dětí mimo manželství (v %), evropské země, 1990–2015

	1990	1995	2000	2005	2010	2015
Belgie	12	17	28	39	46	48
Bulharsko	12	26	38	49	54	59
Černá Hora	–	–	–	17	–	–
Česko	9	16	22	32	40	48
Dánsko	46	46	45	46	47	54
Estonsko	15	16	23	29	33	35
Finsko	25	33	39	40	41	44
Francie	–	–	44	48	55	59
Chorvatsko	7	8	9	11	13	18
Irsko	15	22	32	32	34	37
Island	55	61	65	66	64	–
Itálie	6	8	9	15	22	30
Litva	7	13	23	28	26	28
Lotyšsko	17	30	40	45	44	42
Lucembursko	13	13	22	27	34	39
Maďarsko	13	21	29	35	41	48
Německo	10	16	23	29	33	35
Nizozemsko	11	16	25	35	44	50
Norsko	39	48	50	52	55	56
Polsko	6	9	12	18	21	25
Portugalsko	15	19	22	31	41	51
Rakousko	24	27	31	37	40	42
Rumunsko	–	20	26	29	28	32
Řecko	2	3	4	5	7	9

Slovensko	8	13	18	26	33	39
Slovinsko	25	30	37	47	56	58
Srbsko	–	–	21	22	24	25
Španělsko	10	11	18	27	36	44
Švédsko	47	53	55	55	54	55
Švýcarsko	6	7	11	14	19	23
Velká Británie	28	34	39	43	47	48

Poznámka: – značí nedostupná data; pro lepší orientaci v datech byla zvolena barevná škála „semafor“, která vznikla jako podmíněně formátování v programu Excel, čím sytější je odstín zelené, tím nižší je podíl živě narozených dětí mimo manželství, čím sytější je odstín červené, tím vyšší je podíl živě narozených dětí mimo manželství

Zdroj: Eurostat, 2020

Na základě demografických ukazatelů průměrný věk při uzavření prvního manželství muže, ženy, průměrný věk ženy při narození prvního dítěte, index rozvodovosti, podíl živě narozených dětí v manželství, podíl živě narozených dětí mimo manželství byly vytvořeny shluky zemí s podobným demografickým chování pomocí K-means shlukové analýzy. Počet shluků vytváří algoritmus na základě vzdálenosti od středu těžiště shluku. Výsledkem shlukové analýzy metodou K-means byly 3 shluky států, které se od sebe navzájem odlišovaly „rodinným“ demografickým chováním. Přehled výsledných shluků s přepočítanými ukazateli na standardizovaná data o průměru 0 a směrodatné odchylce 1 v letech 1995 a 2015 je zaznamenán v tabulce 14 a 15.

Tab. 14 – K-means shluková analýza demografických ukazatelů, vybrané evropské země, 1995

	Finální shluk	Průměrný věk při uzavření prvního manželství, muži	Průměrný věk při uzavření prvního manželství, ženy	Průměrný věk ženy při narození prvního dítěte	Index rozvodovosti	Podíl živě narozených dětí v manželství	Podíl živě narozených dětí mimo manželství	Vzdálenost od středu těžiště shluku
Belgie	1	-0,294	-0,078	0,954	1,312	0,364	-0,364	0,409
Řecko	1	0,840	0,119	0,652	-1,044	1,330	-1,330	0,487
Španělsko	1	0,397	0,661	1,507	-1,076	0,784	-0,784	0,427
Nizozemsko	1	0,643	0,759	1,507	0,099	0,483	-0,483	0,365
Rakousko	1	0,298	0,267	0,148	0,122	-0,322	0,322	0,278
Portugalsko	1	-0,738	-0,620	0,148	-0,975	0,270	-0,270	0,443
Slovinsko	1	-0,146	-0,226	-0,254	-0,951	-0,487	0,487	0,469
Finsko	1	0,446	0,710	0,903	0,895	-0,712	0,712	0,464
Dánsko	2	1,728	1,695	1,004	-0,109	-1,619	1,619	0,273
Island	2	1,629	1,498	-0,254	-0,077	-2,600	2,600	0,327
Norsko	2	0,890	0,858	0,501	0,372	-1,695	1,695	0,246
Bulharsko	3	-1,083	-1,506	-1,513	-0,498	-0,211	0,211	0,327
Česko	3	-1,428	-1,457	-1,060	0,784	0,481	-0,480	0,137
Estonsko	3	-0,935	-0,767	-1,211	3,085	0,446	-0,446	0,694
Litva	3	-1,872	-1,555	-1,110	0,294	0,671	-0,671	0,213
Maďarsko	3	-1,280	-1,309	-0,808	0,312	0,133	-0,133	0,132
Polsko	3	-1,379	-1,211	-0,858	-0,988	0,894	-0,894	0,377
Rumunsko	3	-0,935	-1,309	-1,211	-0,789	0,196	-0,196	0,290

Zdroj: Eurostat 2020, vlastní výpočty

V tabulce 14 je vidět, že hodnoty jednotlivých demografických ukazatelů nabývají jiných hodnot, než jsou jejich reálné hodnoty v tabulkách 8 až 13. Je to z toho důvodu, že data, která měla různý charakter (odlišné rozpětí atd.) byla standardizována na srovnatelné hodnoty. Rok 1995 byl vybrán z důvodu vyššího počtu dostupných hodnot (např. ukazatel průměrný věk ženy při narození prvního dítěte měl v roce 1990 dostupných pouze 8 hodnot, v roce 1995 už 19 hodnot).

Na základě demografických dat z roku 1995 vznikly pomocí K-means shlukové analýzy tři skupiny zemí. V prvním shluku byla Belgie, Řecko, Španělsko, Nizozemsko, Rakousko, Portugalsko, Slovinsko a Finsko. Druhý shluk zastupovalo Dánsko, Island, Norsko. Zástupci shluky tři byly země Bulharsko, Česko, Estonsko, Litva, Maďarsko, Polsko, Rumunsko (viz Tab. 14).

Tab. 15 – K-means shluková analýza demografických ukazatelů, vybrané evropské země, 2015

	Finální shluk	Průměrný věk při uzavření prvního manželství, muži	Průměrný věk při uzavření prvního manželství, ženy	Průměrný věk ženy při narození prvního dítěte	Počet rozvodů na 100 sňatků	Podíl živě narozených dětí v manželství	Podíl živě narozených dětí mimo manželství	Vzdálenost od středu těžiště shluku
Bulharsko	1	-1,179	-1,506	-1,555	-0,311	-1,366	1,378	0,607
Česko	1	-0,513	-0,584	-0,133	0,898	-0,543	0,552	0,454
Estonsko	1	-0,347	-0,328	-0,779	0,564	0,439	-0,433	0,324
Lotyšsko	1	-0,846	-0,738	-1,231	-0,311	-0,061	0,068	0,157
Litva	1	-2,011	-1,250	-0,844	0,045	0,994	-0,990	0,421
Maďarsko	1	-0,291	-0,379	-0,327	0,149	-0,553	0,560	0,398
Polsko	1	-1,789	-1,557	-0,908	-0,475	1,233	-1,230	0,493
Rumunsko	1	-1,234	-1,609	-1,361	-1,254	0,700	-0,695	0,419
Slovensko	1	-0,790	-0,891	-0,844	-0,593	0,117	-0,110	0,122
Irsko	2	0,707	1,056	0,965	-2,011	0,317	-0,312	0,627
Řecko	2	0,374	0,082	1,159	-0,957	2,439	-2,442	0,448
Chorvatsko	2	-1,012	-1,045	-0,069	-0,868	1,724	-1,724	0,419
Švýcarsko	2	0,042	0,134	1,417	-0,074	1,363	-1,361	0,363
Srbsko	2	-0,790	-1,045	-0,456	-1,232	1,163	-1,161	0,471
Dánsko	3	0,984	1,005	0,513	1,084	-0,998	1,009	0,190
Německo	3	0,596	0,492	0,707	-0,089	0,439	-0,433	0,441
Španělsko	3	1,317	1,415	1,482	1,180	-0,288	0,296	0,411
Francie	3	1,040	1,158	-0,004	0,765	-1,402	1,414	0,365
Lucembursko	3	1,262	1,107	1,159	1,744	0,114	-0,137	0,449
Nizozemsko	3	0,430	0,441	0,836	0,831	-0,693	0,702	0,172
Rakousko	3	0,763	0,646	0,513	-0,393	-0,105	0,113	0,313
Portugalsko	3	-0,347	0,134	0,707	2,241	-0,764	0,774	0,512
Slovinsko	3	-0,125	0,031	0,190	-0,319	-1,310	1,322	0,482

Finsko	3	0,485	0,544	0,255	1,069	-0,275	0,283	0,219
Švédsko	3	2,038	1,876	0,513	0,416	-1,068	1,079	0,469
Velká Británie	3	0,485	0,800	0,190	-0,178	-0,547	0,556	0,242
Norsko	3	1,151	1,005	0,319	0,015	-1,164	1,174	0,283

Zdroj: Eurostat 2020, vlastní výpočty

Na základě demografických dat z roku 2015 vznikly pomocí shlukové analýzy tři skupiny zemí. V prvním shluku bylo Bulharsko, Česko, Estonsko, Lotyšsko, Litva, Maďarsko, Polsko, Rumunsko a Slovensko. Ve druhé shluku se nacházelo Irsko, Řecko, Chorvatsko, Švýcarsko a Srbsko. Slovinci, Finsko, Švédsko, Velká Británie a Norsko. Poslední, třetí, shluk obsahoval Dánsko, Německo, Španělsko, Francii, Lucembursko, Nizozemsko, Rakousko, Portugalsko, Slovinsko, Finsko, Švédsko, Velkou Británii a Norsko (viz Tab. 15).

Obrázek 8 představuje grafické zobrazení tří shluků vzniklých na základě K-means shlukové analýzy z demografických ukazatelů vztahujících se k „rodinnému“ chování v roce 1995. Je zde vidět normalizovaný průměr (proměnné nabývají hodnot 0 až 1, standardizováno z důvodu srovnatelnosti) jednotlivých demografických ukazatelů ve všech třech shlucích.

Shluk 1 (modrá barva) se nachází na pomezí „tradičního“ a „moderního“ přístupu k rodině. Je složený ze států Belgie, Finsko, Nizozemsko, Portugalsko, Rakousko, Řecko Slovinsko a Španělsko. Charakterizují jej následující hodnoty demografických ukazatelů:

- průměrný věk mužů při uzavření prvního manželství ve shluku 1 v roce 1995 nabývá hodnoty 28,8 let (rozpětí 26,9–30,1 let),
- průměrný věk žen při uzavření prvního manželství ve shluku 1 v roce 1995 nabývá hodnoty 26,2 let (rozpětí 24,5–27,3 let),
- průměrný věk žen při narození prvního dítěte ve shluku 1 v roce 1995 nabývá hodnoty 26,8 let (rozpětí 24,9–28,4),
- index rozvodovosti nabývá ve shluku 1 v roce 1995 hodnoty 35,4 rozvodů na 100 sňatků (rozpětí 16,5–68,1 rozvodů na 100 sňatků),
- podíl živě narozených dětí v manželství ve shluku 1 v roce 1995 nabývá hodnoty 0,80 (rozpětí 0,67–0,97),
- podíl živě narozených dětí mimo manželství ve shluku 1 v roce 1995 nabývá hodnoty 0,19 (rozpětí 0,03–0,33).

Shluk 2 (červená barva) představuje „moderní“ přístup k rodině. Je složený ze zemí Dánsko, Island, Norsko. Charakterizují jej následující hodnoty demografických ukazatelů:

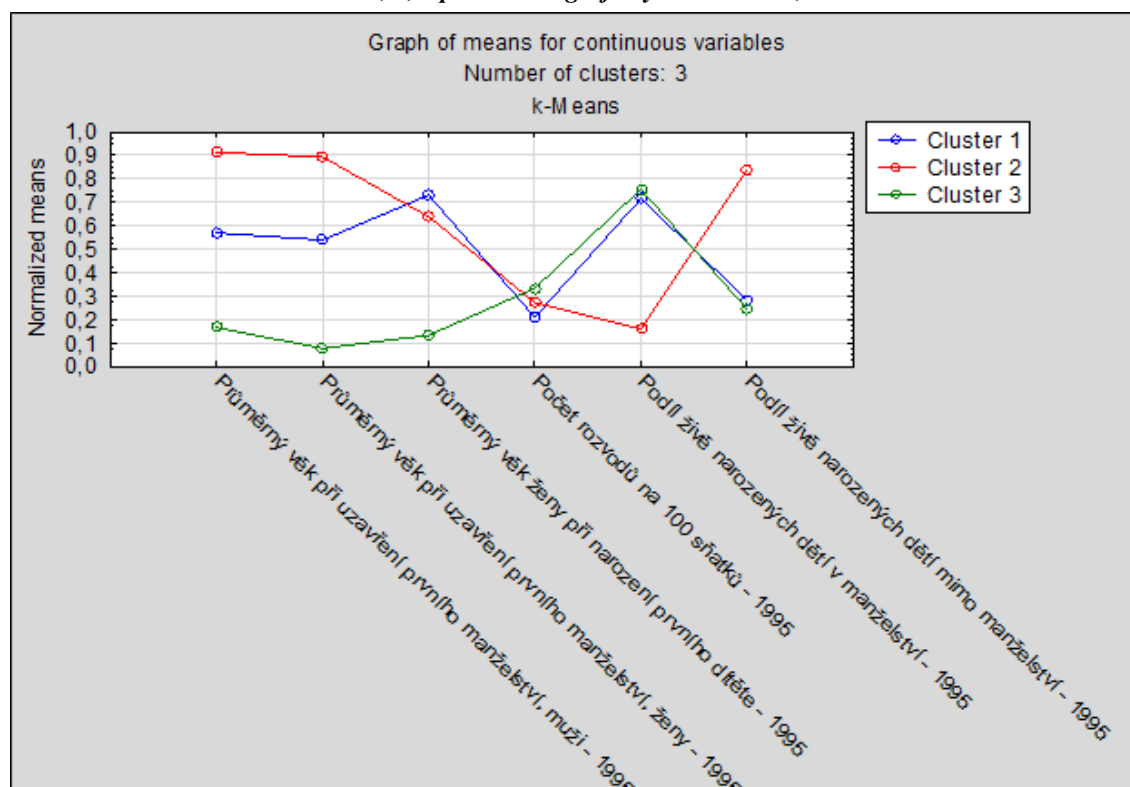
- průměrný věk mužů při uzavření prvního manželství ve shluku 2 v roce 1995 nabývá hodnoty 31,3 let (rozpětí 30,2–31,9 let),
- průměrný věk žen při uzavření prvního manželství ve shluku 2 v roce 1995 nabývá hodnoty 28,5 let (rozpětí 27,5–29,2 let),
- průměrný věk žen při narození prvního dítěte ve shluku 2 v roce 1995 nabývá hodnoty 26,2 let (rozpětí 24,9–27,4),
- index rozvodovosti nabývá ve shluku 2 v roce 1995 hodnoty 41,1 rozvodů na 100 sňatků (rozpětí 37,4–47,8 rozvodů na 100 sňatků),
- podíl živě narozených dětí v manželství ve shluku 2 v roce 1995 nabývá hodnoty 0,48 (rozpětí 0,39–0,54),

- podíl živě narozených dětí mimo manželství ve shluku 2 v roce 1995 nabývá hodnoty 0,51 (rozpětí 0,46–0,61).

Shluk 3 (zelená barva) je zástupcem „tradičního“ přístupu k rodině. Je složený ze zemí Bulharsko, Česko, Estonsko, Litva, Maďarsko, Polsko, Rumunsko. Charakterizují jej následující hodnoty demografických ukazatelů:

- průměrný věk mužů při uzavření prvního manželství ve shluku 3 v roce 1995 nabývá hodnoty 25,8 let (rozpětí 24,6–26,5 let),
- průměrný věk žen při uzavření prvního manželství ve shluku 3 v roce 1995 nabývá hodnoty 23,1 let (rozpětí 22,6–24,2 let),
- průměrný věk žen při narození prvního dítěte ve shluku 3 v roce 1995 nabývá hodnoty 23,2 let (rozpětí 22,4–23,8),
- index rozvodovosti nabývá ve shluku 3 v roce 1995 hodnoty 46,5 rozvodů na 100 sňatků (rozpětí 18,4–106,4 rozvodů na 100 sňatků),
- podíl živě narozených dětí v manželství ve shluku 3 v roce 1995 nabývá hodnoty 0,83 (rozpětí 0,74–0,91),
- podíl živě narozených dětí mimo manželství ve shluku 3 v roce 1995 nabývá hodnoty 0,17 (rozpětí 0,09–0,26).

Obr. 8 – Charakteristika shluků 1, 2, 3 podle demografických ukazatelů, rok 1995

Zdroj: Eurostat 2020, výstup programu STATISTICA

Obrázek 9 představuje grafické zobrazení tří shluků vzniklých na základě K-means shlukové analýzy z demografických ukazatelů vztahujících se k „rodinnému“ chování v roce 2015. Je zde vidět normalizovaný průměr (proměnné nabývají hodnot 0 až 1, standardizováno z důvodu srovnatelnosti) jednotlivých demografických ukazatelů ve všech třech shlucích.

Shluk 1 (modrá barva) představuje „tradičního“ přístupu k rodině. Je složený ze států Bulharsko, Česko, Estonsko, Lotyšsko, Litva, Maďarsko, Polsko, Rumunsko a Slovensko. Charakterizují jej následující hodnoty demografických ukazatelů:

- průměrný věk mužů při uzavření prvního manželství ve shluku 1 v roce 2015 nabývá hodnoty 30,7 let (rozpětí 28,9–32,0 let),
- průměrný věk žen při uzavření prvního manželství ve shluku 1 v roce 2015 nabývá hodnoty 28,0 let (rozpětí 26,8–29,3 let),
- průměrný věk žen při narození prvního dítěte ve shluku 1 v roce 2015 nabývá hodnoty 27,0 let (rozpětí 26,0–28,2),
- index rozvodovosti nabývá ve shluku 1 v roce 2015 hodnoty 40,0 rozvodů na 100 sňatků (rozpětí 25,1–54,1 rozvodů na 100 sňatků),
- podíl živě narozených dětí v manželství ve shluku 1 v roce 2015 nabývá hodnoty 0,61 (rozpětí 0,41–0,75),
- podíl živě narozených dětí mimo manželství ve shluku 1 v roce 2015 nabývá hodnoty 0,39 (rozpětí 0,25–0,59).

Shluk 2 (červená barva) se nachází na pomezí „tradičního“ a „moderního“ přístupu k rodině. Je složený ze zemí Irsko, Řecko, Chorvatsko, Švýcarsko a Srbsko. Charakterizují jej následující hodnoty demografických ukazatelů:

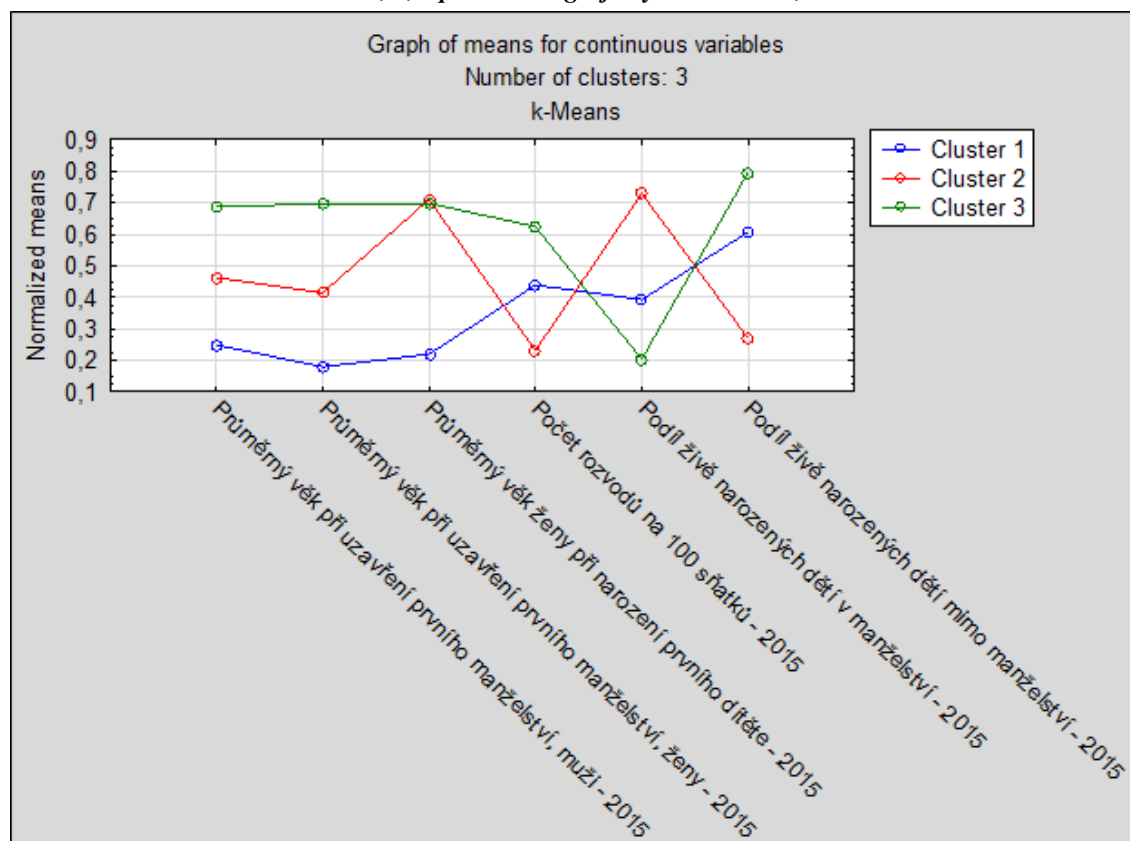
- průměrný věk mužů při uzavření prvního manželství ve shluku 2 v roce 2015 nabývá hodnoty 32,3 let (rozpětí 30,7–33,8 let),
- průměrný věk žen při uzavření prvního manželství ve shluku 2 v roce 2015 nabývá hodnoty 29,6 let (rozpětí 27,9–32,0 let),
- průměrný věk žen při narození prvního dítěte ve shluku 2 v roce 2015 nabývá hodnoty 29,3 let (rozpětí 27,7–30,6),
- index rozvodovosti nabývá ve shluku 2 v roce 2015 hodnoty 28,1 rozvodů na 100 sňatků (rozpětí 14,9–41,0 rozvodů na 100 sňatků),
- průměrný podíl živě narozených dětí v manželství ve shluku 2 v roce 2015 nabývá hodnoty 0,78 (rozpětí 0,63–0,91),
- podíl živě narozených dětí mimo manželství ve shluku 2 v roce 2015 nabývá hodnoty 0,22 (rozpětí 0,09–0,37).

Shluk 3 (zelená barva) je zástupcem „moderního“ přístupu k rodině. Je složený ze zemí Dánsko, Finsko, Francii, Lucembursko, Německo, Nizozemsko, Norsko, Portugalsko, Rakousko Slovinsko, Španělsko, Švédsko a Velká Británie. Charakterizují jej následující hodnoty demografických ukazatelů:

- průměrný věk mužů při uzavření prvního manželství ve shluku 3 v roce 2015 nabývá hodnoty 33,9 let (rozpětí 31,9–36,2 let),
- průměrný věk žen při uzavření prvního manželství ve shluku 3 v roce 2015 nabývá hodnoty 31,5 let (rozpětí 30,0–33,6 let),
- průměrný věk žen při narození prvního dítěte ve shluku 3 v roce 2015 nabývá hodnoty 29,2 let (rozpětí 28,4–30,7),
- index rozvodovosti nabývá ve shluku 3 v roce 2015 hodnoty 50,7 rozvodů na 100 sňatků (rozpětí 36,7–72,2 rozvodů na 100 sňatků),

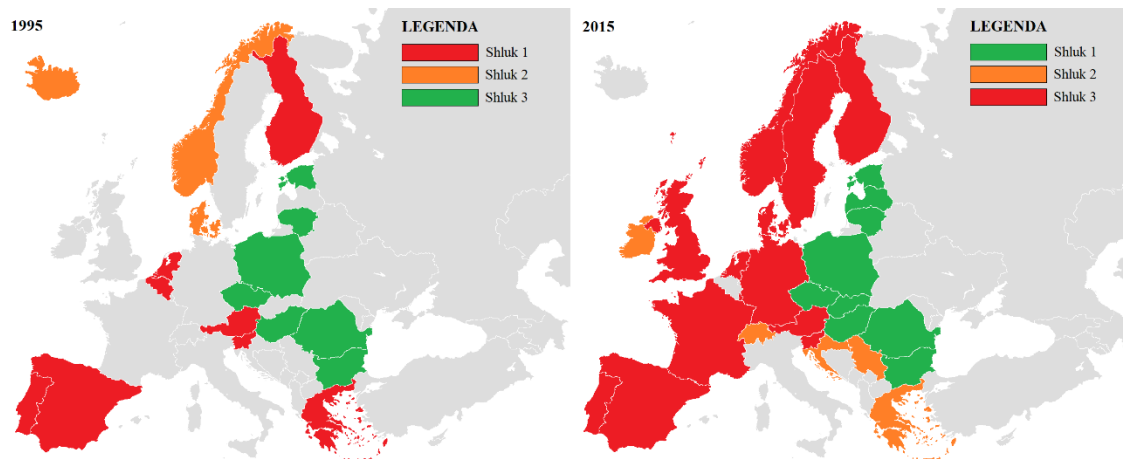
- průměrný podíl živě narozených dětí v manželství ve shluku 3 v roce 2015 nabývá hodnoty 0,51 (rozpětí 0,41–0,65),
- podíl živě narozených dětí mimo manželství ve shluku 3 v roce 2015 nabývá hodnoty 0,49 (rozpětí 0,35–0,59).

Obr. 9 – Charakteristika shluků 1, 2, 3 podle demografických ukazatelů, rok 2015

Zdroj: Eurostat 2020, výstup programu STATISTICA

Na základě shlukových analýz z let 1995 a 2015 vypočtených z vybraných demografických ukazatelů vznikly v obou případech 3 shluky zemí. Jejich geografické rozložení je zobrazeno ve dvou kartogramech (obrázek 10). Přestože vznikly 3 shluky, je v současné Evropě stále patrná jistá tendence k severozápadnímu a jihovýchodnímu přístupu při utváření rodiny. Hajnalovo rozdělení na dva modely utváření rodiny se nepodařilo potvrdit, neboť v současné Evropě existují dle shlukové analýzy K-means tři přístupy k utváření rodiny

Obr. 10 – Kartogramy rozložení shluků 1, 2, 3, charakterizující utváření rodiny v Evropě, 1995, 2015

Zdroj: vlastní výpočty

5.2 Ověření rozdělení evropských zemí na základě teoretického konceptu J. Hajnala o utváření rodin na základě K-means shlukové analýzy vybraných dat z šetření European Social Survey

Následující podkapitola je věnována analýze postojů obyvatel evropských zemí, které se zúčastnily šetření *European Social Survey* (ESS) v devíti vlnách v letech 2002 až 2018. Rozhodnutí založit rodinu je výsledkem mnoha faktorů, které byly v rámci této práce blíže popsány v kapitole Změny rodinného chování.

5.2.1 Šetření European Social Survey, 1. vlna 2002

První šetření ESS proběhlo v roce 2002. Zúčastnilo se jej 22 států (viz Tab. 5), nicméně pro tuto analýzu bylo použito 21 států z důvodu vyloučení Izraele (mimoevropská země). Do shlukové analýzy vstoupilo 38 proměnných (viz Tab. 6), na které odpovídalo 39 860 respondentů. Na základě odpovědí respondentů byly v prostředí programu STATISTICA 13.3 určeny v proceduře Data Mining – K-means dva shluky, které určila zvolená metoda (viz obrázek 11). Určení počtu shluků v následujících vlnách šetření ESS není třeba dále uvádět, protože vždy bylo vypočteno $n=2$. Tento fakt je významným zjištěním, neboť v Evropě existují na základě šetření ESS 2002–2018 dva modelové hodnotové přístupy k formování rodiny.

Obr. 11 – Určení počtu shluků v proceduře Data Mining K-means v programu STATISTICA 13.3

Summary for k-means clustering (ESS_vlna_1)	
Number of clusters: 2	
Total number of training cases: 39860	
Algorithm	k-Means
Distance method	Euclidean distances
Initial centers	Maximize initial distance
MD casewise deletion	No
Cross-validation	10 folds
Testing sample	0
Training cases	39860
Training error	3,454624
Number of clusters	➔ 2

Zdroj: výstup programu STATISTICA 13.3

Typická charakteristika shluku 1 je žena, Řecko, věková skupina 75 a více let, rodinný stav vdaná, katolička, modlí se každý den, z malého městečka či města, žijící v domácnosti o dvou členech. Typická charakteristika druhého shluku je muž, Německo, věková skupina 40–44 let, ženatý, katolík, modlí se jen v kostele, bydlící na venkově v domácnosti o čtyřech členech. Výsledky všech proměnných shlukové analýzy z 1. vlny jsou zobrazeny v tabulce 16.

Tab. 16 – Výsledky shlukové analýzy pro první vlnu ESS v roce 2002

		Shluk 1	Shluk 2	p-hodnota
Sociodemografické proměnné	Země	Řecko	Německo	<0,01
	Pohlaví	2	1	<0,01
	Věková kategorie	75+	40–44	<0,01
	Rodinný stav	1	1	<0,01
	Rozvedl/a se	2	2	<0,01
	Žil/a s partnerem/kou v nesezdaném soužití	2	2	<0,01
	Počet stálých členů domácnosti	2	4	<0,01
	Nejvyšší úroveň vzdělání (klasifikace ISCED)	0	0	<0,01
	Nejvyšší úroveň vzdělání partnera/ky (klasifikace ISCED)	3	3	<0,01
	Děti žijící v domácnosti	2	2	<0,01
	Žili s Vámi někdy děti v domácnosti?	1	2	<0,01
	Bydliště	3	4	<0,01
	Celkový čistý příjem domácnosti ze všech zdrojů	4	9	<0,01
	Víra	Jak zbožný/á jste	6,12	4,00
Jak často se modlíte (vyjma náboženských obřadů)		1	7	<0,01
Příslušnost k náboženství či denominaci		1	1	<0,01
Současné náboženské vyznání		1	1	<0,01
Péče o děti	Domácí práce a péče o děti během posledních 7 dní	0	0	<0,01
	Partner/ka vykonal/a domácí práce a péči o děti během posledních 7 dní	0	0	<0,01
Spokojenost	Důvěra v právní systém	5,27	5,52	<0,01
	Jak jste šťastný/á	7,26	7,55	<0,01
	Jak jsem celkově spokojený/á se životem	6,95	7,23	<0,01
	Současný stav vzdělávání v zemi	5,52	5,66	<0,01
	Současný stav zdravotnictví v zemi	5,00	5,42	<0,01

Hodnoty a názory	Jak často se setkáváte s přáteli, příbuznými nebo kolegy	4	6	<0,01
	Gayové a lesbičky mohou žít život podle svých představ	2,36	2,05	<0,01
	Je důležité mít nové nápady a být kreativní	2,67	2,39	<0,01
	Je důležité být bohatý, mít peníze a drahé věci	4,33	3,89	<0,01
	Je důležité žít v bezpečném prostředí	2,12	2,52	<0,01
	Je důležité v životě vyzkoušet nové a netradiční věci	3,14	2,78	<0,01
	Je důležité zažívat dobré časy (potěšení jako cíl)	3,26	2,67	<0,01
	Je důležité dělat vlastní rozhodnutí a být svobodný	2,28	2,05	<0,01
	Je důležité pomáhat lidem a pečovat o jejich blaho	2,20	2,40	<0,01
	Je důležité být úspěšný a mít uznání od ostatních	3,46	2,99	<0,01
	Je důležitá silná vláda zajišťující bezpečnost	2,24	2,57	<0,01
	Je důležité vyhledávat dobrodružství a mít vzrušující život	4,37	3,51	<0,01
	Je důležité být loajální k přátelům a blízkým lidem	1,95	1,98	<0,01
	Je důležité zachovávat tradice a zvyky	2,35	3,08	<0,01
Počet respondentů	18608	21252		
Procenta (%)	46,68	53,32		

Poznámka: zelené podbarvení v tabulce představuje statisticky významné rozdíly ve shledání

Zdroj: vlastní výpočty na základě dat z ESS 2002

Procentuální zastoupení vybraných sociodemografických otázek pro první šetření je uvedeno v tabulce 17.

Tab. 17 – Zastoupení vybraných sociodemografických charakteristik v prvním šetření ESS (2002)

Země	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Země	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
Belgie	1 899	4,48	Nizozemsko	2 364	5,58
Česko	1 360	3,21	Norsko	2 036	4,81
Dánsko	1 506	3,56	Polsko	2 110	4,98
Finsko	2 000	4,72	Portugalsko	1 511	3,57
Francie	1 503	3,55	Rakousko	2 257	5,33
Irsko	2 046	4,83	Řecko	2 566	6,06
Itálie	1 207	2,85	Slovinsko	1 519	3,59
Lucembursko	1 552	3,66	Španělsko	1 729	4,08
Maďarsko	1 685	3,98	Švédsko	1 999	4,72
Německo	2 919	6,89	Švýcarsko	2 040	4,82
Neuvedeno	2 499	5,90	Velká Británie	2 052	4,84
Pohlaví	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Rodinný stav	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
Muž	18 905	44,63	Ženatý/vdaná	20 792	49,09
Žena	20 905	49,35	Rozluka	579	1,37
Neuvedeno	2 549	6,02	Rozvedený/á	2 503	5,91
Věková kategorie	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Vdovec/vdova <td>3 516</td> <td>8,30</td>	3 516	8,30
15–19	228	0,54	Svobodný/á	10 794	25,48
20–24	331	0,78	Neuvedeno	4 175	9,86
25–29	292	0,69	Vzdělání (ISCED)	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
30–34	345	0,81	Nelze harmonizovat s ISCED	17 141	40,47

35–39	422	1,00	Méně než nižší sekundární	2 183	5,15
40–44	484	1,14	Nižší sekundární	4 639	10,95
45–49	377	0,89	Nižší než vyšší sekundární	6 317	14,91
50–54	366	0,86	Vyšší sekundární	4 072	9,61
55–59	307	0,72	Pokročilé odborné	1 398	3,30
60–64	290	0,68	Nižší terciální	2 046	4,83
65–69	214	0,51	Vyšší terciální	1 781	4,20
70–74	167	0,39	Počet stálých členů domácnosti	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
75+	309	0,73	1	7 325	17,29
Neuvedeno	38 227	90,25	2	12 320	29,08
Bydliště	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	3	7 423	17,52
Velké město	6 841	16,15	4	7 947	18,76
Předměstí velkého města	5 684	13,42	5	3 228	7,62
Malé město	11 743	27,72	6 a více	1 567	3,70
Vesnice	12 685	29,95	Neuvedeno	2 549	6,02
Farmě, dům na venkově	2 726	6,44			
Neuvedeno	2 680	6,33			

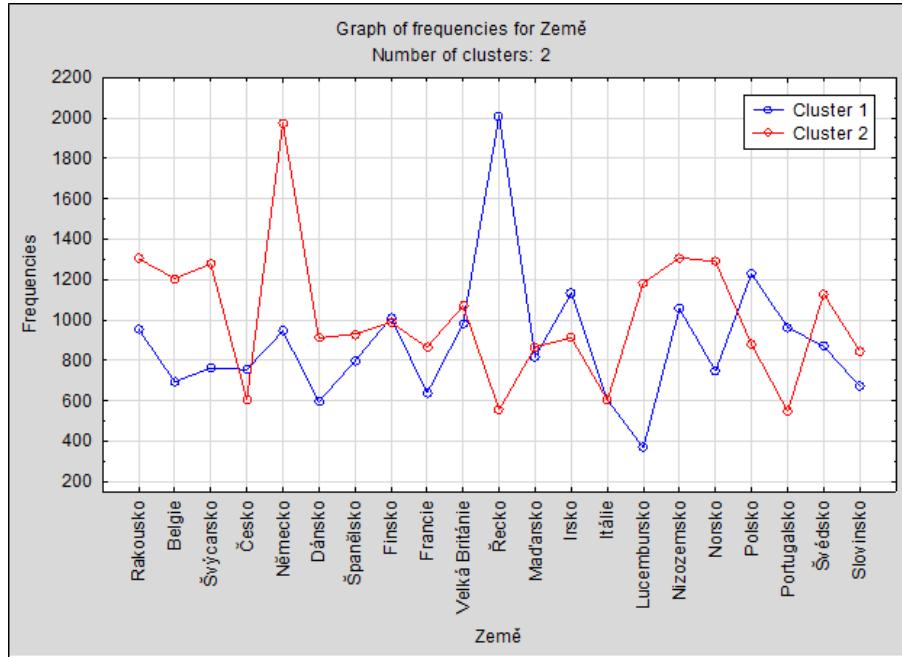
Zdroj: ESS 2002, vlastní výpočty

Rozdíly mezi shlukem 1 a 2 jsou u všech proměnných statisticky významné (p-hodnota menší než 0,05). Za povšimnutí stojí hned několik odlišností: ve shluku 2 je typický 9. decil příjmu, tedy bohatí lidé, oproti 4. decilu ve shluku 1. Dále shluk 2 představuje jedince, kteří jsou sice ženatí/vdané, ale bezdětní, jsou věřící, katolíci, ale modlí se jen v kostele. Považují se za méně zbožné a jsou trochu více šťastní. Jsou kreativní, chtějí vyhledávat dobrodružství a mít vzrušující život, být bohatí, mít peníze a drahé věci. Dále chtějí být úspěšní a mít uznání ostatních, užívat si života, činit vlastní rozhodnutí a být svobodní.

Shluk 1 představuje jedince, kteří jsou seniorského věku (75+), jsou zbožní, chtějí žít v bezpečném prostředí, je pro ně důležité pomáhat lidem a pečovat o jejich blaho (což odpovídá i jejich věku, kdy už sami potřebují pomoc druhých), je pro ně důležité být loajální k přátelům a blízkým lidem a zachovávat tradice. Shluk 1 bychom mohli přiřadit spíše k tradičnímu pohledu na svět (a rodinu), oproti tomu shluk 2 spíše k modernímu pohledu na svět (a rodinu). Ve shluku 1 bylo 18 608 respondentů a představoval 47 % celku, shluk 2 obsahoval 21 252 respondentů a představoval 53 % celku.

Na obrázku 12 jsou vidět frekvence respondentů v shluku 1 a 2 podle jednotlivých evropských států. Modrá barva představuje shluk 1, červená pak shluk 2. Výše bylo uvedeno, že shluk 1 představuje jedince, kteří mají spíše tradiční pohled na svět. Na obrázku 11 vidíme, že tyto lidé velmi převažují v Řecku, poté v Polsku, Portugalsku, Irsku, Česku a velmi těsně ve Finsku. Shluk 2 oproti tomu představuje jedince, kteří mají spíše moderní pohled na svět. V této skupině má nejvyšší procentuální zastoupení Německo. Státy s převahou jedinců ze shluku 2 jsou Rakousko, Belgie, Švýcarsko, Dánsko, Španělsko, Francie, Velká Británie, Maďarsko, Lucembursko, Nizozemsko, Norsko, Švédsko a Slovinsko. Itálie představuje zemi, kde bylo v roce 2002 téměř shodné zastoupení respondentů ve shluku 1 a 2.

Obr. 12 – Počty respondentů ve shlucích 1 a 2, vybrané evropské země, první vlna šetření ESS 2002

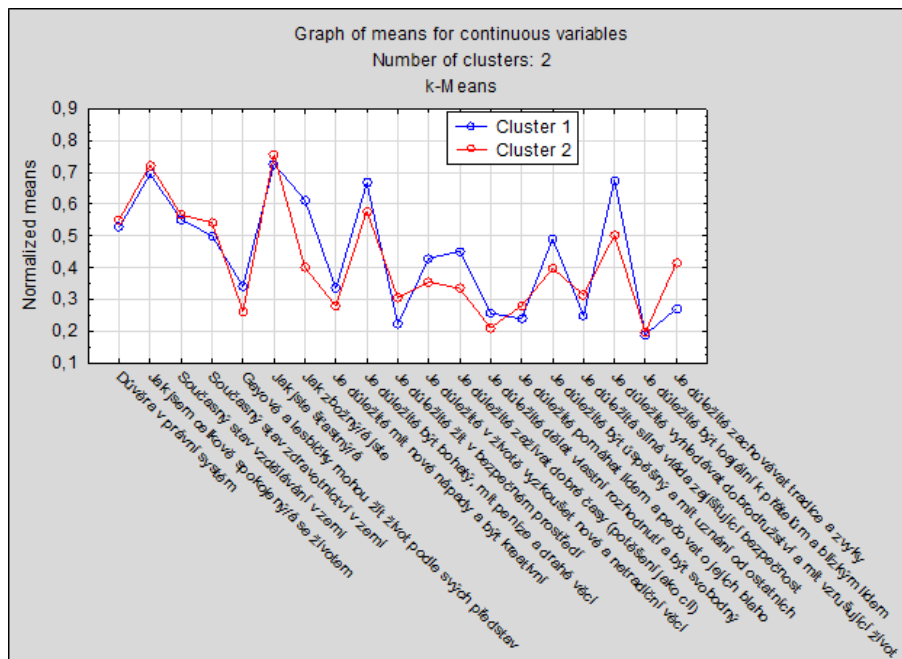

Zdroj: ESS 2002, vlastní výpočty, výstup programu STATISTICA

Vybrané hodnotové otázky a jejich normovaný průměr odpovědí ze šetření ESS v roce 2002 jsou zobrazeny v obrázku 13. Nejvyšší rozdíly mezi shluky 1 a 2 byly u otázek:

- Je důležité vyhledávat dobrodružství a mít vzrušující život (převaha shluku 1).
- Je důležité zažívat dobré časy (převaha shluku 1).
- Je důležité být úspěšný a mít uznání od ostatních (převaha shluku 1).
- Je důležité být bohatý, mít peníze a drahé věci (převaha shluku 1).
- Je důležité být úspěšný a mít uznání od ostatních (převaha shluku 1).
- Je důležité zachovávat tradice a zvyky (převaha shluku 2).

Obr. 13 – Normovaný průměr vybraných hodnotových otázek z prvního šetření ESS v roce 2002

Zdroj: ESS 2002, vlastní výpočty, výstup programu STATISTICA

5.2.2 Šetření European Social Survey, 2. vlna 2004

Druhá vlna šetření ESS proběhla v roce 2004. Zúčastnilo se jí 25 států (viz Tab. 5), nicméně pro tuto analýzu bylo použito 24 států z důvodu vyloučení Turecka, jenž je mimoevropská země. Do shlukové analýzy vstoupilo 38 proměnných (viz Tab. 6), na které odpovídalo 45 681 respondentů. Na základě odpovědí byly vytvořeny dva shluky metodou K-means. Typická charakteristika shluku 1 byla žena, Česko, věková skupina 40–44 let, rodinný stav vdaná katolička, modlí se jen při mši, bydlící ve vesnici, žijící v domácnosti se třemi členy, v domácnosti žijí děti. Typická charakteristika shluku 2 byl muž, Německo, věková skupina 15–19 let, rodinný stav svobodný, katolík, modlí se jen v kostele, bydlící v městěčku či malém městě, žijící v domácnosti se dvěma členové. Výsledky všech proměnných shlukové analýzy z 2. vlny jsou zobrazeny v tabulce 18.

Tab. 18 – Výsledky shlukové analýzy pro druhou vlnu ESS v roce 2004

		Shluk 1	Shluk 2	p-hodnota
Sociologické proměnné	Země	Česko	Německo	<0,01
	Pohlaví	1	2	<0,01
	Věková kategorie	40–44	15–19	<0,01
	Rodinný stav	1	5	<0,01
	Rozvedl/a se	2	2	<0,01
	Žil/a s partnerem/kou v nesezdaném soužití	2	2	<0,01
	Počet stálých členů domácnosti	3	2	<0,01
	Nejvyšší úroveň vzdělání	0	0	<0,01
	Nejvyšší úroveň vzdělání partnera/ky	3	3	<0,01
	Děti žijící v domácnosti	1	2	<0,01
	Žili s Vámi někdy děti v domácnosti?	1	2	<0,01
	Bydliště	4	3	<0,01
	Celkový čistý příjem domácnosti ze všech zdrojů	9	4	<0,01
	Víra	Jak zbožný/á jste	4,91	4,54
Jak často se modlíte (vyjma náboženských obřadů)		7	7	<0,01
Príslušnost k náboženství či denominaci		1	1	<0,01
Současné náboženské vyznání		1	1	<0,01
Péče o děti	Domácí práce a péče o děti během posledních 7 dní	0	0	<0,01
	Partner/ka vykonal domácí práce a péči o děti během posledních 7 dní	0	0	<0,01
Spokojenost	Důvěra v právní systém	4,98	5,20	<0,01
	Jak jste šťastný/á	7,25	7,29	0,05
	Jak jsem celkově spokojený/á se životem	6,83	7,00	<0,01
	Současný stav vzdělávání v zemi	5,60	5,63	0,19
	Současný stav zdravotnictví v zemi	5,13	5,30	<0,01
Hodnoty a	Jak často se setkáváte s přáteli, příbuznými nebo kolegy	6	6	<0,01
	Gayové a lesbičky mohou žít život podle svých představ	2,39	2,14	<0,01
	Je důležité mít nové nápady a být kreativní	2,74	2,55	<0,01
	Je důležité být bohatý, mít peníze a drahé věci	4,14	3,97	<0,01

Je důležité žít v bezpečném prostředí	2,34	2,43	<0,01
Je důležité v životě vyzkoušet nové a netradiční věci	3,18	2,79	<0,01
Je důležité zažívat dobré časy (potěšení jako cíl)	3,18	2,71	<0,01
Je důležité dělat vlastní rozhodnutí a být svobodný	2,40	2,14	<0,01
Je důležité pomáhat lidem a pečovat o jejich blaho	2,35	2,32	<0,01
Je důležité být úspěšný a mít uznání od ostatních	3,37	3,15	<0,01
Je důležitá silná vláda zajišťující bezpečnost	2,39	2,46	<0,01
Je důležité vyhledávat dobrodružství a mít vzrušující život	4,22	3,67	<0,01
Je důležité být loajální k přátelům a blízkým lidem	2,04	1,93	<0,01
Je důležité zachovávat tradice a zvyky	2,60	2,91	<0,01
Počet respondentů	22 683	22 998	
Procenta (%)	49,66	50,34	

Poznámka: zelené podbarvení v tabulce představuje statisticky významné rozdíly ve shlucích, červené podbarvení představuje hodnoty, které se mezi shluky 1 a 2 statisticky významně nelišily na hladině významnosti $\alpha = 5\%$.

Zdroj: ESS 2004, vlastní výpočty

Procentuální zastoupení vybraných sociodemografických otázek pro druhé šetření je uvedeno v tabulce 19.

Tab. 19 – Zastoupení vybraných sociodemografických charakteristik ve druhém šetření ESS (2004)

Země	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Země	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
Belgie	1 778	3,74	Norsko	1 760	3,70
Česko	3 026	6,37	Polsko	1 716	3,61
Dánsko	1 487	3,13	Portugalsko	2 052	4,32
Estonsko	1 989	4,18	Rakousko	2 256	4,75
Finsko	2 022	4,25	Řecko	2 406	5,06
Francie	1 806	3,80	Slovensko	1 512	3,18
Irsko	2 286	4,81	Slovinsko	1 442	3,03
Island	579	1,22	Španělsko	1 663	3,50
Lucembursko	1 635	3,44	Švédsko	1 948	4,10
Maďarsko	1 498	3,15	Švýcarsko	2 141	4,50
Německo	2 870	6,04	Ukrajina	2 031	4,27
Neuvedeno	1 856	3,90	Velká Británie	1 897	3,99
Nizozemsko	1 881	3,96			
Pohlaví	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Rodinný stav	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
Muž	20 969	44,11	Ženatý/vdaná	22 997	48,38
Žena	24 632	51,82	Rozluka	707	1,49
Neuvedeno	1 936	4,07	Rozvedený/á	3 207	6,75
Věková kategorie	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Vdovec/vdova <td>4 291</td> <td>9,03</td>	4 291	9,03
>15	3	0,01	Svobodný/á	12 458	26,21
15–19	2 970	6,25	Neuvedeno	3 877	8,16

	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Vzdělání (ISCED)	
			Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
20–24	3 214	6,76		
25–29	3 352	7,05		
30–34	3 735	7,86	Nelze harmonizovat s ISCED	18 704 39,35
35–39	4 066	8,55	Méně než nižší sekundární	2 215 4,66
40–44	4 158	8,75	Nižší sekundární	5 509 11,59
45–49	3 898	8,20	Nižší než vyšší sekundární	6 863 14,44
50–54	3 821	8,04	Vyšší sekundární	5 555 11,69
55–59	3 753	7,89	Pokročilé odborné	1 906 4,01
60–64	3 248	6,83	Nižší terciální	2 525 5,31
65–69	3 083	6,49	Vyšší terciální	2 158 4,54
70–74	2 495	5,25		
75+	3 614	7,60	Neuvedeno	2 102 4,42
Neuvedeno	2 127	4,47	Počet stálých členů domácnosti	Absolutní četnost Relativní četnost (v %)
Bydliště	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	1	8 468 17,81
Velké město	8 777	18,46	2	14 219 29,91
Předměstí velkého města	5 448	11,46	3	8 839 18,59
Malé město	14 184	29,84	4	8 669 18,24
Vesnice	14 156	29,78	5	3 552 7,47
Farmě, dům na venkově	3 014	6,34	6 a více	1 888 3,97
Neuvedeno	1 958	4,12	Neuvedeno	1 902 4,00

Zdroj: ESS 2004, vlastní výpočty

Rozdíly mezi shlukem 1 a 2 jsou statisticky významné (p-hodnota menší než 0,05) téměř u všech proměnných. Statisticky významně se mezi shluky 1 a 2 neliší jen proměnné *současný stav vzdělávání v zemi* a *jak jste šťastný/á*. Oproti prvnímu šetření je zajímavá změna v celkovém příjmu domácnosti mezi shluky. V druhém šetření má první shluk celkové příjmy domácnosti v 9. decilu, oproti tomu druhý shluk má celkové příjmy domácnosti „jen“ ve 4. decilu.

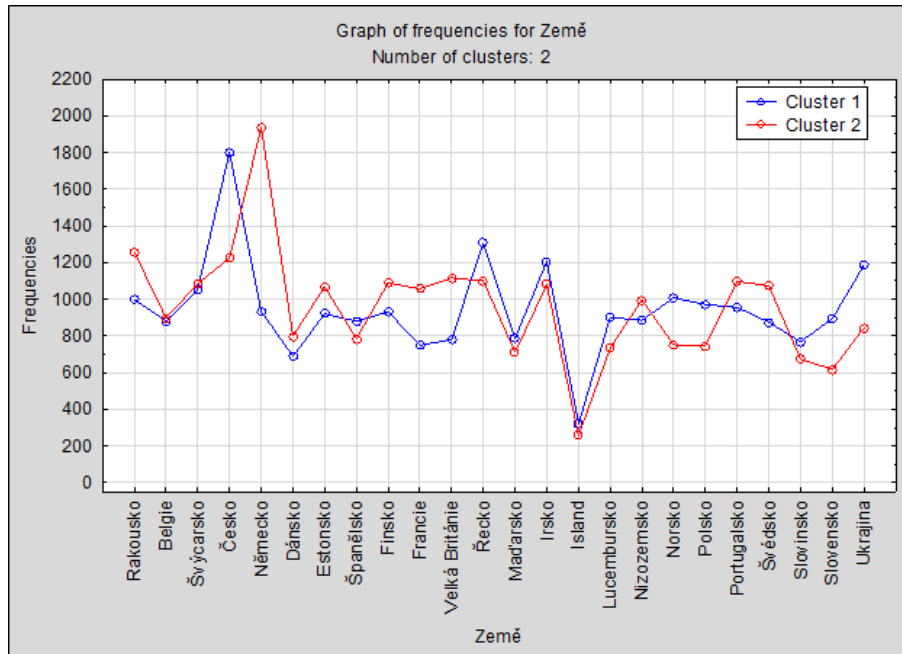
Představitelé shluku 1 chtějí silnou vládu, která zajišťuje bezpečnost, s tím souvisí i to, že chtějí žít v bezpečném prostředí a zachovávat tradice a zvyky. Zastoupení respondentů ze shluku 1 je téměř stejné (49,7 %), jako zastoupení respondentů ze shluku 2 (50,3 %). V absolutních číslech se jedná o 22 683 resp. 22 998 respondentů.

Představitelé shluku 2 v druhé vlně šetření ESS jsou obecně šťastní a spokojeni se svým životem. Dále důvěřují více v právní systém země oproti představitelům shluku 1. V životě chtějí být bohatí, mít peníze, drahé věci, zkoušet nové věci, mít vzrušující život, taktéž chtějí být kreativní a dělat vlastní rozhodnutí. Oproti výsledkům první vlny šetření ESS z roku 2002 vyšli jako ti, kteří chtějí zachovávat tradice a zvyky a pomáhat lidem.

Obrázek 14 zobrazuje frekvence respondentů ve shlucích 1 a 2 v evropských státech zúčastněných druhé vlny šetření ESS. Modrá barva značí shluk 1, červená pak shluk 2. Největší rozdíl mezi členy shluků 1 a 2 uvnitř státu zaznamenalo Česko a Německo. Česko je typickým příkladem shluku 1. Mezi země, kde převládají respondenti ze shluku 1 dále patří Řecko, Maďarsko, Irsko, Lucembursko, Norsko, Polsko, Španělsko, Slovinsko, Slovensko a Ukrajina.

Shluk 2 ve druhé vlně zastupují s převahou respondentů státy Německo (jako typický představitel), Rakousko, Dánsko, Estonsko, Finsko, Francie, Velká Británie, Nizozemsko, Portugalsko a Švédsko. V Belgii, ve Švýcarsku a na Islandu jsou zastoupení respondenti ve shlucích 1 a 2 podobná.

Obr. 14 – Počty respondentů ve shlucích 1 a 2, vybrané evropské země, druhá vlna šetření ESS, 2004

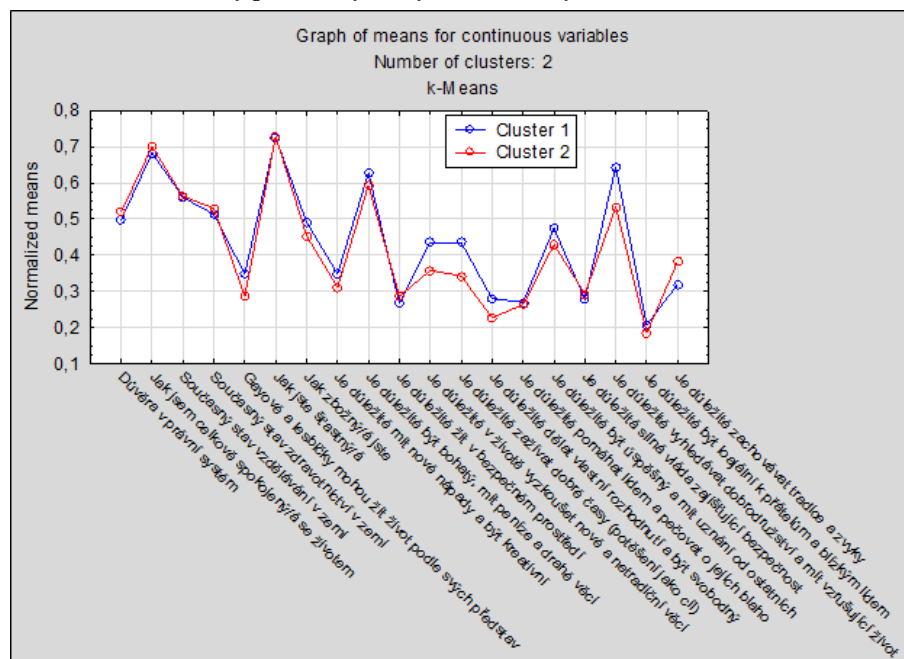

Zdroj: ESS 2004, vlastní výpočty, výstup programu STATISTICA

Dotazované hodnotové otázky a jejich normovaný průměr odpovědí z druhého šetření ESS v roce 2004 jsou zaneseny v obrázku 15. Nejvyšší rozdíly mezi shluky 1 a 2 byly u otázek:

- Je důležité vyhledávat dobrodružství a mít vzrušující život (převaha shluku 1).
- Je důležité zažívat dobré časy (převaha shluku 1).
- Je důležité v životě vyzkoušet nové a netradiční věci (převaha shluku 1).
- Je důležité být úspěšný a mít uznání od ostatních (převaha shluku 1).
- Je důležité zachovávat tradice a zvyky (převaha shluku 2).

Obr. 15 – Normovaný průměr vybraných hodnotových otázek ze druhého šetření ESS v roce 2004

Zdroj: ESS 2004, vlastní výpočty, výstup programu STATISTICA

Šetření European Social Survey, 3. vlna 2006

Třetí šetření ESS se uskutečnilo v roce 2006. Zúčastnilo se ho 23 států. Do shlukové analýzy vstoupilo 38 proměnných (viz Tab. 6), na které odpovídalo 43 000 respondentů. Na základě odpovědí byly vytvořeny dva shluky metodou K-means. Typická charakteristika prvního shluku byla žena, Velká Británie, věkové skupina 75 a více let, rodinný stav vdaná, katolička, modlí se jen v kostele, bydlící na vesnici vesnice, žijící v domácnosti o dvou členech. Typickou charakteristikou druhého shluku byl muž, Německo, věkové skupině 15–19 let, katolík, modlí se jen v kostele, bydlící v městečku či malém měst, žijící v domácnosti se čtyřmi členy. Výsledky všech proměnných shlukové analýzy z 3. vlny jsou zobrazeny v tabulce 20.

Tab. 20 – Výsledky shlukové analýzy pro třetí vlnu ESS v roce 2006

	Shluk 1	Shluk 2	p-hodnota	
Sociodemografické proměnné	Země	Velká Británie	Německo	<0,01
	Pohlaví	2	1	<0,01
	Věková kategorie	75+	15–19	<0,01
	Rodinný stav	1	9	<0,01
	Rozvedl/a se	2	2	<0,01
	Žil/a s partnerem/kou v nesezdaném soužití	2	2	<0,01
	Počet stálých členů domácnosti	2	4	<0,01
	Nejvyšší úroveň vzdělání	0	0	<0,01
	Nejvyšší úroveň vzdělání partnera/ky	3	3	<0,01
	Děti žijící v domácnosti	2	2	<0,01
	Žili s Vámi někdy děti v domácnosti?	1	2	<0,01
	Bydliště	4	3	<0,01
	Celkový čistý příjem domácnosti ze všech zdrojů	9	9	<0,01

Víra	Jak zbožný/á jste	5,26	3,97	<0,01
	Jak často se modlíte (vyjma náboženských obřadů)	7	7	<0,01
	Příslušnost k náboženství či denominaci	1	1	<0,01
	V současnosti příslušností k náboženství či denominaci	1	1	<0,01
Péče o děti	Domácí práce a péče o děti během posledních 7 dní	0	0	<0,01
	Partner/ka vykonal domácí práce a péči o děti během posledních 7 dní	0	0	<0,01
Spokojenost	Důvěra v právní systém	4,95	5,20	<0,01
	Jak jste šťastný/á	7,14	7,31	<0,01
	Jak jsem celkově spokojený/á se životem	6,71	6,97	<0,01
	Současný stav vzdělávání v zemi	5,46	5,55	<0,01
	Současný stav zdravotnictví v zemi	4,94	5,20	<0,01
Hodnoty a názory	Jak často se setkáváte s přáteli, příbuznými nebo kolegy	6	6	<0,01
	Gayové a lesbičky mohou žít život podle svých představ	2,47	2,14	<0,01
	Je důležité mít nové nápady a být kreativní	2,81	2,45	<0,01
	Je důležité být bohatý, mít peníze a drahé věci	4,33	3,71	<0,01
	Je důležité žít v bezpečném prostředí	2,28	2,60	<0,01
	Je důležité v životě vyzkoušet nové a netradiční věci	3,25	2,65	<0,01
	Je důležité zažívat dobré časy (potěšení jako cíl)	3,27	2,56	<0,01
	Je důležité dělat vlastní rozhodnutí a být svobodný	2,37	2,08	<0,01
	Je důležité pomáhat lidem a pečovat o jejich blaho	2,25	2,38	<0,01
	Je důležité být úspěšný a mít uznání od ostatních	3,44	2,81	<0,01
	Je důležitá silná vláda zajišťující bezpečnost	2,27	2,51	<0,01
	Je důležité vyhledávat dobrodružství a mít vzrušující život	4,36	3,30	<0,01
	Je důležité být loajální k přátelům a blízkým lidem	1,97	1,95	0,05
	Je důležité zachovávat tradice a zvyky	2,50	3,06	<0,01
Počet respondentů	25 769	17 231		
Procenta (%)	59,93	40,07		

Poznámka: zelené podbarvení v tabulce představuje statisticky významné rozdíly ve shlucích, červené podbarvení představuje hodnoty, které se mezi shluky 1 a 2 statisticky významně nelišily na hladině významnosti $\alpha = 5\%$.

Zdroj: ESS 2006, vlastní výpočty

Procentuální zastoupení vybraných sociodemografických otázek pro třetí šetření je uvedeno v tabulce 21.

Tab. 21 – Zastoupení vybraných sociodemografických charakteristik ve třetím šetření ESS (2006)

Země	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Země	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
Rakousko	2 405	5,59	Maďarsko	1 518	3,53
Belgie	1 798	4,18	Irsko	1 800	4,19

Bulharsko	1 400	3,26	Nizozemsko	1 889	4,39
Švýcarsko	1 804	4,20	Norsko	1 750	4,07
Kypr	995	2,31	Polsko	1 721	4,00
Německo	2 916	6,78	Portugalsko	2 222	5,17
Dánsko	1 505	3,50	Rusko	2 437	5,67
Estonsko	1 517	3,53	Švédsko	1 927	4,48
Španělsko	1 876	4,36	Slovensko	1 476	3,43
Finsko	1 896	4,41	Slovensko	1 766	4,11
Francie	1 986	4,62	Ukrajina	2 002	4,66
Velká Británie	2 394	5,57	Rodinný stav	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
Pohlaví	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Ženatý/vdaná	21 892	50,91
Muž	19 530	45,42	Civilní partnerství	912	2,12
Žena	23 373	54,36	Rozluka (sňatku)	560	1,30
Neuvedeno	97	0,23	Rozluka (civilního partnerství)	59	0,14
Věková kategorie	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Rozvedený/á	3 375	7,85
>15	1	0,00	Vdovec/vdova	4 414	10,27
15–19	2 656	6,18	Kdysi v civilním partnerství, nyní od sebe	173	0,40
20–24	2 950	6,86	Kdysi v civilním partnerství, partner/ka zemřel/a	26	0,06
25–29	3 048	7,09	Svobodný/á	11 278	26,23
30–34	3 423	7,96	Neuvedeno	311	0,72
35–39	3 628	8,44	Vzdělání (ISCED)	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
40–44	3 875	9,01	Nelze harmonizovat s ISCED	17 041	39,63
45–49	3 810	8,86	Méně než nižší sekundární	2 241	5,21
50–54	3 582	8,33	Nižší sekundární	5 034	11,71
55–59	3 565	8,29	Nižší než vyšší sekundární	6 104	14,20
60–64	3 160	7,35	Vyšší sekundární	4 917	11,43
65–69	2 871	6,68	Pokročilé odborné	2 528	5,88
70–74	2 389	5,56	Nižší terciální	2 440	5,67
75+	3 740	8,70	Vyšší terciální	2 558	5,95
Neuvedeno	302	0,70	Neuvedeno	137	0,32
Bydliště	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Počet stálých členů domácnosti	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
Velké město	8 439	19,63	1	8 405	19,55
Předměstí velkého města	5 091	11,84	2	13 629	31,70
Malé město	13 442	31,26	3	8 302	19,31
Vesnice	13 309	30,95	4	7 758	18,04
Farmě, dům na venkově	2 571	5,98	5	3 169	7,37
Neuvedeno	148	0,34	6 a více	1 673	3,89
			Neuvedeno	64	0,15

Zdroj: ESS 2006, vlastní výpočty

Rozdíly mezi shlukem 1 a 2 jsou statisticky významné (p-hodnota menší než 0,05) u všech proměnných, vyjma proměnné *Je důležité být loajální k přátelům a blízkým lidem*. Zajímavá změna oproti prvním dvěma šetřením představuje proměnná *Celkový čistý příjem domácnosti ze*

všech zdrojů, která v obou shlucích typicky nabývá hodnotu 9. decilu, takže se jedná o poměrně zámožné respondenty.

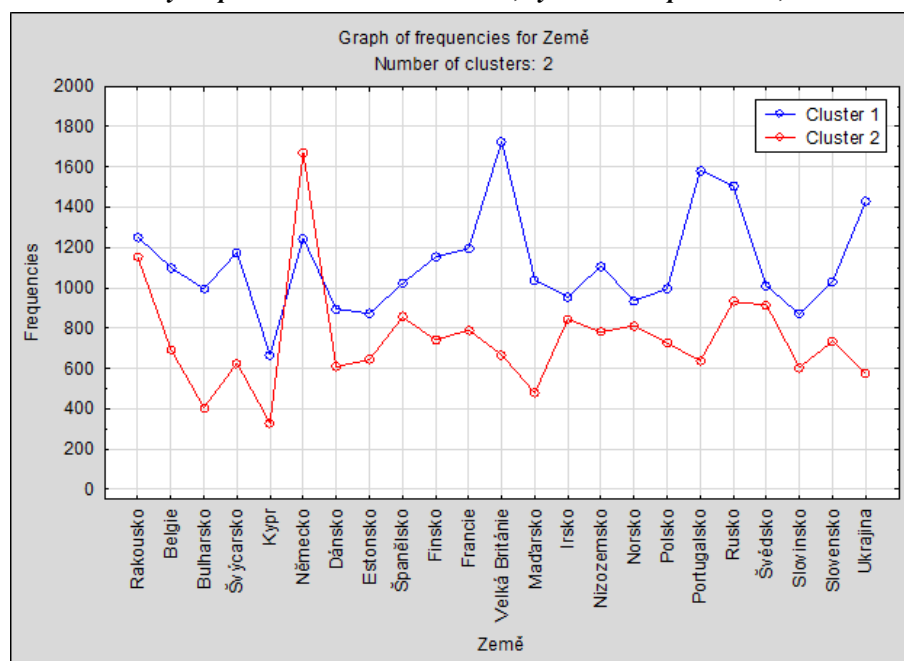
Zástupci shluku 1 v šetření ESS 2006 jsou více tolerantní vůči gayům a lesbičkám oproti představitelům shluku 2. Dále chtějí mít nové nápady a být kreativní, v životě zkoušet nové a netradiční věci, vyhledávat dobrodružství a mít vzrušující život. Chtějí být bohatý a mít drahé věci. Lidé ze shluku 1 také chtějí činit vlastní rozhodnutí a být svobodní, je pro ně důležité být úspěšný a mít uznání od druhých.

Představitelé shluku 2 v šetření ESS 2006 jsou více spokojeni se svým životem než zástupci shluku 1, více důvěřují právnímu systému a jsou obecně více šťastní. Chtějí silnou vládu, která zajistí bezpečnost a bezpečné prostředí k životu. Pomáhají ostatním lidem, pečují o jejich blaho a zažívají dobré časy.

Zastoupení respondentů ve shluku 1 činí 60 %, zastoupení respondentů ve shluku 2 činí 40 %. V absolutních číslech se jedná o 25 769 resp. 17 231 respondentů.

Obrázek 16 zobrazuje frekvence respondentů ve shlucích 1 a 2 v evropských státech zúčastněných třetí vlny šetření ESS. Modrá barva představuje shluk 1, červená pak shluk 2. Nejvyšší rozdíly mezi členy shluků 1 a 2 uvnitř státu zaznamenala Velká Británie (představitelka shluku 1) a Německo (představitelka shluku 2). Převládají počet respondentů ve shluku 2 v šetření ESS 2006 byl pouze v Německu, ve všech ostatních evropských zemích zúčastněných šetření ESS 2006 převládali respondenti ze shluku 1. Toto zjištění je zřejmě nejzajímavějším zjištěním třetí vlny šetření ESS, neboť ukazuje na možný hodnotový posun k „modernějším“ hodnotám téměř v celé Evropě.

Obr. 16 – Počty respondentů ve shlucích 1 a 2, vybrané evropské země, třetí vlna šetření ESS, 2006

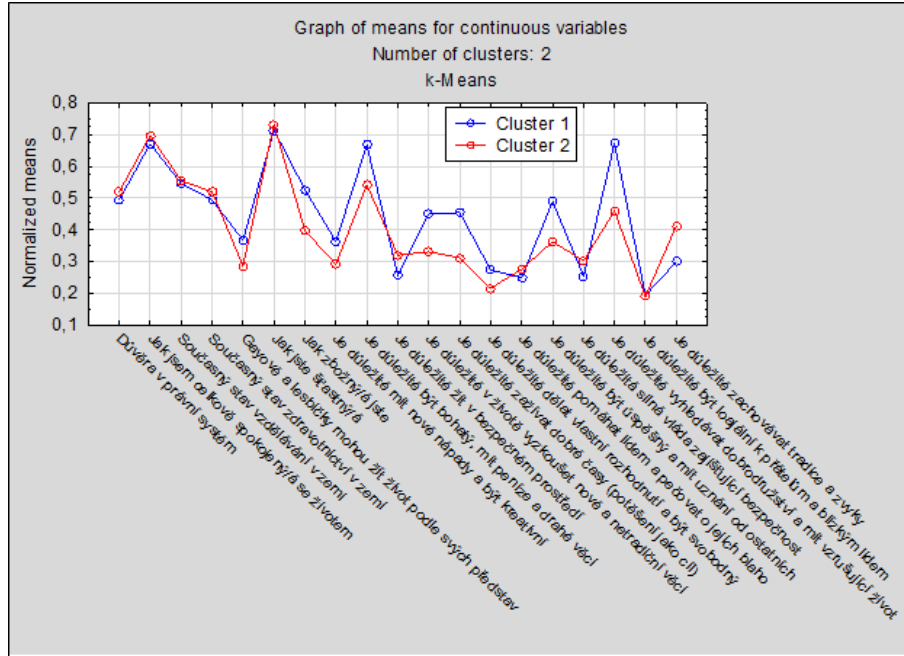
Zdroj: ESS 2006, vlastní výpočty, výstup programu STATISTICA

Hodnotové otázky a jejich normovaný průměr odpovědí ze třetího šetření ESS v roce 2006 jsou zaneseny v obrázku 17. Nejvyšší rozdíly mezi shluky 1 a 2 byly u otázek:

- Je důležité vyhledávat dobrodružství a mít vzrušující život (převaha shluku 1).
- Je důležité být úspěšný a mít uznání od ostatních (převaha shluku 1).

- Je důležité zažívat dobré časy (převaha shluku 1).
- Je důležité v životě vyzkoušet nové a netradiční věci (převaha shluku 1).
- Je důležité být bohatý, mít peníze a drahé věci (převaha shluku 1).
- Je důležité zachovávat tradice a zvyky (převaha shluku 2).

Obr. 17 – Normovaný průměr vybraných hodnotových otázek ze třetího šetření ESS v roce 2006

Zdroj: ESS 2006, vlastní výpočty, výstup programu STATISTICA

5.2.3 Šetření European Social Survey, 4. vlna 2008

Čtvrté šetření ESS se uskutečnilo v roce 2008. K analýze bylo použito 27 států. Do shlukové analýzy vstoupilo 38 proměnných (viz Tab. 6), na které odpovídalo 51 846 respondentů. Na základě odpovědí byly vytvořeny dva shluky metodou K-means. Typická charakteristika shluku 1 v šetření ESS v roce 2008 byl muž, Finsko, věková skupina 75 a více let, ženatý, katolík, modlí se každý den, bydlící v městěčku nebo malém městě, žijící v domácnosti o dvou členech. Typická charakteristika druhého shluku byla žena, Německo, věková skupina 15–19 let, katolička, modlí se jen v kostele, bydlící na vesnici, žijící v domácnosti se dvěma členy. Výsledky všech proměnných shlukové analýzy ze 4. vlny šetření ESS v roce 2008 jsou zobrazeny v tabulce 22.

Tab. 22 – Výsledky shlukové analýzy pro čtvrtou vlnu ESS v roce 2008

		Shluk 1	Shluk 2	p-hodnota
Sociodemografické	Země	Finsko	Německo	<0,01
	Pohlaví	2	1	<0,01
	Věková skupina	75+	15–19	<0,01
	Rodinný stav	1	1	<0,01
	Rozvedl/a se	2	2	<0,01
	Žil/a s partnerem/kou v nesezdaném soužití	2	2	<0,01
	Počet stálých členů domácnosti	2	2	<0,01
	Nejvyšší úroveň vzdělání (klasifikace ISCED)	0	0	<0,01

	Nejvyšší úroveň vzdělání partnera/ky	3	3	<0,01
	Děti žijící v domácnosti	2	2	<0,01
	Žili s Vámi někdy děti v domácnosti?	1	2	<0,01
	Bydliště	3	4	<0,01
	Celkový čistý příjem domácnosti ze všech zdrojů	5	4	<0,01
Věra	Jak zbožný/á jste	5,91	3,84	<0,01
	Jak často se modlíte (vyjma náboženských obřadů)	1	7	<0,01
	Prislušnost k náboženství či denominaci	1	1	<0,01
	Současné náboženské vyznání	1	1	<0,01
Péče o	Domácí práce a péče o děti během posledních 7 dní	0	0	<0,01
	Partner/ka vykonal domácí práce a péči o děti během posledních 7 dní	0	0	<0,01
Spokojenost	Důvěra v právní systém	4,67	4,83	<0,01
	Jak jste šťastný/á	6,88	7,21	<0,01
	Jak jsem celkově spokojený/á se životem	6,43	6,76	<0,01
	Současný stav vzdělávání v zemi	5,33	5,38	0,05
	Současný stav zdravotnictví v zemi	4,74	5,11	<0,01
Hodnoty a názory	Jak často se setkáváte s přáteli, příbuznými nebo kolegy	5	6	<0,01
	Gayové a lesbičky mohou žít život podle svých představ	2,56	2,23	<0,01
	Je důležité mít nové nápady a být kreativní	2,83	2,47	<0,01
	Je důležité být bohatý, mít peníze a drahé věci	4,23	3,68	<0,01
	Je důležité žít v bezpečném prostředí	2,13	2,45	<0,01
	Je důležité v životě vyzkoušet nové a netradiční věci	3,25	2,77	<0,01
	Je důležité zažívat dobré časy (potěšení jako cíl)	3,33	2,71	<0,01
	Je důležité dělat vlastní rozhodnutí a být svobodný	2,41	2,13	<0,01
	Je důležité pomáhat lidem a pečovat o jejich blaho	2,17	2,32	<0,01
	Je důležité být úspěšný a mít uznání od ostatních	3,37	2,85	<0,01
	Je důležitá silná vláda zajišťující bezpečnost	2,17	2,41	<0,01
	Je důležité vyhledávat dobrodružství a mít vzrušující život	4,40	3,49	<0,01
	Je důležité být loajální k přátelům a blízkým lidem	1,99	2,01	<0,01
Je důležité zachovávat tradice a zvyky	2,35	2,92		
	Počet respondentů	24 770	27 076	
	Procenta (%)	47,78	52,22	

Poznámka: zelené podbarvení v tabulce představuje statisticky významné rozdíly ve shlucích, červené podbarvení představuje hodnoty, které se mezi shluky 1 a 2 statisticky významně nelišily na hladině významnosti $\alpha = 5\%$.

Zdroj: vlastní výpočty na základě dat z ESS 2008

Procentuální zastoupení vybraných sociodemografických otázek pro čtvrté šetření je uvedeno v tabulce 23.

Tab. 23 – Zastoupení vybraných sociodemografických charakteristik ve čtvrtém šetření ESS (2008)

Země	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Země	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
Belgie	1 760	3,39	Norsko	1 549	2,99
Bulharsko	2 230	4,30	Polsko	1 619	3,12
Česko	2 018	3,89	Portugalsko	2 367	4,57
Dánsko	1 610	3,11	Rumunsko	2 146	4,14
Estonsko	1 661	3,20	Rusko	2 512	4,85
Finsko	2 195	4,23	Řecko	2 072	4,00
Francie	2 073	4,00	Slovensko	1 810	3,49
Chorvatsko	1 484	2,86	Slovinsko	1 286	2,48
Irsko	1 764	3,40	Španělsko	2 576	4,97
Kypr	1 215	2,34	Švédsko	1 830	3,53
Lotyšsko	1 980	3,82	Švýcarsko	1 819	3,51
Maďarsko	1 544	2,98	Ukrajina	1 845	3,56
Německo	2 751	5,31	Velká Británie	2 352	4,54
Nizozemsko	1 778	3,43			
			Rodinný stav	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
Pohlaví	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Ženatý/vdaná	26 008	50,16
Muž	23 520	45,37	Civilní partnerství	708	1,37
Žena	28 296	54,58	Rozluka (sňatku)	661	1,27
	30	0,06	Rozluka (civilního partnerství)	38	0,07
Neuvedeno			Rozvedený/á	4 024	7,76
Věková kategorie	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Vdovec/vdova	5 461	10,53
15–19	2 832	5,46	Kdysi v civilním partnerství, nyní od sebe	106	0,20
20–24	3 467	6,69	Kdysi v civilním partnerství, partner/ka zemřel/a	17	0,03
25–29	3 898	7,52	Svobodný/á	12 857	24,80
30–34	4 058	7,83	Neuvedeno	1 966	3,79
35–39	4 409	8,50			
40–44	4 447	8,58	Vzdělání (ISCED)	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
45–49	4 426	8,54	Nelze harmonizovat s ISCED	13 658	26,34
50–54	4 451	8,59	Méně než nižší sekundární	4 254	8,21
55–59	4 344	8,38	Nižší sekundární	6 943	13,39
60–64	4 075	7,86	Nižší než vyšší sekundární	8 128	15,68
65–69	3 631	7,00	Vyšší sekundární	7 999	15,43
70–74	3 116	6,01	Pokročilé odborné	3 417	6,59
75+	4 540	8,76	Nižší terciální	3 345	6,45
Neuvedeno	152	0,29	Vyšší terciální	4 010	7,73
			Neuvedeno	92	0,18
Bydliště	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Počet stálých členů domácnosti	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
Velké město	12 421	23,96	1	10 435	20,13
Předměstí velkého města	4 996	9,64	2	16 893	32,58
Malé město	15 520	29,93	3	10 108	19,50
Vesnice	15 885	30,64	4	9 138	17,63
Farmě, dům na venkově	2 839	5,48	5	3 532	6,81

Neuvedeno	185	0,36	6 a více	1 698	3,28
			Neuvedeno	42	0,08

Zdroj: ESS 2008, vlastní výpočty

Rozdíly mezi shluky 1 a 2 jsou statisticky významné (p-hodnota menší než 0,05) u všech proměnných, vyjma proměnné *Současný stav vzdělávání v zemi*, která se statisticky významně neliší. Zajímavý je „návrát“ proměnné *celkový čistý příjem domácnosti ze všech zdrojů* z vysoké hodnoty 9. decilu v obou shlucích zpátky k nižším decilům, v případě shluku 1 do 5. decilu, v případě shluku 2 do 4. decilu.

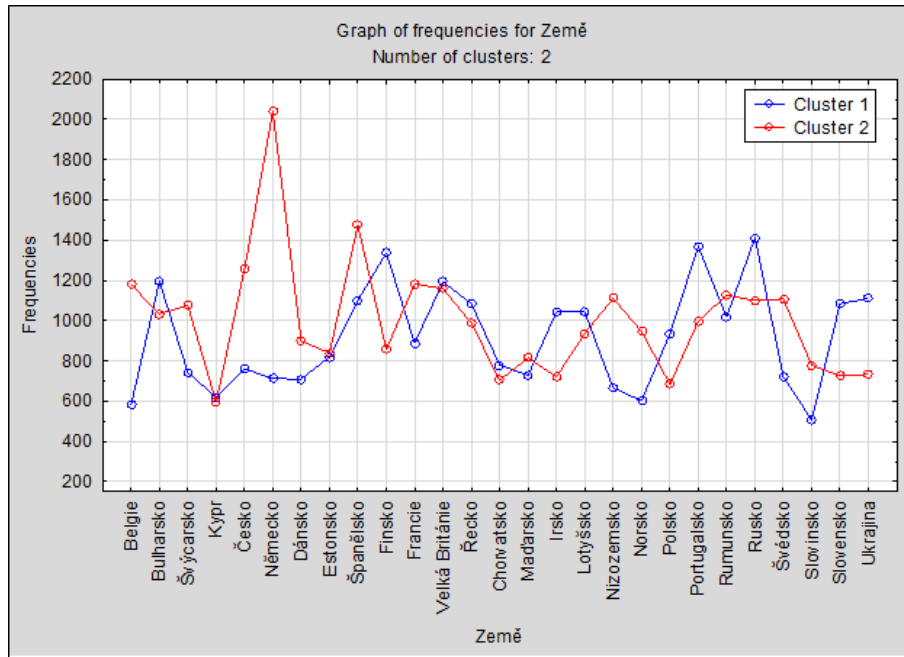
Respondenti ve shluku 1 v šetření ESS 2008 jsou více tolerantní k homosexuálně orientovaným jedincům oproti respondentům ve shluku 2. Respondent ze shluku 1 chce žít v bezpečném prostředí, je pro něj důležitá silná vláda, která mu zajišťuje vytouženou bezpečnost. Je pro něj důležité pomáhat lidem a zachovávat tradice a zvyky. Oproti respondentům ze shluku 2 je respondent shluku 1 mnohem zbožnější (5,91 vs. 3,84).

Respondenti ve shluku 2 v šetření ESS 2008 jsou více spokojeni se svým životem než zástupci shluku 1, více důvěřují právnímu systému, jsou spokojenější se zdravotnictvím v zemi a obecně jsou více šťastní. Zastávají „moderní“ hodnoty jako je důležitost dělat vlastní rozhodnutí, být svobodný, vyhledávat dobrodružství, mít vzrušující život, zkusit nové věci, být úspěšný a uznávaný, být kreativní, mít hodně peněz a drahé věci.

Zastoupení respondentů v šetření ESS v roce 2008 ve shluku 1 a 2 bylo oproti předchozímu šetření, ve kterém byly rozdíly znatelnější, velmi podobné. Shluk 1 představoval 48 % respondentů, shluku 2 představoval 52 % respondentů. V absolutních číslech se jednalo o 24 770 resp. 27 076 respondentů.

Obrázek 18 zobrazuje frekvence respondentů ve shlucích 1 a 2 v evropských státech zúčastněných čtvrté vlny šetření ESS. Modrá barva značí shluk 1, červená pak shluk 2. Nejvyšší rozdíly mezi členy shluků 1 a 2 uvnitř státu zaznamenalo Finsko (představující shluk 1) a Německo (představující shluk 2). Převládají počet respondentů ve shluku 1 v šetření ESS 2008 byl nejvyšší ve Finsku, dále v Portugalsku, v Irsku, v Rusku, na Ukrajině, v Bulharsku, na Slovensku, v Polsku a mírně převyšovali v Chorvatsku a Lotyšsku. Převládají počet respondentů ve shluku 2 v Německu, Belgii, Španělsku, Švýcarsku, Dánsku, Francii, Nizozemsku, Norsku, Švédsku, Česku, Maďarsku, Rumunsku a Slovinku. Podobné zastoupení v obou shlucích měly v země Velká Británie, Kypr a Estonsko.

Obr. 18 – Počty respondentů ve shlucích 1 a 2, vybrané evropské země, čtvrtá vlna šetření ESS, 2008

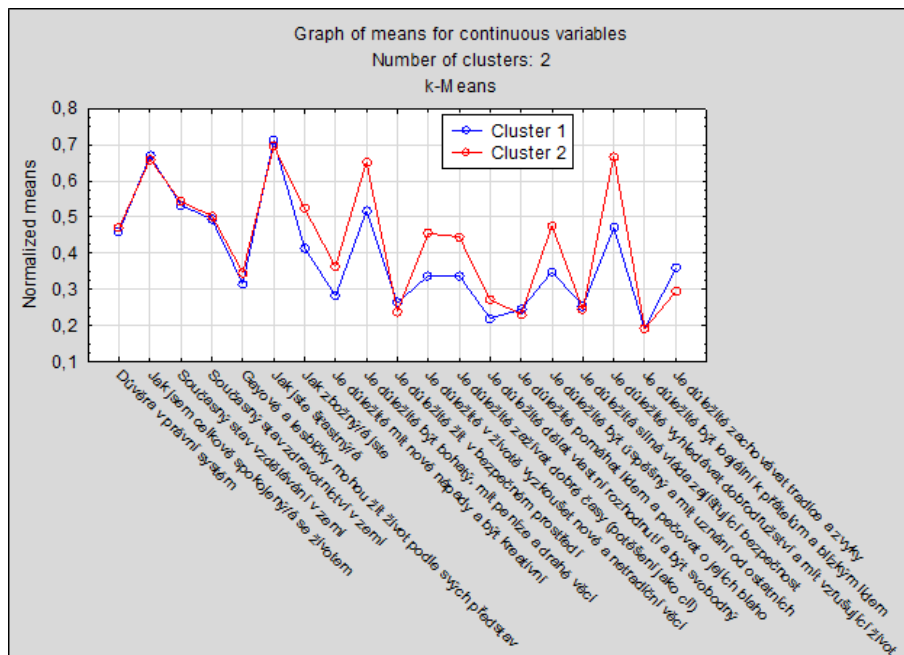

Zdroj: ESS 2008, vlastní výpočty, výstup programu STATISTICA

Otázky týkající se hodnot a jejich normovaný průměr odpovědí ve čtvrtém šetření ESS v roce 2008 jsou zaneseny v grafu 19. Nejvyšší rozdíly mezi shluky 1 a 2 byly u otázek:

- Je důležité vyhledávat dobrodružství a mít vzrušující život (převaha shluku 2).
- Je důležité být bohatý, mít peníze a drahé věci (převaha shluku 2).
- Je důležité být úspěšný a mít uznání od ostatních (převaha shluku 2).
- Je důležité zažívat dobré časy (převaha shluku 2).
- Je důležité v životě vyzkoušet nové a netradiční věci (převaha shluku 2).
- Je důležité zachovávat tradice a zvyky (převaha shluku 1).

Obr. 19 – Normovaný průměr vybraných hodnotových otázek ze čtvrtého šetření ESS v roce 2008

Zdroj: ESS 2008, vlastní výpočty, výstup programu STATISTICA

5.2.4 Šetření European Social Survey, 5. vlna 2010

Pátá vlna šetření ESS se uskutečnila v roce 2010. Do shlukové analýzy vstoupilo 26 států a 39 proměnných (viz Tab. 6), na které odpovídalo 50 164 respondentů (tj. 1 956 396 údajů). Podle odpovědí respondentů byly vytvořeny dva shluky metodou K-means. Typická charakteristika shluku 1 byl muž, Řecko, věková skupina 20–24 let, rodinný stav svobodný, katolík, modlíci se jen v kostele, z městečka nebo malého města, žijící v domácnosti o třech členech. Typická charakteristika shluku 2 byla žena, Německo, rodinný stav svobodný, věková skupina 75 a více let, katolička, modlíci se jen v kostele, bydlící na vesnici, žijící v domácnosti o dvou členech. Výsledky všech proměnných ze shlukové analýzy z páté vlny jsou zobrazeny v tabulce 24.

Tab. 24 – Výsledky shlukové analýzy pro pátou vlnu ESS v roce 2010

		Shluk 1	Shluk 2	p-hodnota
Sociodemografické proměnné	Země	Řecko	Německo	<0,01
	Pohlaví	1	2	<0,01
	Věková skupina	20–24	75+	<0,01
	Rodinný stav	6	6	<0,01
	Rozvedl/a se	2	2	<0,01
	Žil/a s partnerem/kou v nesezdaném soužití	2	2	<0,01
	Typ soužití se současným manželem/kou, partnerem/kou*	1	1	<0,01
	Počet stálých členů domácnosti	3	2	<0,01
	Nejvyšší úroveň vzdělání	4	2	<0,01
	Nejvyšší úroveň vzdělání partnera/ky	4	2	<0,01
	Děti žijící v domácnosti	2	2	<0,01
	Žili s Vámi někdy děti v domácnosti?	2	1	<0,01
	Bydliště	3	4	<0,01
	Celkový čistý příjem domácnosti ze všech zdrojů	7	3	<0,01
Víra	Jak zbožný/á jste	4,15	5,24	<0,01
	Jak často se modlíte (vyjma náboženských obřadů)	7	7	<0,01
	Příslušnost k náboženství či denominaci	1	1	<0,01
	Současné náboženské vyznání	1	1	<0,01
Péče o děti	Domácí práce a péče o děti během posledních 7 dní	0	0	<0,01
	Partner/ka vykonal domácí práce a péči o děti během posledních 7 dní	0	0	<0,01
Spokojenost	Důvěra v právní systém	4,60	4,71	<0,01
	Jak jste šťastný/á	7,11	6,97	<0,01
	Jak jsem celkově spokojený/á se životem	6,69	6,60	<0,01
	Současný stav vzdělávání v zemi	5,33	5,42	<0,01
	Současný stav zdravotnictví v zemi	4,94	5,03	<0,01
Hodnoty a	Jak často se setkáváte s přáteli, příbuznými nebo kolegy	6	6	<0,01
	Gayové a lesbičky mohou žít život podle svých představ	2,27	2,39	<0,01
	Je důležité mít nové nápady a být kreativní	2,41	2,81	<0,01
	Je důležité být bohatý, mít peníze a drahé věci	3,58	4,26	<0,01

Je důležité žít v bezpečném prostředí	2,32	2,20	<0,01
Je důležité v životě vyzkoušet nové a netradiční věci	2,69	3,27	<0,01
Je důležité zažívat dobré časy (potěšení jako cíl)	2,69	3,23	<0,01
Je důležité dělat vlastní rozhodnutí a být svobodný	2,10	2,36	<0,01
Je důležité pomáhat lidem a pečovat o jejich blaho	2,23	2,16	<0,01
Je důležité být úspěšný a mít uznání od ostatních	2,75	3,38	<0,01
Je důležitá silná vláda zajišťující bezpečnost	2,27	2,22	<0,01
Je důležité vyhledávat dobrodružství a mít vzrušující život	3,35	4,34	<0,01
Je důležité být loajální k přátelům a blízkým lidem	1,95	1,95	0,96
Je důležité zachovávat tradice a zvyky	2,80	2,47	<0,01
Počet respondentů	23 378	26 786	
Procenta (%)	46,60	53,40	

*tato otázka se objevuje až od 5. vlny šetření ESS (2010)

Poznámka: zelené podbarvení v tabulce představuje statisticky významné rozdíly ve shlucích, červené podbarvení představuje hodnoty, které se mezi shluky 1 a 2 statisticky významně nelišily na hladině významnosti $\alpha = 5\%$.

Zdroj: vlastní výpočty na základě dat z ESS 2010

Procentuální zastoupení vybraných sociodemografických otázek pro páté šetření je uvedeno v tabulce 25.

Tab. 25 – Zastoupení vybraných sociodemografických charakteristik v pátém šetření ESS (2010)

Země	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Země	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
Belgie	1 704	3,40	Chorvatsko	1 649	3,29
Bulharsko	2 434	4,85	Maďarsko	1 561	3,11
Švýcarsko	1 506	3,00	Irsko	2 576	5,14
Kypr	1 083	2,16	Litva	1 677	3,34
Česko	2 386	4,76	Nizozemsko	1 829	3,65
Německo	3 031	6,04	Norsko	1 548	3,09
Dánsko	1 576	3,14	Polsko	1 751	3,49
Estonsko	1 793	3,57	Portugalsko	2 150	4,29
Španělsko	1 885	3,76	Rusko	2 595	5,17
Finsko	1 878	3,74	Švédsko	1 497	2,98
Francie	1 728	3,44	Slovinsko	1 403	2,80
Velká Británie	2 422	4,83	Slovensko	1 856	3,70
Řecko	2 715	5,41	Ukrajina	1 931	3,85
Věková kategorie	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Rodinný stav	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
>15	1	0,00	Ženatý/vdaná	1 348	2,69
15–19	2 752	5,49	Registrované partnerství	168	0,33
20–24	3 431	6,84	Rozluka	366	0,73
25–29	3 457	6,89	Rozvedený/á	4 304	8,58
30–34	3 866	7,71	Vdovec/vdova	5 333	10,63
35–39	3 871	7,72	Svobodný/á	13 394	26,70

40–44	4 205	8,38	Neuvedeno	25 251	50,34
45–49	4 231	8,43	Vzdělání (ISCED)	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
50–54	4 261	8,49	Méně než nižší sekundární	6 632	13,22
55–59	4 208	8,39	Nižší sekundární	8 848	17,64
60–64	4 247	8,47	Nižší než vyšší sekundární	6 967	13,89
65–69	3 533	7,04	Vyšší sekundární	11 425	22,78
70–74	3 191	6,36	Pokročilé odborné	6 118	12,20
75+	4 782	9,53	Nižší terciální	4 234	8,44
Neuvedeno	128	0,26	Vyšší terciální	5 709	11,38
			Neuvedeno	231	0,46
Bydliště	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Počet stálých členů domácnosti	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
Velké město	1 1274	22,47	1	10 471	20,87
Předměstí velkého města	5 468	10,90	2	16 431	32,75
Malé město	14 964	29,83	3	9 679	19,29
Vesnice	15 524	30,95	4	8 662	17,27
Farmě, dům na venkově	2 835	5,65	5	3 329	6,64
Neuvedeno	99	0,20	6 a více	1 555	3,10
			Neuvedeno	37	0,07

Zdroj: ESS 2010, vlastní výpočty

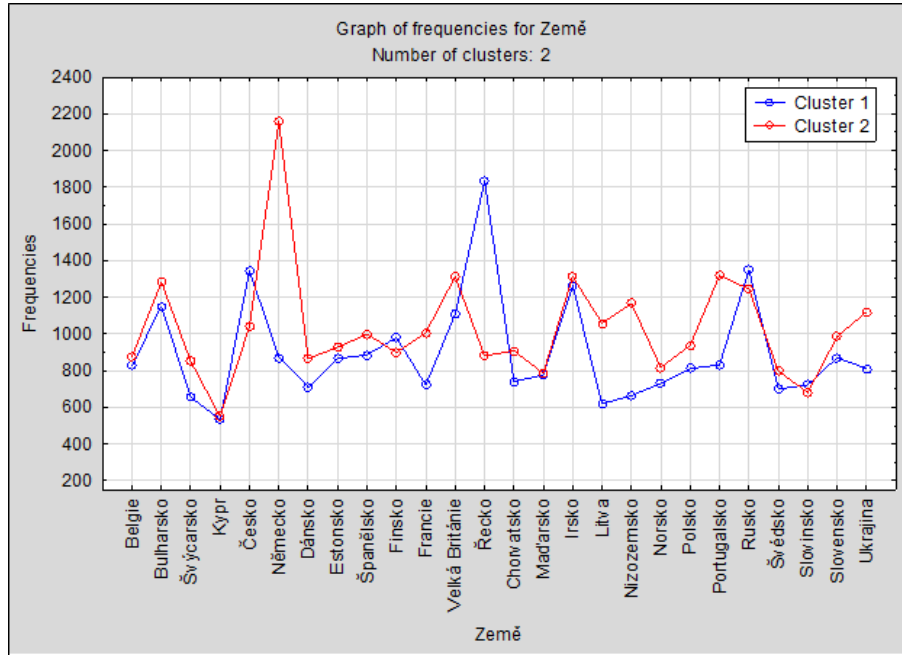
Rozdíly mezi shluky 1 a 2 jsou statisticky významné (p -hodnota menší než 0,05) u všech proměnných, vyjma proměnné *Je důležité být loajální k přátelům a blízkým lidem*, která se statisticky významně neliší. Opět se proměnil *Celkový čistý příjem domácnosti ze všech zdrojů*, tentokrát jsou respondenti prvního shluku v 7. decilu, oproti respondentům druhého shluku, kteří jsou ve 3. decilu. První skupina má tedy více než dvojnásobné příjmy. Členové shluku 1 jsou vzdělanější (vyšší sekundární vzdělání) oproti členům shluku 2 (nižší sekundární vzdělání).

Respondenti v prvního shluku v šetření ESS 2010 zastávají více hodnoty kreativity, svobody, vzrušujícího života, kariéry, úspěchu a peněz. Jsou mladší (20–24) a bohatší než zástupci druhého shluku. Jsou šťastnější a spokojenější se životem (oproti shluku 2). Respondenti ve druhém shluku oceňují bezpečí, pomoc lidem a tradice. Jsou spokojenější se stavem vzdělání a stavem zdravotnictví v zemi (oproti shluku 1).

Počet respondentů ve shluku 1 a 2 v šetření ESS v roce 2010 byl podobný. Shluk 1 představoval 47 % respondentů, shluku 2 představoval 53 % respondentů. V absolutních číslech se jednalo o 23 378 resp. 26 786 respondentů.

Obrázek 20 zobrazuje počty respondentů ve shlucích 1 a 2 v evropských státech zúčastněných čtvrté vlny šetření ESS. Modrá barva označuje shluk 1, červená pak shluk 2. Nejvyšší rozdíly mezi členy shluků 1 a 2 uvnitř státu zaznamenalo Řecko (shluk 1) a Německo (shluk 2). Významně převládají počty respondentů ve shluku 1 měly pouze Řecko a Česko. Mírně vyšší počty byly ve Finsku a Rusku. Téměř shodné počty respondentů ve shlucích byly v Belgii, na Kypru, v Maďarsku a ve Slovinsku. Ve zbylých zemích převládal shluk 2, nejvíce pak v Německu, Nizozemsku a Portugalsku.

Obr. 20 – Počty respondentů ve shlucích 1 a 2, vybrané evropské země, pátá vlna šetření ESS, 2010

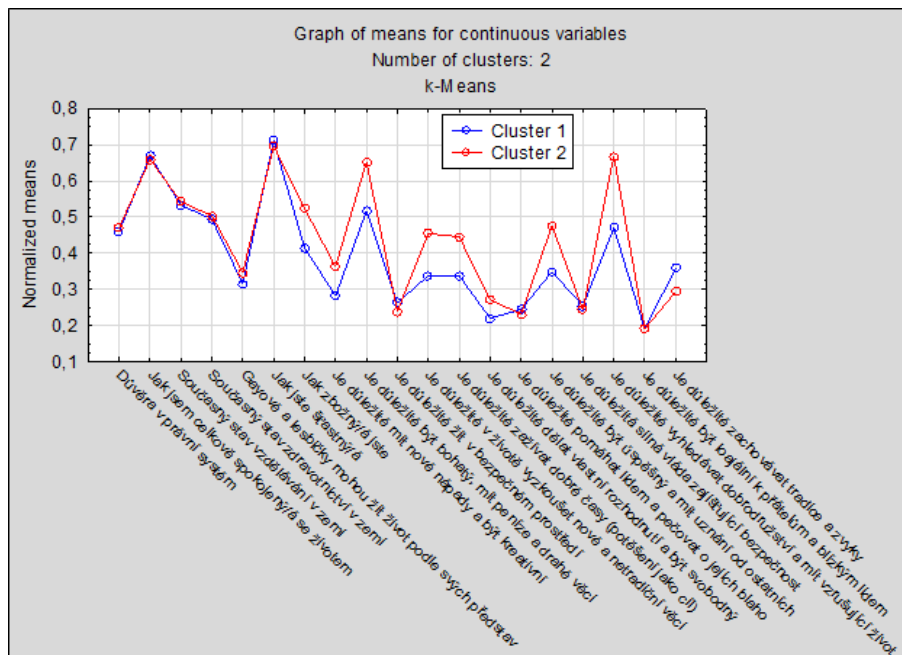

Zdroj: ESS 2010, vlastní výpočty, výstup programu STATISTICA

Hodnotové otázky a jejich normované průměrné odpovědi v pátém šetření ESS v roce 2010 jsou zaneseny v obrázku 21. Nejvyšší rozdíly mezi shluky 1 a 2 byly u otázek:

- Je důležité vyhledávat dobrodružství a mít vzrušující život (převaha shluku 2).
- Je důležité být bohatý, mít peníze a drahé věci (převaha shluku 2).
- Je důležité být úspěšný a mít uznání od ostatních (převaha shluku 2).
- Je důležité zažívat dobré časy (převaha shluku 2).
- Je důležité v životě vyzkoušet nové a netradiční věci (převaha shluku 2).
- Je důležité zachovávat tradice a zvyky (převaha shluku 1).

Obr. 21 – Normovaný průměr vybraných hodnotových otázek z pátého šetření ESS v roce 2010

Zdroj: ESS 2010, vlastní výpočty, výstup programu STATISTICA

5.2.5 Šetření European Social Survey, 6. vlna 2012

Šestá vlna šetření ESS se uskutečnila v roce 2012. Analyzováno bylo 28 států, každý stát s 39 proměnnými (viz Tab. 6), na které odpovídalo 52 165 respondentů (tj. 2 miliony 34 tisíc údajů). Podle odpovědí respondentů byly vytvořeny dva shluky metodou K-means. Typická charakteristika shluku 1 byla žena, Ukrajina, věkové skupina 75 a více let, rodinný stav vdova, katolička, modlící se každý den, bydlící v městečku nebo malém městě, žijící v domácnosti o dvou členech. Typická charakteristika shluku 2 byl muž, Německo, věková skupina 20–24 let, svobodný, katolík, modlící se jen v kostele, bydlící na vesnici, žijící v domácnosti o dvou členech. Výsledky všech proměnných shlukové analýzy ze šesté vlny jsou zobrazeny v tabulce 26.

Tab. 26 – Výsledky shlukové analýzy pro šestou vlnu ESS v roce 2012

		Shluk 1	Shluk 2	p-hodnota
Sociodemografické proměnné	Země	Ukrajina	Německo	<0,01
	Pohlaví	2	1	<0,01
	Věková skupina	75+	20–24	<0,01
	Rodinný stav	5	6	<0,01
	Rozvedl/a se	2	2	<0,01
	Žil/a s partnerem/kou v nesezdaném soužití	2	2	<0,01
	Typ soužití se současným manželem/kou, partnerem/kou	1	1	<0,01
	Počet stálých členů domácnosti	2	2	<0,01
	Nejvyšší úroveň vzdělání	2	4	<0,01
	Nejvyšší úroveň vzdělání partnera/ky	2	4	<0,01
	Děti žijící v domácnosti (ANO/NE)	2	2	<0,01
	Žili s Vámi někdy děti v domácnosti?	1	2	<0,01
	Bydliště	3	4	<0,01
	Celkový čistý příjem domácnosti ze všech zdrojů	4	6	<0,01
	Víra	Jak zbožný/á jste	5,87	3,89
Jak často se modlíte (vyjma náboženských obřadů)		1	7	<0,01
Příslušnost k náboženství či denominaci		1	1	<0,01
Současné náboženské vyznání		1	1	<0,01
Péče o děti	Domácí práce a péče o děti během posledních 7 dní	0	0	<0,01
	Partner/ka vykonal/a domácí práce a péči o děti během posledních 7 dní	0	0	<0,01
Spokojenost	Důvěra v právní systém	4,49	4,85	<0,01
	Jak jste šťastný/á	6,91	7,29	<0,01
	Jak jsem celkově spokojený/á se životem	6,52	6,96	<0,01
	Současný stav vzdělávání v zemi	5,51	5,68	<0,01
	Současný stav zdravotnictví v zemi	4,85	5,31	<0,01
Hodnoty a názory	Jak často se setkáváte s přáteli, příbuznými nebo kolegy	5	6	<0,01
	Gayové a lesbičky mohou žít život podle svých představ	2,53	2,23	<0,01
	Je důležité mít nové nápady a být kreativní	2,81	2,44	<0,01
	Je důležité být bohatý, mít peníze a drahé věci	4,23	3,69	<0,01

Je důležité žít v bezpečném prostředí	2,10	2,35	<0,01
Je důležité v životě vyzkoušet nové a netradiční věci	3,22	2,69	<0,01
Je důležité zažívat dobré časy (potěšení jako cíl)	3,31	2,69	<0,01
Je důležité dělat vlastní rozhodnutí a být svobodný	2,34	2,07	<0,01
Je důležité pomáhat lidem a pečovat o jejich blaho	2,12	2,20	<0,01
Je důležité být úspěšný a mít uznání od ostatních	3,30	2,76	<0,01
Je důležitá silná vláda zajišťující bezpečnost	2,11	2,26	<0,01
Je důležité vyhledávat dobrodružství a mít vzrušující život	4,34	3,40	<0,01
Je důležité být loajální k přátelům a blízkým lidem	1,95	1,90	<0,01
Je důležité zachovávat tradice a zvyky	2,31	2,88	<0,01
Počet respondentů	23 495	28 670	
Procenta (%)	45,04	54,96	

Poznámka: zelené podbarvení v tabulce představuje statisticky významné rozdíly ve shlicích

Zdroj: ESS 2012, vlastní výpočty

Procentuální zastoupení vybraných sociodemografických otázek pro šesté šetření je uvedeno v tabulce 27.

Tab. 27 – Zastoupení vybraných sociodemografických charakteristik v šestém šetření ESS (2012)

Země	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Země	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
Albánie	1 201	2,30	Maďarsko	2 014	3,86
Belgie	1 869	3,58	Německo	2 958	5,67
Bulharsko	2 260	4,33	Nizozemsko	1 845	3,54
Česko	2 009	3,85	Norsko	1 624	3,11
Dánsko	1 650	3,16	Polsko	1 898	3,64
Estonsko	2 380	4,56	Portugalsko	2 151	4,12
Finsko	2 197	4,21	Rusko	2 484	4,76
Francie	1 968	3,77	Slovensko	1 847	3,54
Irsko	2 628	5,04	Slovinsko	1 257	2,41
Island	752	1,44	Španělsko	1 889	3,62
Itálie	960	1,84	Švédsko	1 847	3,54
Kosovo	1 295	2,48	Švýcarsko	1 493	2,86
Kypr	1 116	2,14	Ukrajina	2 178	4,18
Litva	2 109	4,04	Velká Británie	2 286	4,38
Pohlaví	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Rodinný stav	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
Muž	23 783	45,59	Ženatý/vdaná	853	1,64
Žena	28 365	54,38	Registrované partnerství	100	0,19
Neuvedeno	17	0,03	Rozluka	274	0,53
Věková kategorie	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Rozvedený/á	4 803	9,21
15–19	2 924	5,61	Vdovec/vdova	5 217	10,00
20–24	3 492	6,69	Svobodný/á	14 832	28,43
25–29	3 555	6,81	Neuvedeno	26 086	50,01
30–34	3 938	7,55	Vzdělání (ISCED)	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)

35–39	4 146	7,95	méně než nižší sekundární	5 730	10,98
40–44	4 445	8,52	nižší sekundární	9 592	18,39
45–49	4 406	8,45	nižší než vyšší sekundární	6 880	13,19
50–54	4 525	8,67	vyšší sekundární	11 649	22,33
55–59	4 482	8,59	pokročilé odborné	6 993	13,41
60–64	4 448	8,53	nižší terciální	4 570	8,76
65–69	3 810	7,30	vyšší terciální	6 425	12,32
70–74	3 255	6,24	Neuvedeno	326	0,62
75+	4 624	8,86			
Neuvedeno	115	0,22			
			Počet stálých členů domácnosti	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
Bydliště	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	1	10 298	19,74
Velké město	11 360	21,78	2	17 034	32,65
Předměstí velkého města	5 496	10,54	3	10 074	19,31
Malé město	16 367	31,38	4	9 007	17,27
Vesnice	15 996	30,66	5	3 595	6,89
Farmě, dům na venkově	2 800	5,37	6 a více	2 127	4,08
Neuvedeno	146	0,28	Neuvedeno	30	0,06

Zdroj: ESS 2012, vlastní výpočty

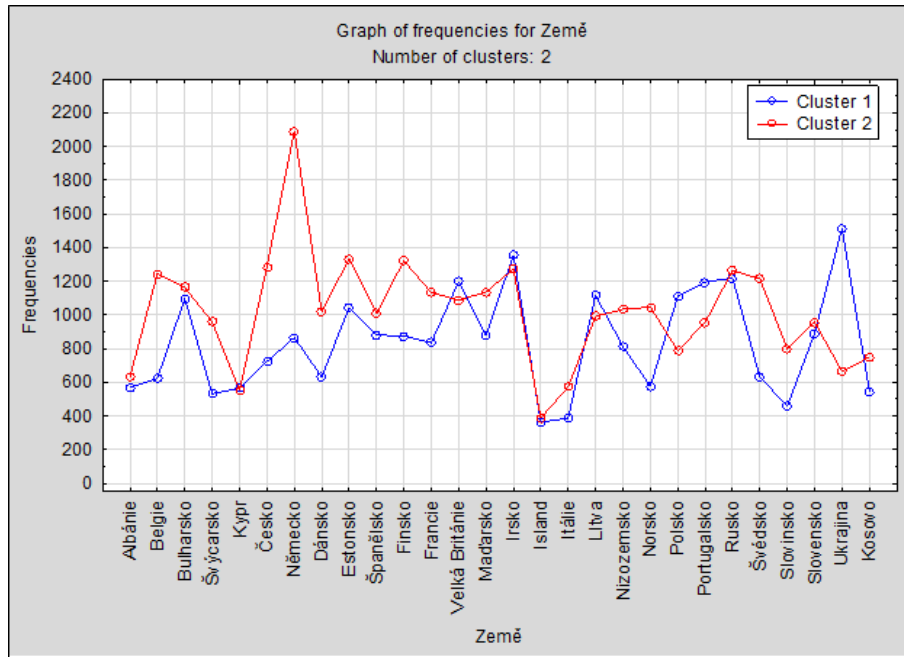
Rozdíly mezi shluky 1 a 2 jsou statisticky významné (p -hodnota menší než 0,05) u všech proměnných. Typická respondent/ka prvního shluku má vyšší sekundární vzdělání a celkové příjmy domácnosti ve 4. decilu. Respondent/ka prvního shluku ze šetření ESS 2012 chce žít v bezpečném prostředí ve státě řízeném silnou vládou. Chce zachovávat tradice a zvyky a pomáhat lidem.

Typický respondent/ka druhého shluku má vyšší sekundární vzdělání a celkový příjem domácnosti ze 6. decilu. Je šťastnější a spokojenější se životem než respondenti ze shluku jedna. Respondent/ka z druhého shluku vyhledává dobrodružství, chce vzrušující život, zkusit nové a netradiční věci, dělat vlastní rozhodnutí, být svobodný a užívat si života. Chce být bohatý, úspěšný a mít uznání od ostatních.

Zastoupení respondentů ve shlucích 1 a 2 v šetření ESS v roce 2012 bylo v poměru 45 % (shluk 1) ku 55 % (shluk 2). Vyjádřeno v absolutních číslech čítal první shluk 23 495 respondentů, druhý shluk pak 28 670 respondentů.

Obrázek 22 zobrazuje počty respondentů ve shlucích 1 a 2 v evropských státech zúčastněných šesté vlny šetření ESS. Modrá barva představuje shluk 1, červená pak shluk 2. Nejvyšší rozdíly mezi členy shluků 1 a 2 uvnitř státu zaznamenala Ukrajina (shluk 1) a Německo (shluk 2). Významněji převládající počty respondentů ve shluku 1 měla pouze Ukrajina. Vyšší počty byly v Polsku, Portugalsku. Mírně převládající počty respondentů v prvním shluku byly v Litvě, Velké Británii a Irsku. Téměř shodné počty respondentů z prvního i druhého shluku byly v Albánii, na Islandu, na Kypru, v Rusku a ve Slovinsku. Zbylé země měly vyšší zastoupení respondentů ze druhého shluku, nejvyšší zastoupení bylo v Německu, Belgii, Švédsku, Finsku, Česku a Švýcarsku.

Obr. 22 – Počty respondentů ve shlucích 1 a 2, vybrané evropské země, šestá vlna šetření ESS, 2012

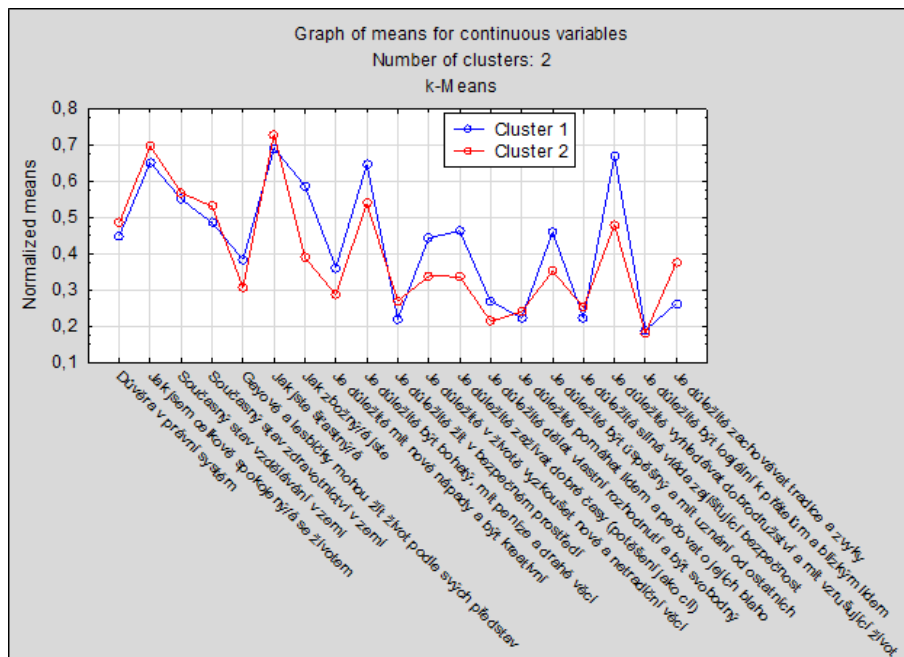

Zdroj: ESS 2012, vlastní výpočty, výstup programu STATISTICA

Otázky týkající se hodnot a jejich normované průměrné odpovědi v šestém šetření ESS v roce 2012 jsou zaneseny do obrázku 23. Nejvyšší rozdíly mezi shluky 1 a 2 byly u otázek:

- Je důležité vyhledávat dobrodružství a mít vzrušující život (převaha shluku 2).
- Je důležité zažívat dobré časy (převaha shluku 2).
- Je důležité být bohatý, mít peníze a drahé věci (převaha shluku 2).
- Je důležité být úspěšný a mít uznání od ostatních (převaha shluku 2).
- Je důležité v životě vyzkoušet nové a netradiční věci (převaha shluku 2).
- Je důležité zachovávat tradice a zvyky (převaha shluku 1).

Obr. 23 – Normovaný průměr vybraných hodnotových otázek z šestého šetření ESS v roce 2012

Zdroj: ESS 2012, vlastní výpočty, výstup programu STATISTICA

5.2.6 Šetření European Social Survey, 7. vlna 2014

Sedmá vlna šetření ESS se uskutečnila v roce 2014. Analyzováno bylo 20 států, každý stát s 30 proměnnými²⁰ (viz Tab. 6), na které odpovídalo 37 623 respondentů (tj. 1 milion 128 tisíc údajů). Podle odpovědí respondentů byly vytvořeny dva shluky metodou *K-means*. Typická charakteristika shluku 1 byla žena, Lotyšsko, věková skupině 75 a více let, je součástí církve, bydlící v městečku nebo malém městě, žijící v domácnosti o dvou členech. Typická charakteristika shluku 2 byl muž, Německo, věková skupina 15–19 let, bez příslušnosti k církvi, bydlící v městečku nebo malém městě, žijící v domácnosti o dvou členech. Výsledky všech proměnných ze shlukové analýzy ze sedmé vlny jsou zobrazeny v tabulce 28.

Tab. 28 – Výsledky shlukové analýzy pro sedmou vlnu ESS v roce 2014

		Shluk 1	Shluk 2	p-hodnota
Sociodemografické proměnné	Země	Lotyšsko	Německo	<0,01
	Pohlaví	2	1	<0,01
	Věková skupina	75+	15–19	<0,01
	Rodinný stav	6	6	<0,01
	Rozvedl/a se	2	2	0,07
	Typ soužití se současným manželem/kou, partnerem/kou	1	1	<0,01
	Počet stálých členů domácnosti	2	2	<0,01
	Nejvyšší úroveň vzdělání	4	2	<0,01
	Nejvyšší úroveň vzdělání partnera/ky	4	3	<0,01
	Děti žijící v domácnosti	2	2	<0,01
	Bydliště	3	3	<0,01
	Celkový čistý příjem domácnosti ze všech zdrojů	2	7	<0,01
	Věra	Jak zbožný/á jste	5,62	2,94
Příslušnost k náboženství či denominaci		1	2	<0,01
Spo	Jak jste šťastný/á	7,30	7,54	<0,01
	Jak jsem celkově spokojený/á se životem	6,96	7,26	<0,01
Hodnoty a názory	Jak často se setkáváte s přáteli, příbuznými nebo kolegy	4	6	<0,01
	Gayové a lesbičky mohou žít život podle svých představ	2,27	1,81	<0,01
	Je důležité mít nové nápady a být kreativní	2,70	2,41	<0,01
	Je důležité být bohatý, mít peníze a drahé věci	4,25	4,01	<0,01
	Je důležité žít v bezpečném prostředí	2,14	2,57	<0,01
	Je důležité zažívat dobré časy (potěšení jako cíl)	3,08	2,58	<0,01
	Je důležité v životě vyzkoušet nové a netradiční věci	3,15	2,80	<0,01
	Je důležité dělat vlastní rozhodnutí a být svobodný	2,27	2,07	<0,01
	Je důležité pomáhat lidem a pečovat o jejich blaho	2,13	2,21	<0,01
	Je důležité být úspěšný a mít uznání od ostatních	3,31	3,07	<0,01
	Je důležitá silná vláda zajišťující bezpečnost	2,17	2,47	<0,01
	Je důležité vyhledávat dobrodružství a mít vzrušující život	4,20	3,49	<0,01
	Je důležité být loajální k přátelům a blízkým lidem	1,93	1,86	<0,01

²⁰ Při analyzování 7. vlny šetření ESS došlo při výpočtech k problému softwaru a počet proměnných musel být omezen na 30 místo obvyklých 38–39 proměnných.

	Je důležité zachovávat tradice a zvyky	2,45	3,17	<0,01
	Počet respondentů	19 433	18 190	
	Procenta (%)	51,65	48,35	

Poznámka: zelené podbarvení v tabulce představuje statisticky významné rozdíly ve shlukách, červené podbarvení představuje hodnoty, které se mezi shluky 1 a 2 statisticky významně nelišily na hladině významnosti $\alpha = 5\%$.

Zdroj: ESS 2014, vlastní výpočty

Procentuální zastoupení vybraných sociodemografických otázek pro sedmé šetření je uvedeno v tabulce 29.

Tab. 29 – Zastoupení vybraných sociodemografických charakteristik v sedmém šetření ESS (2014)

Země	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Země	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
Belgie	1 769	4,70	Nizozemsko	1 919	5,10
Česko	2 148	5,71	Norsko	1 436	3,82
Dánsko	1 502	3,99	Polsko	1 615	4,29
Estonsko	2 051	5,45	Portugalsko	1 265	3,36
Finsko	2 087	5,55	Rakousko	1 795	4,77
Francie	1 917	5,10	Slovensko	1 224	3,25
Irsko	2 390	6,35	Španělsko	1 925	5,12
Lotyšsko	2 250	5,98	Švédsko	1 791	4,76
Maďarsko	1 698	4,51	Švýcarsko	1 532	4,07
Německo	3 045	8,09	Velká Británie	2 264	6,02
Pohlaví	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Rodinný stav	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
Muž	17 707	47,06	Ženatý/vdaná	720	1,91
Žena	19 894	52,88	Registrované partnerství	110	0,29
Neuvedeno	22	0,06	Rozluka	208	0,55
Věková kategorie	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Rozvedený/á	3 798	10,09
>15	2	0,01	Vdovec/vdova	3 315	8,81
15–19	2 054	5,46	Svobodný/á	11 209	29,79
20–24	2 254	5,99	Neuvedeno	18 263	48,54
25–29	2 448	6,51	Vzdělání (ISCED)	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
30–34	2 680	7,12	Méně než nižší sekundární	3 824	10,16
35–39	3 012	8,01	Nižší sekundární	6 595	17,53
40–44	2 974	7,90	Nižší než vyšší sekundární	6 777	18,01
45–49	3 225	8,57	Vyšší sekundární	6 585	17,50
50–54	3 285	8,73	Pokročilé odborné	5 244	13,94
55–59	3 288	8,74	Nižší terciální	3 920	10,42
60–64	3 163	8,41	vyšší terciální	4 440	11,80
65–69	3 114	8,28	Neuvedeno	238	0,63
70–74	2 400	6,38			
75+	3 649	9,70			

Neuveдено	75 0,20		Počet stálých členů domácností	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)			
Bydliště			1	8 052	21,40
Velké město	7 223	19,20	2	13 272	35,28
Předměstí velkého města	4 437	11,79	3	6 836	18,17
Malé město	12 377	32,90	4	6 231	16,56
Vesnice	10 997	29,23	5	2 158	5,74
Farmě, dům na venkově	2 499	6,64	6 a více	1 040	2,76
Neuveдено	90	0,24	Neuveдено	34	0,09

Zdroj: ESS 2014, vlastní výpočty

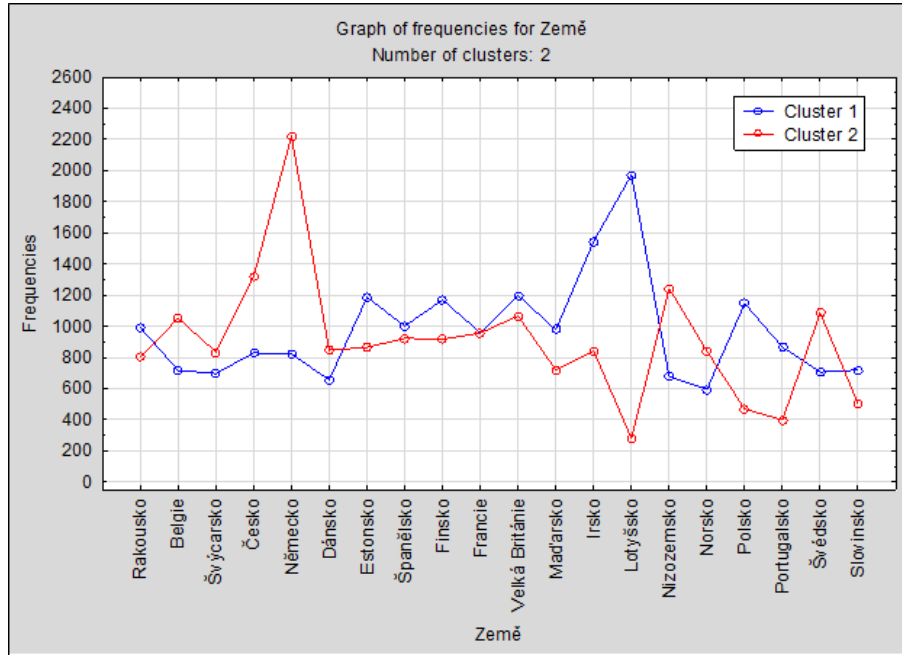
Rozdíly mezi shlukem 1 a 2 jsou statisticky významné (p-hodnota menší než 0,05) u všech proměnných vyjma proměnné *Rozvedl/a se*. Typická charakteristika prvního shluku v šetření ESS 2014 je nižší vzdělání oproti typické charakteristice druhého shluku (nižší sekundární vs. vyšší sekundární), partner/ka ve shluku 1 je vzdělanější než partner/ka ve shluku 2. Zástupce prvního shluku má podstatně nižší celkové příjmy domácnosti (2. decil vs. 7. decil), zato je téměř dvakrát zbožnější než zástupce druhého shluku (5,6 vs. 2,9). Chce žít v zemi se silnou vládou a bezpečným prostředím, pomáhat lidem a zachovávat tradice a zvyky.

Typický respondent druhého shluku je šťastnější a spokojenější se životem než představitel prvního shluku (7,26 a 7,54 vs. 6,96 a 7,30). Typický představitel druhého shluku vyhledává dobrodružství, chce si rozhodovat o svém životě, zkoušet nové věci, být kreativní bohatý, úspěšný a uznávaný.

Zastoupení respondentů ve shlucích 1 a 2 v sedmém šetření ESS v roce 2014 bylo vyrovnané, shluk 1 představoval 52 % všech dotazovaných, shluk 2 pak 48 % všech respondentů. Vyjádřeno v absolutních číslech obsahoval první shluk 19 433 respondentů, druhý shluk pak 18 190 respondentů.

Obrázek 24 zobrazuje počty respondentů ve shlucích 1 a 2 v evropských státech zúčastněných sedmé vlny šetření ESS. První shluk má modrou barvu, druhý pak červenou. Nejvyšší rozdíly mezi členy shluků 1 a 2 uvnitř státu zaznamenalo Lotyšsko (shluk 1) a Německo (shluk 2). Významněji převládající počty respondentů ve shluku 1 mělo krom Lotyšska i Irsko, Polsko a Portugalsko. Vyšší počty ve shluku 1 pak byly v Rakousku, Estonsku, Finsku, Velké Británii, Španělsku, Maďarsku a Slovinsku. Vyšší počet respondentů ve shluku 2 byl krom Německa ve Švédsku, Nizozemsku, Česku, Švýcarsku, Belgii, Dánsku a Norsku.

Obr. 24 – Počty respondentů ve shlucích 1 a 2 v evropských zemích v sedmé vlně šetření ESS, 2012

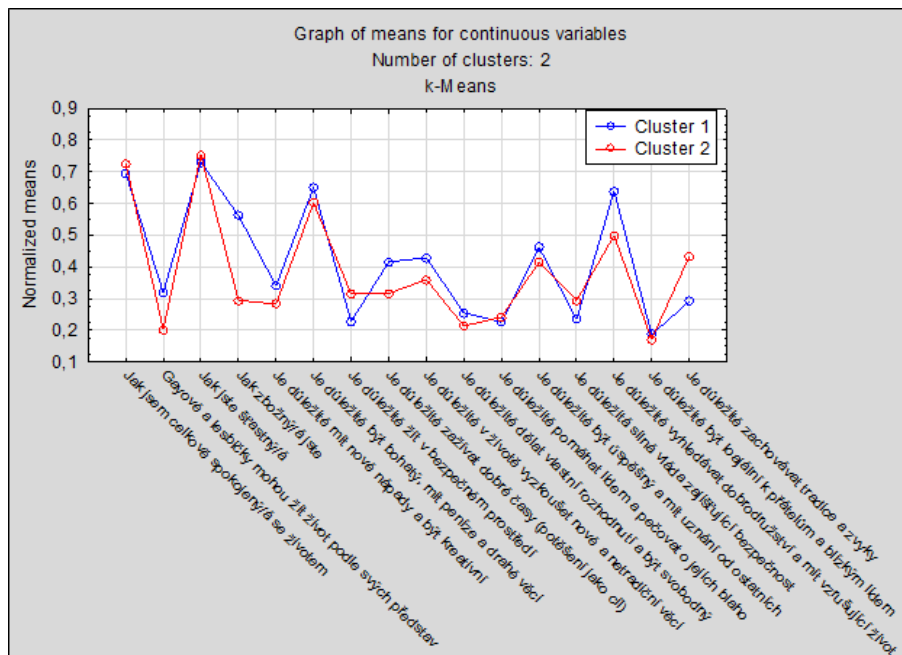

Zdroj: ESS 2014, vlastní výpočty, výstup programu STATISTICA

Hodnotové otázky týkající a jejich normované průměrné odpovědi v šestém šetření ESS v roce 2012 jsou zaneseny v obrázku 25. Nejvyšší rozdíly mezi shluky 1 a 2 byly u otázek:

- Jak jste zbožný/á (převaha shluku 1).
- Je důležité vyhledávat dobrodružství a mít vzrušující život (převaha shluku 1).
- Je důležité zažívat dobré časy (převaha shluku 1).
- Je důležité v životě vyzkoušet nové a netradiční věci (převaha shluku 1).
- Je důležité zachovávat tradice a zvyky (převaha shluku 2).

Obr. 25 – Normovaný průměr vybraných hodnotových otázek ze sedmého šetření ESS v roce 2014

Zdroj: ESS 2014, vlastní výpočty, výstup programu STATISTICA

5.2.7 Šetření European Social Survey, 8. vlna 2016

Osmá vlna šetření ESS se uskutečnila v roce 2016. Analyzováno bylo 22 států, každý stát s 39 proměnnými (viz Tab. 6), na které odpovídalo 41 830 respondentů (tj. 1 milion 631 tisíc údajů). Podle odpovědí respondentů byly vytvořeny dva shluky metodou *K-means*. Typická charakteristika prvního shluku byl muž, Rusko, věková skupině 15–19 let, rodinný stav svobodný, katolík, bydlící v městečku nebo malém městě, žijící v domácnosti o dvou členech. Typická charakteristika shluku 2 byla žena, Německo, věková skupina 50–54 let, svobodná, katolička, bydlící na vesnici, žijící v domácnosti o třech členech. Výsledky všech proměnných ze shlukové analýzy z osmé vlny jsou zobrazeny v tabulce 30.

Tab. 30 – Výsledky shlukové analýzy pro osmou vlnu ESS v roce 2016

		Shluk 1	Shluk 2	p-hodnota
Sociodemografické proměnné	Země	Rusko	Německo	<0,01
	Pohlaví	1	2	<0,01
	Věková skupina	15–19	50–54	<0,01
	Rodinný stav	6	6	<0,01
	Rozvedl/a se	2	2	<0,01
	Žil/a s partnerem/kou v nesezdaném soužití	2	1	<0,01
	Typ soužití se současným manželem/kou, partnerem/kou	1	1	<0,01
	Počet stálých členů domácnosti	2	3	<0,01
	Nejvyšší úroveň vzdělání (klasifikace ISCED)	4	3	<0,01
	Nejvyšší úroveň vzdělání partnera/ky	4	3	<0,01
	Děti žijící v domácnosti	2	1	<0,01
	Žili s Vámi někdy děti v domácnosti?	2	1	<0,01
	Bydliště	3	4	<0,01
	Celkový čistý příjem domácnosti ze všech zdrojů	3	8	<0,01
Víra	Jak zbožný/á jste	4,17	4,82	<0,01
	Jak často se modlíte (vyjma náboženských obřadů)	7	7	<0,01
	Příslušnost k náboženství či denominaci	1	1	<0,01
	Současné náboženské vyznání	1	1	<0,01
Péče o děti	Domácí práce a péče o děti během posledních 7 dní	0	0	<0,01
	Partner/ka vykonal domácí práce a péči o děti během posledních 7 dní	0	0	<0,01
Spokojenost	Důvěra v právní systém	5,44	5,41	0,31
	Jak jste šťastný/á	7,35	7,59	<0,01
	Jak jsem celkově spokojený/á se životem	7,06	7,25	<0,01
	Současný stav vzdělávání v zemi	5,84	5,80	0,09
	Současný stav zdravotnictví v zemi	5,62	5,56	0,02
Hodnoty a názory	Jak často se setkáváte s přáteli, příbuznými nebo kolegy	6	6	<0,01
	Gayové a lesbičky mohou žít život podle svých představ	2,22	1,96	<0,01
	Je důležité mít nové nápady a být kreativní	2,58	2,61	0,03

Je důležité být bohatý, mít peníze a drahé věci	3,93	4,38	<0,01
Je důležité žít v bezpečném prostředí	2,44	2,31	<0,01
Je důležité v životě vyzkoušet nové a netradiční věci	2,91	3,12	<0,01
Je důležité zažívat dobré časy (potěšení jako cíl)	2,85	3,00	<0,01
Je důležité dělat vlastní rozhodnutí a být svobodný	2,18	2,24	<0,01
Je důležité pomáhat lidem a pečovat o jejich blaho	2,28	2,10	<0,01
Je důležité být úspěšný a mít uznání od ostatních	3,05	3,43	<0,01
Je důležitá silná vláda zajišťující bezpečnost	2,37	2,37	0,92
Je důležité vyhledávat dobrodružství a mít vzrušující život	3,59	4,18	<0,01
Je důležité být loajální k přátelům a blízkým lidem	2,01	1,91	<0,01
Je důležité zachovávat tradice a zvyky	2,85	2,70	<0,01
Počet respondentů	25 011	16 819	
Procenta (%)	59,79	40,21	

Poznámka: zelené podbarvení v tabulce představuje statisticky významné rozdíly ve shlucích, červené podbarvení představuje hodnoty, které se mezi shluky 1 a 2 statisticky významně nelišily na hladině významnosti $\alpha = 5\%$.

Zdroj: vlastní výpočty na základě dat z ESS 2016

Procentuální zastoupení vybraných sociodemografických otázek pro osmé šetření je uvedeno v tabulce 31.

Tab. 31 – Zastoupení vybraných sociodemografických charakteristik v osmém šetření ESS (2016)

Země	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Země	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
Belgie	1 766	4,21	Nizozemsko	1 721	4,10
Česko	2 289	5,46	Norsko	1 709	4,07
Estonsko	2 019	4,81	Polsko	1 700	4,05
Finsko	1 943	4,63	Portugalsko	1 253	2,99
Francie	2 106	5,02	Rakousko	2 052	4,89
Irsko	2 637	6,29	Rusko	2 235	5,33
Island	916	2,18	Slovinsko	1 374	3,28
Itálie	2 662	6,35	Španělsko	1 966	4,69
Litva	2 093	4,99	Švédsko	1 600	3,82
Maďarsko	1 737	4,14	Švýcarsko	1 520	3,62
Německo	2 821	6,73	Velká Británie	1 820	4,34
Pohlaví	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Rodinný stav	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
Muž	20 414	48,68	Ženatý/vdaná	679	1,62
Žena	21 516	51,30	Registrované partnerství	198	0,47
Neuvedeno	9	0,02	Rozluka	222	0,53
Věková kategorie	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Rozvedený/á	3 336	7,95
15–19	2 833	6,76	Vdovec/vdova	2 708	6,46

20–24	2 880	6,87	Svobodný/á	13 075	31,18
25–29	3 004	7,16	Neuvedeno	21 721	51,79
30–34	3 253	7,76	Vzdělání (ISCED)	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
35–39	3 274	7,81	Méně než nižší sekundární	3 586	8,55
40–44	3 511	8,37	Nižší sekundární	8 100	19,31
45–49	3 728	8,89	Nižší než vyšší sekundární	6 420	15,31
50–54	3 806	9,08	Vyšší sekundární	9 184	21,90
55–59	3 487	8,31	Pokročilé odborné	5 169	12,33
60–64	3 253	7,76	Nižší terciální	4 220	10,06
65–69	3 157	7,53	Vyšší terciální	5 048	12,04
70–74	2 198	5,24	Neuvedeno	212	0,51
75+	3 449	8,22			
Neuvedeno	106	0,25	Počet stálých členů domácnosti	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
Bydliště	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	1	6 309	15,04
Velké město	8 178	19,50	2	14 731	35,12
Předměstí velkého města	4 266	10,17	3	8 549	20,38
Malé město	13 387	31,92	4	7 957	18,97
Vesnice	13 255	31,61	5	2 937	7,00
Farmě, dům na venkově	2 799	6,67	6 a více	1 296	3,09
Neuvedeno	54	0,13	Neuvedeno	160	0,38

Zdroj: ESS 2016, vlastní výpočty

Rozdíly mezi prvním a druhým shlukem jsou statisticky významné (p-hodnota menší než 0,05) u většiny proměnných vyjma proměnných *Důvěra v právní systém*, *Současný stav vzdělávání v zemi* a *Je důležitá silná vláda zajišťující bezpečnost*. Typický zástupce prvního shluku v šetření ESS 2016 chce být bohatý, úspěšný a mít uznání od druhých. Vyhledává dobrodružství, v životě chce zkoušet nové věci, je kreativní, činí vlastní rozhodnutí a zažívá dobrý čas.

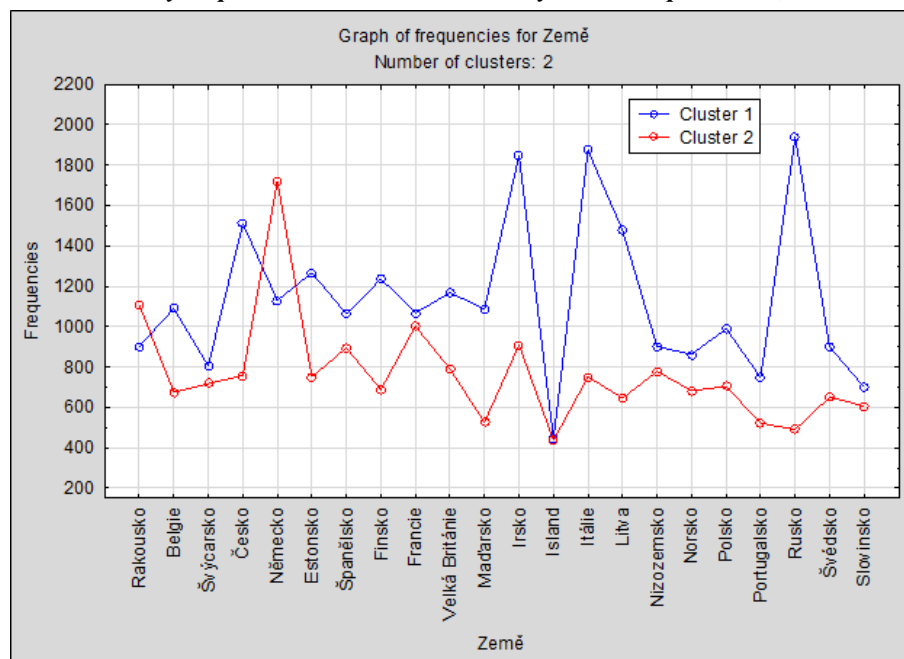
Typický respondent druhého shluku je šťastnější a spokojenější se životem než představitel prvního shluku (7,59 a 7,25 vs. 7,35 a 7,06). Typický představitel druhého shluku chce žít v bezpečném prostředí v zemi se silnou vládou. Pomáhá lidem a je loajální k přátelům a blízkým.

Zastoupení respondentů ve shlucích 1 a 2 v osmém šetření ESS v roce 2014 bylo vychýlené směrem ke shluku 1, který čítal 60 %, druhý shluk pak představoval 40 % dotazovaných. Vyjádřeno v absolutních číslech obsahoval první shluk 25 011 respondentů, druhý shluk pak 16 819 respondentů.

Obrázek 26 zobrazuje počty respondentů ve shlucích 1 a 2 v evropských státech zúčastněných šesté vlny šetření ESS. První shluk je reprezentován modrou barvou, druhý pak červenou. Nejvyšší rozdíly mezi členy shluků 1 a 2 uvnitř státu zaznamenalo Rusko (shluk 1) a Německo (shluk 2). Významně převládající počty respondentů ve shluku 1 byly krom Ruska i v Itálii, v Irsku, v Litvě, v Česku a Maďarsku. Shluk 1 převládal dále v Belgii, Švýcarsku, Estonsku, Španělsku, Finsku, Francii, Velké Británii, Nizozemsku, Norsku, Polsku, Portugalsku, Švédsku a Slovinsku. Shluk 2

měl vyšší počet respondentů oproti shluku 1 pouze v Německu a Rakousku. Na Islandu bylo téměř shodné zastoupení respondentů obou shluků.

Obr. 26 – Počty respondentů ve shlucích 1 a 2, vybrané evropské země, osmá vlna šetření ESS, 2016

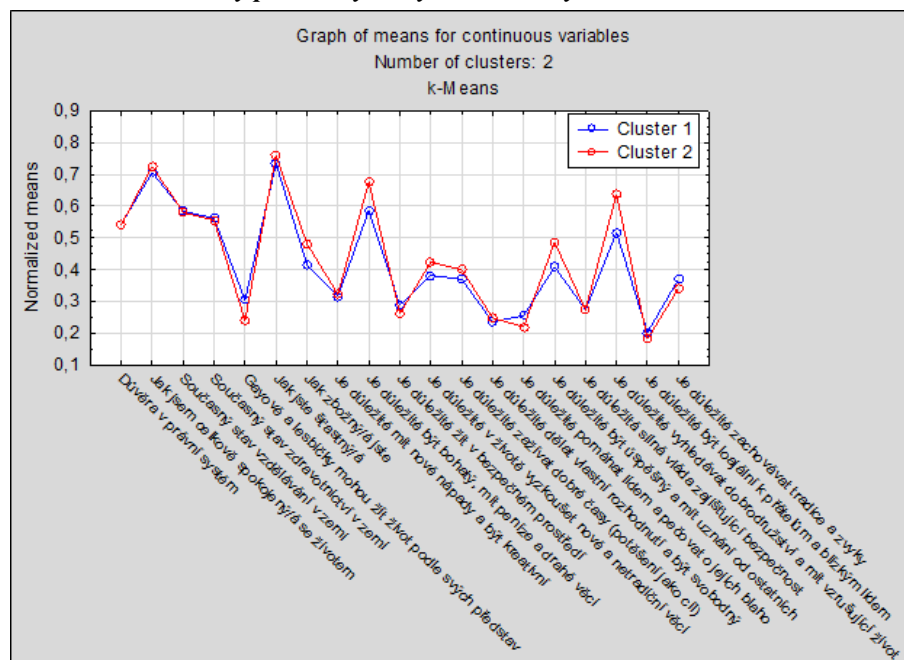

Zdroj: ESS 2016, vlastní výpočty, výstup programu STATISTICA

Otázky týkající se hodnot a jejich normované průměrné odpovědi v osmém šetření ESS v roce 2016 jsou zaneseny v obrázku 27. Nejvyšší rozdíly byly mezi shluky 1 a 2 u otázek:

- Je důležité vyhledávat dobrodružství a mít vzrušující život (převaha shluku 2).
- Je důležité být úspěšný a mít uznání od ostatních (převaha shluku 2).
- Je důležité být bohatý, mít peníze a drahé věci (převaha shluku 2).

Obr. 27 – Normovaný průměr vybraných hodnotových otázek z osmého šetření ESS v roce 2016

Zdroj: ESS 2016, vlastní výpočty, výstup programu STATISTICA

5.2.8 Šetření European Social Survey, 9. vlna 2018

Devátá, zatím poslední, vlna šetření ESS se uskutečnila v roce 2018. Analyzováno bylo 27 států, každý stát obsahoval 30 proměnných²¹ (viz Tab. 6), na které odpovídalo 47 086 respondentů (tj. 1 milion 412 tisíc údajů). Podle odpovědí respondentů byly vytvořeny dva shluky metodou *K-means*. Typická charakteristika shluku 1 byl muž, Česko, věková skupina 15–19 let, rodinný stav svobodný, bydlící v městečku nebo malém městě, žijící v domácnosti o dvou členech. Typická charakteristika druhého shluku byla žena, Rakousko, věková skupina 50–54 let, svobodná, bydlící na vesnici, žijící v domácnosti o dvou členech. Výsledky všech proměnných ze shlukové analýzy z osmé vlny jsou zobrazeny v tabulce 32.

Tab. 32 – Výsledky shlukové analýzy pro devátou vlnu ESS v roce 2018

		Shluk 1	Shluk 2	p-hodnota
Sociodemografické proměnné	Země	Česko	Rakousko	<0,01
	Pohlaví	1	2	<0,01
	Věková skupina	15–19	50–54	<0,01
	Rodinný stav	6	6	<0,01
	Rozvedl/a se	2	2	<0,01
	Typ soužití se současným manželem/kou, partnerem/kou	1	1	<0,01
	Počet stálých členů domácnosti	2	2	<0,01
	Nejvyšší úroveň vzdělání	2	4	<0,01
	Nejvyšší úroveň vzdělání partnera/ky	4	4	<0,01
	Děti žijící v domácnosti	2	1	<0,01
	Bydliště	3	4	<0,01
	Celkový čistý příjem domácnosti ze všech zdrojů	4	7	<0,01
	Víra	Jak zbožný/á jste	3,00	5,68
Příslušnost k náboženství či denominaci		2	1	<0,01
Spo	Jak jste šťastný/á	7,42	7,46	0,01
	Jak jsem celkově spokojený/á se životem	7,10	7,09	0,61
Hodnoty a názory	Jak často se setkáváte s přáteli, příbuznými nebo kolegy	4	6	<0,01
	Gayové a lesbičky mohou žít život podle svých představ	2,02	2,30	<0,01
	Je důležité mít nové nápady a být kreativní	2,57	2,74	<0,01
	Je důležité být bohatý, mít peníze a drahé věci	3,98	4,38	<0,01
	Je důležité žít v bezpečném prostředí	2,53	2,19	<0,01
	Je důležité v životě vyzkoušet nové a netradiční věci	2,90	3,16	<0,01
	Je důležité zažívat dobré časy (potěšení jako cíl)	2,81	3,16	<0,01
	Je důležité dělat vlastní rozhodnutí a být svobodný	2,16	2,29	<0,01
	Je důležité pomáhat lidem a pečovat o jejich blaho	2,28	2,08	<0,01
	Je důležité být úspěšný a mít uznání od ostatních	3,06	3,20	<0,01
	Je důležitá silná vláda zajišťující bezpečnost	2,46	2,19	<0,01
	Je důležité vyhledávat dobrodružství a mít vzrušující život	3,54	4,18	<0,01

²¹ Při analyzování 9. vlny šetření ESS došlo při výpočtech k problému softwaru a počet proměnných musel být omezen na 30 místo obvyklých 38–39 proměnných.

	Je důležité být loajální k přátelům a blízkým lidem	2,01	1,89	<0,01
	Je důležité zachovávat tradice a zvyky	3,13	2,37	<0,01
	Počet respondentů	19 225	27 861	
	Procenta (%)	40,83	59,17	

Poznámka: zelené podbarvení v tabulce představuje statisticky významné rozdíly ve shlucích

Zdroj: ESS 2018, vlastní výpočty

Procentuální zastoupení vybraných sociodemografických otázek pro sedmé šetření je uvedeno v tabulce 32.

Tab. 33 – Zastoupení vybraných sociodemografických charakteristik v devátém šetření ESS (2018)

Země	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Země	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
Belgie	1 818	3,83	Německo	2 445	5,15
Bulharsko	2 225	4,68	Nizozemsko	1 673	3,52
Černá Hora	1 182	2,49	Norsko	1 585	3,34
Česko	2 366	4,98	Polsko	1 508	3,17
Estonsko	1 926	4,05	Portugalsko	1 033	2,17
Finsko	1 832	3,86	Rakousko	2 352	4,95
Francie	2 019	4,25	Slovensko	1 081	2,27
Chorvatsko	1 847	3,89	Slovinsko	1 323	2,78
Irsko	2 209	4,65	Srbsko	2 046	4,31
Itálie	2 773	5,84	Španělsko	1 740	3,66
Kypr	824	1,73	Švédsko	1 642	3,46
Litva	1 724	3,63	Švýcarsko	1 542	3,25
Lotyšsko	872	1,84	Velká Británie	2 177	4,58
Maďarsko	1 753	3,69			
Pohlaví	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Rodinný stav	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
Muž	23 151	48,72	Ženatý/vdaná	914	1,92
Žena	24 366	51,28	Registrované partnerství	155	0,33
Věková kategorie	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	Rozluka	380	0,80
15–19	3 096	6,52	Rozvedený/á	3 322	6,99
20–24	3 166	6,66	Vdovec/vdova	3 020	6,36
25–29	3 274	6,89	Svobodný/á	15 241	32,07
30–34	3 661	7,70	Neuvedeno	24 485	51,53
35–39	3 551	7,47	Vzdělání (ISCED)	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
40–44	3 792	7,98	Méně než nižší sekundární	3 702	7,86
45–49	4 181	8,80	Nižší sekundární	7 880	16,74
50–54	4 380	9,22	Nižší než vyšší sekundární	7 546	16,03
55–59	3 888	8,18	Vyšší sekundární	11 009	23,38
60–64	3 705	7,80	Pokročilé odborné	5 806	12,33
65–69	3 497	7,36	Nižší terciální	4 963	10,54
70–74	2 837	5,97	Vyšší terciální	5 918	12,57
75+	4 244	8,93	Neuvedeno	262	0,56

Neuvedeno	245	0,52	Počet stálých členů domácnosti	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)
Bydliště	Absolutní četnost	Relativní četnost (v %)	1	6 965	14,66
Velké město	9 929	20,90	2	16 448	34,61
Předměstí velkého města	5 450	11,47	3	9 464	19,92
Malé město	14 554	30,63	4	9 005	18,95
Vesnice	15 021	31,61	5	3 521	7,41
Farmě, dům na venkově	2 523	5,31	6 a více	2 018	4,25
Neuvedeno	40	0,08	Neuvedeno	96	0,20

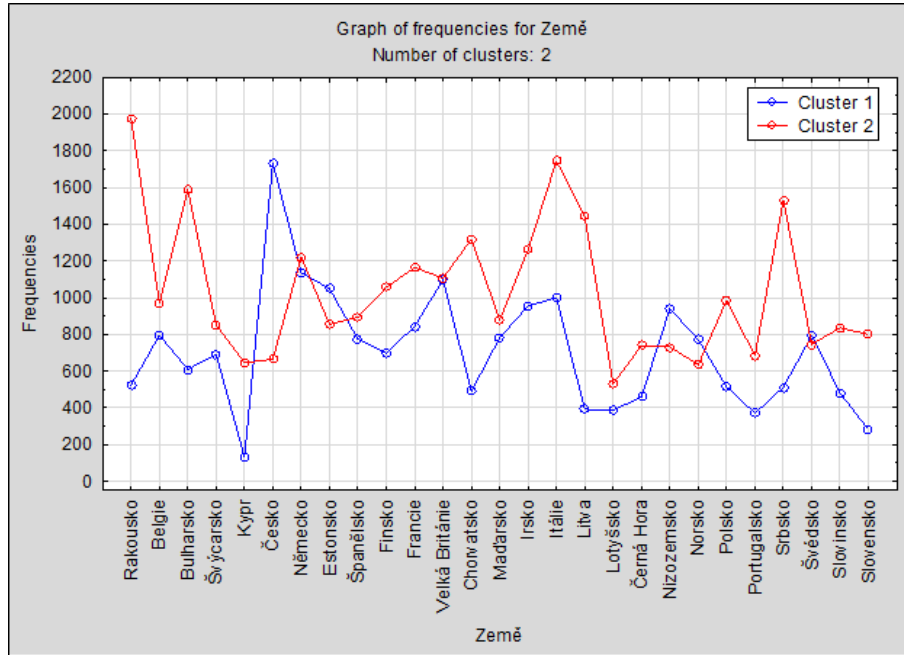
Zdroj: ESS 2018, vlastní výpočty

Rozdíly mezi prvním a druhým shlukem jsou statisticky významné (p-hodnota menší než 0,05) u všech proměnných vyjma *Jak jsem celkově spokojený/á se životem*. Typický představitel prvního shluku v šetření ESS 2018 chce být bohatý a úspěšný, mít drahé věci a uznání od druhých. Vyhledává dobrodružství, v životě zkouší nové věci, je kreativní a činí vlastní rozhodnutí.

Typický respondent druhého shluku chce žít v bezpečném prostředí, zachovávat tradice a pomáhat lidem. Je loajální k přátelům a blízkým a setkává se častěji s přáteli a příbuznými oproti zástupci shluku 1.

Zastoupení respondentů ve shlucích 1 a 2 v devátém šetření ESS v roce 2018 bylo vychýlené směrem k druhému shluku, který představoval 59 % respondentů. První shluk představoval 41 % respondentů. Vyjádřeno v absolutních číslech obsahoval první shluk 19 225 respondentů, druhý shluk pak 27 861 respondentů.

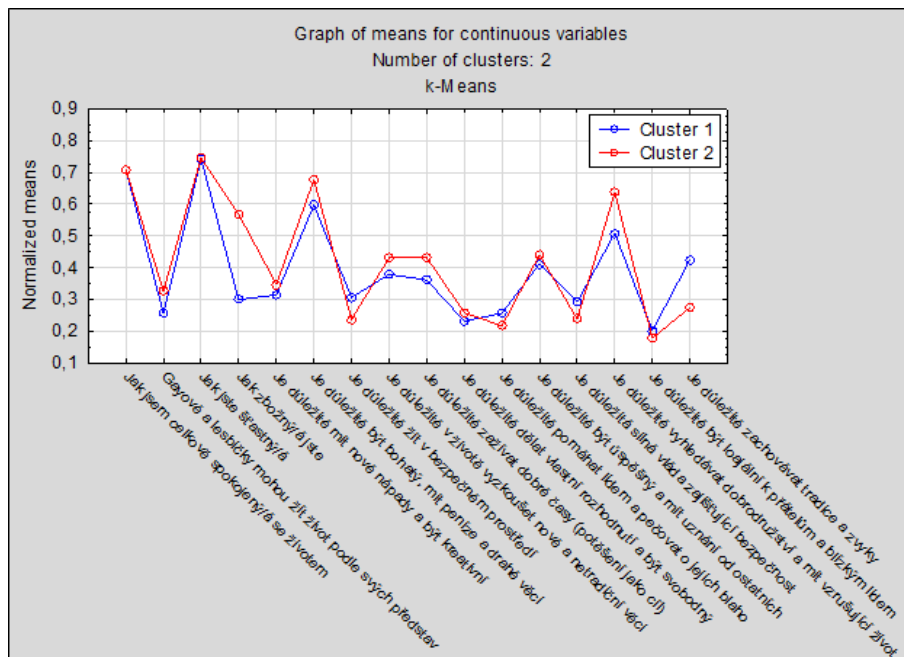
Obrázek 28 zobrazuje počty respondentů v prvním a druhém shluku. První shluk je reprezentován modrou barvou, druhý pak barvou červenou. Nejvyšší rozdíly mezi členy shluků 1 a 2 uvnitř státu zaznamenalo Česko (shluk 1) a Rakousko (shluk 2). Počty respondentů v prvním shluku byly v devátém šetření ESS vyšší oproti druhému shluku jenom v Česku, Estonsku, Nizozemsku a Norsku. Podobné zastoupení bylo ve Velké Británii a Švédsku. Ve zbylých zemích převažovali respondenti ze shluku 2 (červená barva).

Obr. 28 – Počty respondentů ve shlucích 1 a 2, vybrané evropské země, devátá vlna šetření ESS, 2018

Zdroj: ESS 2018, vlastní výpočty, výstup programu STATISTICA

Otázky týkající se hodnot a jejich normované průměrné odpovědi v osmém šetření ESS v roce 2016 jsou zaneseny v obrázku 29. Nejvyšší rozdíly byly mezi shluky 1 a 2 u otázek:

- Je důležité zachovávat tradice a zvyky (převaha shluku 1).
- Jak zbožný jste (převaha shluku 2).
- Je důležité vyhledávat dobrodružství a mít vzrušující život (převaha shluku 2).
- Je důležité zažívat dobré časy (převaha shluku 2).
- Je důležité být bohatý, mít peníze a drahé věci (převaha shluku 2).
- Je důležité v životě vyzkoušet nové a netradiční věci (převaha shluku 2).

Obr. 29 – Normovaný průměr vybraných hodnotových otázek z devátého šetření ESS v roce 2018

Zdroj: ESS 2018, vlastní výpočty, výstup programu STATISTICA

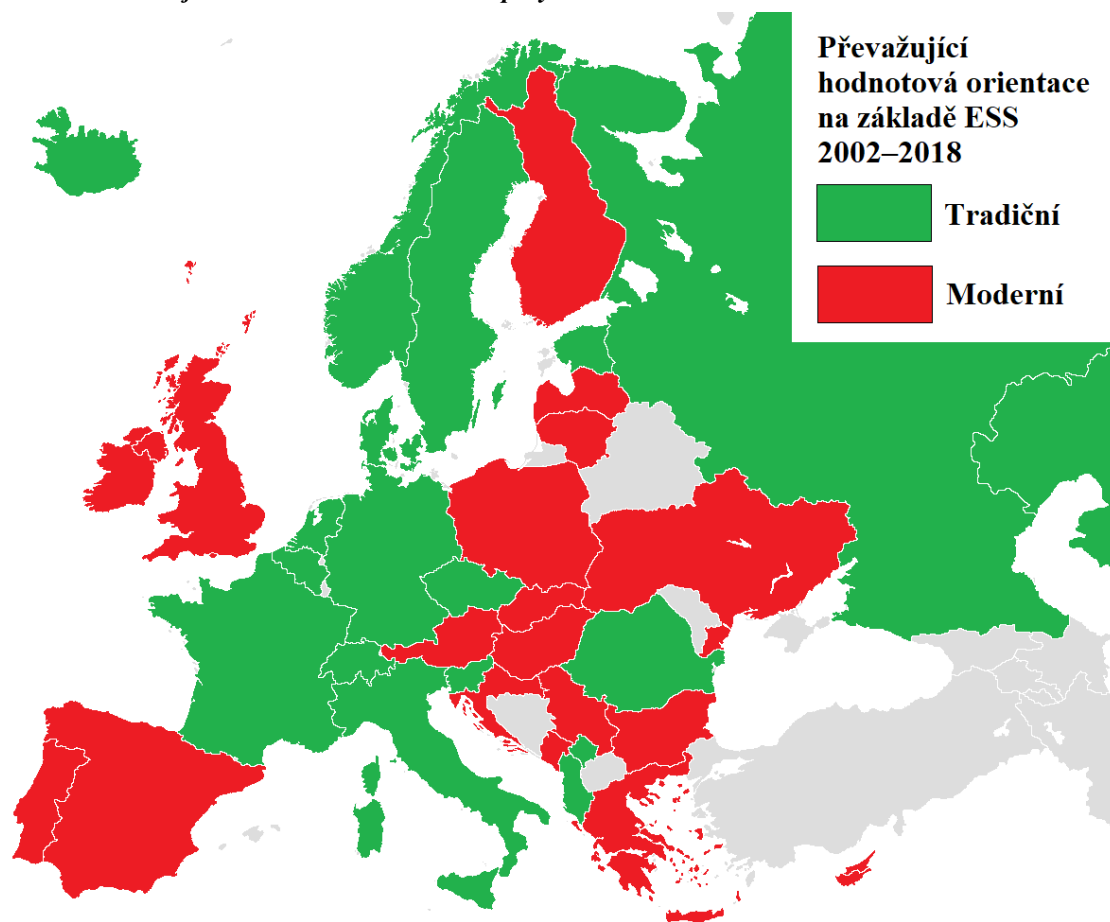
5.2.9 Přehled výsledků z šetření ESS 2002–2018

Na základě analýzy devíti vln šetření ESS v letech 2002–2018 byla vytvořena přehledová tabulka, která ukazuje převažující hodnotové orientace v jednotlivých zemích. Nutno dodat, že v každé zemi jsou příslušníci jak „tradičního“, tak „moderního“ přístupu k utváření rodiny. Předložená tabulka vznikla na základě převažujícího počtu respondentů v jednotlivých slucích (viz Tab. 34).

	R1	R2	R3	R4	R5	R6	R7	R8	R9	výsledný přístup
Albánie	–	–	–	–	–	T	–	–	–	tradiční
Belgie	T	T	M	T	M	T	T	T	M	tradiční
Bulharsko	–	–	M	M	M	T	–	–	M	moderní
Černá Hora	–	–	–	–	–	–	–	–	M	moderní
Česko	M	M	–	T	T	T	T	T	T	tradiční
Dánsko	T	T	M	T	M	T	T	–	–	tradiční
Estonsko	–	T	M	T	M	T	M	T	T	tradiční
Finsko	M	T	M	M	T	T	M	T	M	moderní
Francie	T	T	M	T	M	T	T	T	M	tradiční
Chorvatsko	–	–	–	M	M	–	–	–	M	moderní
Irsko	M	M	M	M	M	M	M	T	M	moderní
Island	–	M	–	–	–	T	–	T	–	tradiční
Itálie	M	–	–	–	–	T	–	T	M	tradiční
Kosovo	–	–	–	–	–	T	–	–	–	tradiční
Kypr	–	–	M	M	M	M	–	–	M	moderní
Litva	–	–	–	–	M	M	–	T	M	moderní
Lotyšsko	–	–	–	M	–	–	M	–	M	moderní
Lucembursko	T	M	–	–	–	–	–	–	–	nelze určit
Maďarsko	T	M	M	T	M	T	M	T	M	moderní
Německo	T	T	T	T	M	T	T	M	M	tradiční
Nizozemsko	T	T	M	T	M	T	T	T	T	tradiční
Norsko	T	M	M	T	M	T	T	T	T	tradiční
Polsko	M	M	M	M	M	M	M	T	M	moderní
Portugalsko	M	T	M	M	M	M	M	T	M	moderní
Rakousko	T	T	M	–	–	–	M	M	M	moderní
Rumunsko	–	–	–	T	–	–	–	–	–	tradiční
Rusko	–	–	M	M	T	T	–	T	–	tradiční
Řecko	M	M	–	M	T	–	–	–	–	moderní
Slovensko	–	M	M	M	M	T	–	–	M	moderní
Slovinsko	T	M	M	T	T	T	M	T	M	tradiční
Spojené království	T	T	M	M	M	M	M	T	M	moderní
Srbsko	–	–	–	–	–	–	–	–	M	moderní
Španělsko	T	M	M	T	M	T	M	T	M	moderní
Švédsko	T	T	M	T	M	T	T	T	T	tradiční
Švýcarsko	T	T	M	T	M	T	T	T	M	tradiční
Ukrajina	–	M	M	M	M	M	–	–	–	moderní

Zdroj: vlastní výpočty

Obr. 30 – Převažující hodnotová orientace v evropských zemích dle šetření ESS 2002 až 2018

Poznámka: šedá barva představuje nedostupná data

Zdroj: vlastní výpočty na základě ESS 2002–2018

Na základě převažujících hodnotových orientací vznikly dvě skupiny zemí: s tradičním orientací a s moderní orientací. Výsledné rozložení zemí však neodpovídá rozložení, ke kterému došli ve své práci Tencza a Anderson (2014). Výsledek na základě šetření ESS byl pravděpodobně ovlivněn výběrem poměrně velkého množství otázek (39), které mohly výsledek vychýlit do neočekávaného rozložení. Moderní shluk je charakteristický vyhledáváním dobrodružství a vzrušujícího života, důležitostí bohatství, úspěchu a zkušením nových a netradiční věcí. Tradiční shluk zachovává tradice a zvyky a jeho zástupci bývají šťastnější, než zástupci moderního shluku. Tradičního shluku převažuje v zemích Albánie, Belgie, Česko, Dánsko, Estonsko, Francie, Island, Itálie, Kosovo, Německo, Nizozemsko, Norsko, Rumunsko, Rusko, Slovinsko, Švédsko, Švýcarsko. Moderní shluk převažuje v zemích Bulharsko, Černá Hora, Finsko, Chorvatsko, Irsko, Kypr, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Polsko, Portugalsko, Rakousko, Řecko, Slovensko, Spojené království, Srbsko, Španělsko a Ukrajina.

5.3 Shrnutí výsledků analytické části

První částí analytické kapitoly ověřovala platnost rozdělení evropských zemí na základě teoretického konceptu J. Hajnala o utváření rodin na základě K-means shlukové analýzy

vybraných demografických ukazatelů na dva modely. Shluková analýza nepotvrdila rozložení zemí odpovídající teoretickému konceptu J. Hajnala o utváření evropské rodiny na základě vybraných demografických ukazatelů (průměrný věk při uzavření prvního manželství u mužů a žen, průměrný věk ženy při narození prvního dítěte, počet rozvodů na 100 sňatků, podíl živě narozených dětí v manželství a mimo manželství). Pomocí K-means shlukové analýzy byly vytvořeny tři shluky zemí odlišující se od sebe na základě vybraných demografických ukazatelů. Vybrané demografické ukazatele byly analyzovány v letech 1990 a 2015, přičemž v obou letech byly identifikovány shodně tři shluky. Přestože vznikly tři shluky zemí, na kartogramu je patrné rozložení zemí, které se přibližuje Hajnalovu rozložení – shluk tradiční, shluk moderní a shluk přechodový.

Druhou částí analytické části bylo ověření rozdělení evropských zemí na základě teoretického konceptu J. Hajnala o utváření rodin na základě K-means shlukové analýzy vybraných dat z šetření European Social Survey na dva modely. Shluková analýza potvrdila existenci dvou protichůdných skupin hodnotových orientací obyvatel Evropy ve vztahu k rodině. První model je charakteristický „tradičním“ pohledem na rodinu a život (důležitost zachování tradic a zvyků), druhý pak jako dynamickým, moderním a výkonově orientovaným pohledem na rodinu a život (důležitost dobrodružství a vzrušujícího života, důležitost „mít se dobře“, důležitost bohatství, důležité úspěchu a uznání od ostatních, důležitost zkoušet nové a netradiční věci). Problematická je však interpretace, neboť výsledné shluky neodpovídají rozložení severozápadnímu a jihovýchodnímu. Z hlediska fyzického rozložení zemí v Evropě se jedná o dosti nesourodé skupiny spadající do všech koutů Evropy.

6 Závěr

Cílem předložená diplomové práce bylo prokázat, zda v současné Evropě stále platí rozdělení zemí, které stanovil v roce 1965 ve svém teoretickém konceptu John Hajnal. Prvním cílem bylo na základě vybraných demografických ukazatelů revidovat původní Hajnalovo rozdělení zemí. Vybrány byly demografické ukazatele vztahující se k teoretickému konceptu rozložení evropské rodiny: průměrný věk mužů při uzavření prvního manželství, průměrný věk žen při uzavření prvního manželství, průměrný věk ženy při narození prvního dítěte, index rozvodovosti, podíl živě narozených dětí v manželství, podíl živě narozených dětí mimo manželství. Jako nástroj analýzy byla použita K-means shluková analýza. Tato metoda na základě vstupních demografických dat vytvořila 3 shluky zemí, které se od sebe odlišovaly charakterem utváření rodiny. Jejich charakteristiky (v roce 2015) byly: 1. tradiční přístup k založení rodiny (nízký průměrný věk při uzavření manželství, nízký průměrný věk matky při narození prvního dítěte, střední hodnota indexu rozvodovosti, střední hodnota dětí narozených mimo manželství, vysoká hodnota dětí narozených v manželství) – státy Bulharsko, Česko, Estonsko, Lotyšsko, Litva, Maďarsko, Polsko, Rumunsko a Slovensko. 2. přístup na pomezí „tradičního“ a „moderního“ (střední průměrný věk při uzavření manželství, střední průměrný věk matky při narození prvního dítěte, nízký počet rozvodů vzhledem k uzavřeným sňatkům, vysoký podíl dětí narozených v manželství, nízký podíl dětí narozených mimo manželství,) – státy Irsko, Řecko, Chorvatsko, Švýcarsko a Srbsko. 3. moderní přístup k založení rodiny (vyšší průměrný věk při uzavření manželství, vyšší průměrný věk matky při narození prvního dítěte, vysoký počet rozvodů vzhledem k uzavřeným sňatkům, nízký podíl dětí narozených v manželství, vysoký podíl dětí narozených mimo manželství) – země Dánsko, Finsko, Francie, Lucembursko, Německo, Nizozemsko, Norsko, Portugalsko, Rakousko Slovinsko, Španělsko, Švédsko a Velká Británie. Nepotvrdilo se tedy Hajnalovo rozdělení zemí na dvě skupiny charakteristické odlišným utvářením rodiny. Na základě provedené analýzy byla identifikována třetí typická skupina zemí, která leží na pomezí dvou Hajnalových skupin. Tento výsledek podporuje i tvrzení samotného Hajnala (1965), který uvádí, že historické rozdělení evropských zemí na dva modely se vytrácí.

Dalším cílem diplomové práce bylo provedení K-means shlukové analýzy (s určením statisticky významného počtu shluků) evropských zemí podle hodnotových orientací jejich obyvatel v oblasti sociálních vztahů a životních očekávání s cílem potvrdit existenci případných skupin rodinného a sňatkového uspořádání. Data pro analýzu byla získána z autentických výpovědí reprezentativního vzorku respondentů pocházejících z dostupných výsledků šetření European Social Survey z let 2002–2018. Na základě analýzy získaných dat bylo ve všech

uvedených etapách šetření European Social Survey zjištěno, že respondenti mají vždy tendenci se dělit do dvou názorově odlišných skupin z pohledu na tradiční a moderní pojetí rodiny a života. Podobný konstrukt vytvořila dvojice Tencza a Anderson (2014), ta však vycházela ze šetření EVS, kde byly respondenti dotazováni na jiné otázky. Jejich rozdělení evropských zemí víceméně odpovídalo linii, kterou vytyčil Hajnal. Shluková analýza v předložené práci nicméně na základě dat z šetření ESS nepotvrdila existenci linie rozdělující názorově Evropu (viz Obr. 30). Na základě provedené analýzy se ukazuje, že rozdělení podle hodnotových orientací neodpovídá jednotlivým zemím, ale spíše se objevuje uvnitř jednotlivých států.

Seznam použité literatury

- ACADEMIA EUROPAEA (2020). *The Acedemy of Europe: Anthony Giddens* (CV). [online]. [cit. 2020-07-20]. Dostupné z: https://www.ae-info.org/ae/Member/Giddens_Anthony/CV.
- ANDERSON, T. & CH. TENCZA. (2014). *Does the Hajnal Line Persist in the 21st Century?* University of Pennsylvania: Population Association of America (PAA). Bez ISBN.
- BECKER, G. S. (1972). A Theory of Marriage: Part I. *Journal of Political Economy*. 81: pp. 813–846.
- BECKER, G. S. (1996). *A Treatise on the Family*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
- BERGER B. & P. L. BERGER (1984). *The War Over the Family*. London: Penguin Books.
- BERNHARDT, E. (2004). Is the Second Demographic Transition a Useful Concept for Demography? Vídeň: *Vienna Yearbook of Population Research*, 2(2004): pp. 25-28.
- BLOSSFELD, H. P. & M. MILLS, (2001). *A Causal Approach to Interrelated Family Events: A Cross-national Comparison of Cohabitation, Non-marital Conception, and Marriage*. Working Paper No. 14. Bielefeld: University of Bielefeld, Globalife project.
- BRAND, A. (2003). *Einführung in die internationale Politik*. Oldenbourg.
- COLEMAN, D. (2004). *Why we don't have to believe without doubting in the "Second Demographic Transition"—some agnostic comments*. *Vienna Yearbook of Population Research* Vol. 2, pp. 11-24.
- ESS (2020). About the European Social Survey. European Research Infrastructure – ESS ERIC. [online]. London: University of London. [cit. 2020-05-02]. Dostupné z: <https://www.europeansocialsurvey.org/about/>
- ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA (2019). *Lewis Henry Morgan*. [online]. Publikování [cit. 2019-12-13]. 13. 12. 2019. Dostupné z: <https://www.britannica.com/biography/Lewis-Henry-Morgan>

- EVROPSKÉ EVROPSKÁ UNIE (2011). *Úřední věstník Evropské unie C 236 E/76*. ISSN 1725-5163.
- FIŠEROVÁ, V. (2017). *Sociologická encyklopedie. Krize rodiny*. Nešpor, Z. R. (Ed.), [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR. [cit. 2020-07-02]. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Krize_rodinyhttps://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Krize_rodiny
- FRIEDMAN, D., HECHTER, M., & KANAZAWA (1994). „A Theory of the Value of Children“. *Demography* 31 (3): pp. 375–401.
- GIDDENS, A. (1992). *The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge: Stanford University Press. ISBN 978-08-0472-214-8.
- GOODY, J. (2006). *Proměny rodiny v evropské historii*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-396-7.
- HAJNAL, J. (1953). Age at Marriage and Proportions Marrying. *Population Studies*. 7 (2).
- HAJNAL, J. (1965). European Marriage Patterns in Perspective. In Glass D. V. & D. E. C. Eversley (Eds.), *Population in History. Essays in Historical Demography*. Volume I: General and Great Britain, pp. 101–143. New Brunswick (U.S.A.): Aldine Transaction.
- HAJNAL, J. (1982). Two kinds of preindustrial household formation system. *Population and Development Review*, 8: pp. 449–94.
- HAMPLOVÁ, D. (2003). *Vstup do manželství a nesezdaného soužití v České republice po roce 1989 v souvislosti se vzděláním*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. ISBN 80–7330–029–X.
- HARTIGAN, J. A. (1975). *Clustering algorithms*. John Wiley & Sons, Inc.
- INGLEHART, R. & CH. WELZEL. (2005). *Modernization, Cultural Change and Democracy*. New York: Cambridge University Press. ISBN 978-05-2160-971-5.
- INGLEHART, R. (1977). *The Silent Revolution: Changing values and political styles among Western publics*. Princeton: Princeton University Press.
- KALIBOVÁ, K., PAVLÍK, Z. & A. VODÁKOVÁ. (2009). *Demografie (nejen) pro demografy*. 3. přepracované vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). Sociologické pojmosloví, sv. 2. ISBN 978-80-7419-012-4.
- LINDBERG, S. (1989). „Social Approval, Fertility and Female Labour Market“. pp 32–58 In Siegers, J. J., J. Jong-Gierveld, J. & E. Van Imhoff (Eds.), *Female Labour Market Behaviour and Fertility*. Heidelberg: Springer-Verlag.
- LIVI BACCI, M. (2003). *Populace v evropské historii*. Z italského originálu přeložil Tatranský, T. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-495-5.

- LLOYD, S. P. (1982)., Least squares quantization in PCM. *IEEE Transactions on Information Theory*, 28 (2): pp. 129–137.
- MURPHY, M. (2014). *Biographical Memoirs of Fellows of the British Academy, XIII.*, London: The British Academy. pp. 251–269.
- NEUDECKEROVÁ, J. (2020). *Jaký je nejlepší věk pro otěhotnění?*. [online]. Praha: GYN MEDICO. [cit. 2020-06-22]. Dostupné z: <https://www.gynmedico.cz/zajimavosti/jaky-nejlepsi-vek-otehotneni/>
- OPPENHEIMER, V. K. (1988). „The Theory of Marriage Timing“. *American Journal of Sociology*. 94 (3): pp. 563–591.
- OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ (1904). *Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. 21. díl, R (Ř)-Rozkoš*. Praha: J. Otto. Bez ISBN.
- PAVLÍK, Z. & KALIBOVÁ, K. (2005). *Mnohojazyčný demografický slovník: český svazek. 2. vyd.* Praha: Česká demografická společnost. ISBN 80-239-4864-4.
- PLAKANS, A. & C. WETHERELL (2005). The Hajnal Line and Eastern Europe. In Engelen T. & A. P. Wolf (Eds.) *Marriage and the Family in Eurasia: Perspectives on the Hajnal Hypothesis*. Amsterdam: Aksant, pp. 105-126.
- RABUŠIC, L. (1998). Česká rodina, sňatkový trh a reprodukční klima. In. Večerník, J. & P. Matějů (Eds.) *Zpráva o vývoji české společnosti 1989–1998*. Praha: Academia. pp. 92–110.
- RABUŠIC, L. (2019). Rozhovor s L. Rabušicem: Kde ty všechny děti jsou? In. *Století statistiky*. [online]. [cit. 2019-08-14]. Praha: Český statistický úřad. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/stoletistatistiky/l-rabusic-kde-ty-vsechny-deti-jsou>
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J. (2018). *Modely sňatečnosti: Přednáška*. Předmět Demografická analýza III, Praha: PŘF UK, ZS 2018. Bez ISBN.
- SENETA, E. (2010). *In Memoriam John Hajnal*, ISI Newsletter—Volume 34, Number 1 (100) 2010, p. 10., dostupné Dostupné z: <<http://isi.cbs.nl/NLet/ISINewsletter2010-1.pdf>>
- SOUKUP, V. (2004). *Dějiny antropologie: Encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleontologie, sociální a kulturní antropologie*. Praha : Karolinum. ISBN 80-246-0337-3.
- TIBCO Software Inc. (2018). *Statistica (data analysis software system), version 13*. [online]. [cit. 2020-06-19]. Dostupné z: <http://tibco.com>.
- UNIVERSITY OF CALIFORNIA (2019). UC Berkeley Sociology Department. *Valerie Oppenheimer* [online]. [cit. 2020-07-24]. Dostupné z: <https://sociology.berkeley.edu/valerie-oppenheimer-1957>

- UNIVERSITY OF MICHIGAN (2020). *Ronald Inglehart*. [online]. [cit. 2020-07-19].
Dostupné z: <https://lsa.umich.edu/polisci/people/emeriti/rfi.html>
- VÁGNEROVÁ, M. (2007). *Vývojová psychologie II: dospělost a stáří*. Praha: Karolinum.
ISBN 978-80-246-2209-5.
- VAN DE KAA, D. J. (1987). „Europe’s Second Demographic Transition.“ *Population Bulletin*. 42 (1) Population reference Bureau, March.
- WIKIPEDIA (2020). *Eastern Bloc: Communist countries and soviet republics in Europe with their representative flags (1950s)*. [online]. [cit. 2020-07-07]. Dostupné z:
https://en.wikipedia.org/wiki/Eastern_Bloch
- WIKIPEDIA (2020). *Hajnal line* [online]. [cit. 2020-01-07]. Dostupné z:
https://en.wikipedia.org/wiki/Hajnal_line
- WILSON, F. M. (1955). *Strange Island: Britain Through Foreign Eyes 1395-1940*. Londýn:
Longmans, Green & Co.
- ZIEMER, K. (2005). Real existierender Sozialismus. In. Nohlen, D. & R. O.I Schultze (Hrsg.),
Lexikon der Politikwissenschaft. Theorien, Methoden, Begriffe, 3. Aufl., München: C. H.
Beck.

Seznam použitých datových zdrojů

- ESS (2002). *Download datafile. Integrated file, edition 6.6 round 1*. [online] Bergen: NSD - Norwegian Centre for Research Data. [cit. 2020-04-03]. Dostupné z: https://www.europeansocialsurvey.org/download.html?file=ESS1e06_6&y=2002
- ESS (2004). *Download datafile. Integrated file, edition 3.6 (Italy not included) round 2*. [online] Bergen: NSD - Norwegian Centre for Research Data. [cit. 2020-04-04]. Dostupné z: https://www.europeansocialsurvey.org/download.html?file=ESS2e03_6&y=2004
- ESS (2006). *Download datafile. Integrated file, edition 3.7 (Latvia and Romania not included) round 3*. [online] Bergen: NSD - Norwegian Centre for Research Data. [cit. 2020-04-05]. Dostupné z: https://www.europeansocialsurvey.org/download.html?file=ESS3e03_7&y=2006
- ESS (2008). *Download datafile. Integrated file, edition 4.5 (Austria and Lithuania not included) round 4*. [online] Bergen: NSD - Norwegian Centre for Research Data. [cit. 2020-04-12]. Dostupné z: https://www.europeansocialsurvey.org/download.html?file=ESS4e04_5&y=2008
- ESS (2010). *Download datafile. Integrated file, edition 3.4 (Austria not included) round 5*. [online] Bergen: NSD - Norwegian Centre for Research Data. [cit. 2020-04-14]. Dostupné z: https://www.europeansocialsurvey.org/download.html?file=ESS5e03_4&y=2010
- ESS (2012). *Download datafile. Integrated file, edition 2.4 round 6*. [online] Bergen: NSD - Norwegian Centre for Research Data. [cit. 2020-04-20]. Dostupné z: https://www.europeansocialsurvey.org/download.html?file=ESS6e02_4&y=2012
- ESS (2014). *Download datafile. Integrated file, edition 2.2 round 7*. [online] Bergen: NSD - Norwegian Centre for Research Data. [cit. 2020-04-22]. Dostupné z: https://www.europeansocialsurvey.org/download.html?file=ESS7e02_2&y=2014
- ESS (2016). *Download datafile. Integrated file, edition 2.1 round 8*. [online] Bergen: NSD - Norwegian Centre for Research Data. [cit. 2020-04-22]. Dostupné z: https://www.europeansocialsurvey.org/download.html?file=ESS8e02_1&y=2016

ESS (2018). *Download datafile. Integrated file, edition 2.0 round 9*. [online] Bergen: NSD - Norwegian Centre for Research Data. [cit. 2020-04-23]. Dostupné z: <https://www.europeansocialsurvey.org/download.html?file=ESS9e02&y=2018>

EUROSTAT (2020). Database. Fertility indicators. [online]. [cit. 2020-05-15]. Dostupné z: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_find&lang=en

EUROSTAT (2020). Database. Marriage indicators. [online]. [cit. 2020-05-20]. Dostupné z: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_nind&lang=en

EUROSTAT (2020). Database. Divorce indicators. [online]. [cit. 2020-05-25]. Dostupné z: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_ndivind&lang=en